

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
1.

Debrecen
1989

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
1.

Debrecen
1989

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYA

Szerkesztette:

Keresztes László és Kiss Antal

ISSN 0239-1953

In honorem Edit Vértés

Vártes Edit 70 éves

Vártes Edit 1919. május 31-én született Budapesten. A német nyelvet már gyermekkorában elsajátította. A gimnáziumban a latin mellett görögöt is tanult. 1937-ben egy három hónapos olasz nyelvi és művészettörténeti tanfolyamon vett részt Perugiában, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen iratkozott be magyar-olasz szakra. Szülei kívánságára hamarosan átváltott a matematika-fizikára. Még egyetemi hallgató korában számos európai országot meglátogatott, 1935-ben pedig diákcserével Finnországban járt a Ladoga-tó mellett Käkisalmban és Viipuriban. Természetesen Helsinkit sem hagyta ki. Már akkor elhatározta, hogy finnugor nyelvész lesz. Ezért hallgatott az egyetemen a matematika és fizika mellett finnugor és általános nyelvészeti előadásokat is. Szak- és pedagógiai vizsgáit kitűnő eredménnyel tette le 1941-ben és 42-ben. 1943-ban doktorált főtárgyként finnugorból Zsirai Miklósnál, magyar és általános nyelvészetből melléktárgyként Pais Dezsőnél és Lasiczius Gyulánál.

Négy évig Szentendrén, majd különböző budapesti iskolákban: gimnáziumban, polgári iskolában, dolgozók gimnáziumában, szakiskolákban tanított magyart, matematikát, fizikát, olaszt, németet, háztartástant, gazdaságtant, latint és művészettörténetet. Mindezek mellett szeniorként működött a finnugor könyvtárban Zsirai Miklós mellett, majd fizetéstelen gyakornokként Fejér Lipót matematikai tanszékén.

Tíz évi igen változatos pedagógiai működés után 1951-ben a fiatal tanárnő hangszalagjai felmondták a szolgálatot. Az orvosi vizsgálat szerint pedagógiai pályára alkalmatlanná vált. A Központi Fizikai Kutatóintézetben volt ezután kutató. Ott Tarnóczy Tamással együtt vett részt nyelvészeti statisztikai munkálatokban. 1952-ben Beke Ödön cseremisztótárán dolgozott az MTA Nyelvtudományi Intézetének tagjaként, majd munkatársa lett a Lakó György vezette "A magyar szókészlet finnugor elemei" című szótárnak (megj. 1967-76). A munkatársak minden hozzáférhető forrást, így azokat az etimológiákat is kijegyezték, amelyeknek nincs magyar tagjuk. Ez lett az alapja az Uralisches Etymologisches Wörterbuch-nak (szerk. Rédei Károly, megj. 1986-88 füzetekben).

Az MSzFE-nél eltöltött több mint egy évtized jó iskola volt ahhoz, hogy mindegyik munkatárs minden uráli nyelv hangrendszerével és ősi szókincsével megismerkedjék.

Valamennyi uralista — azon kívül, hogy általános ismeretei vannak az uráli nyelvekről — rendszerint egy-két finnugor nyelvet igen alaposan ismer. Vannak ob-ugristák, permisták, szamojedológusok stb. Vártes Edit az osztjakológiában lett világszerte elismert szaktekintély. Egyetemi doktori értekezése: Az osztják személynévadások. FgrÉrt. 8. sz. 1943). 1958-ban

kapta meg a kandidátusi fokozatot. Akadémiai doktori értekezése (1976) pedig *Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie* címen jelent meg (1977).

Az említettekén kívül számos cikke, előadása látott napvilágot hazai és külföldi folyóiratokban, évkönyvekben, "Festschrift"-ekben.

Rendkívüli érdemeket szerzett jubilánsunk azzal, hogy vállalkozott egy nagyon hálátlan és időrabló, de rendkívül fontos feladatra: árván maradt nyelvészeti anyagok feldolgozására és kiadására. Két kiváló finn kutató: Heikki Paasonen (1865–1919) és K.F. Karjalainen (1871–1919) osztják szöveganyaga lett gazdátlan. Mindkét gyűjtő szótári följegyzéseinek akadt feldolgozója, szerkesztője és kiadója. Paasonen déli osztják szógyűjtését Kai Donner adta ki 1926-ban, Karjalainenét pedig Y.H. Toivonen 1948-ban. Kéziratban maradtak azonban az értékes szövegek és nyelvtani följegyzések. Vértés Edit szívós munkával hozzáférhetővé tette a két finn tudós hagyatékának jelentős részét: K.F. Karjalainen, *Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten*. Bearbeitet und herausgegeben von E. Vértés. MSFOu. 128. 1964. A második budapesti nemzetközi finnugor kongresszusra (CIFU-4) jelent meg: K.F. Karjalainen, *Südostjakische Texte*. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértés. MSFOu. 157. 1975. A turkuira pedig (CIFU-5) H. Paasonens *südostjakische Textsammlungen I–IV*. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértés. MSFOu. 172–175. 1980. Vértés Edit folytatja a finn kutatók hagyatékának kiadását.

Wolfgang Steinitz német tudós utazó 1935-ben több hónapot töltött az osztjakok között. Gyűjtésének egy részét saját maga adta ki, de a hagyaték kiadócsoportjába Vértés Editet is fölérték.

Pápay József (1873–1931) 1898–99-ben azért utazott az északi osztjakok közé, hogy Reguly Antalnak az 1840-es években gyűjtött gazdag, de fordítás nélkül maradt népköltészeti anyagát megfejtse. Reguly anyagának és saját gyűjtésének csak egy kis részét adhatta csak ki. Zsiraj Miklós, Fokos Dávid és Erdélyi István számos szöveget tettek közzé, de szövegeinek egy része és szótári anyaga máig kiadatlan. Ebben is történt egy lépés, egy mutatványfüzet megjelent a hagyatékból a közelmúltban Vértés Edit gondozásában: *Ostjakischer Nachlaß von József Pápay Bibliotheca Pápayensis (Probeheft)*. Debrecen, 1988.

T. Lovas Rózsa lefordított versben németre egy Paasonentól gyűjtött — hét énekre bontható eposznak beillő — osztják hőseneket. Ezt nyelvi szempontból Hans Fromm ellenőrizte. Az előszót Vértés Edit írta hozzá: *Brautfahrten. Ein ostjakisches Heldenepos*. Deutsche Übersetzung Rózsa T. Lovas. Einleitung von Edith Vértés Hamburg, 1986. Ugyanattól a fordítótól jelent meg az ének magyar műfordítása Vértés Edit egyetemi jegyzetében.

Döntő fordulatot jelentett ünnepeltünk életében, hogy a művelődési miniszter 1984-ben — elődje nyugdíjba vonulása után — kinevezte a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem finnugor tanszékének élére egyetemi tanárnak. Hosszú évekig tartó "suttogó" korszaka már korábban véget ért, hangszálai annyira rendbejöttek, hogy előadásokat tudott és tud tartani hazai és külföldi konferenciákon és kongresszusokon. 1984-től kezdve az egyetemen is nagy óraszámban ad elő lendülettel, és kitűnő előadónak bizonyul a nagy termekben is. Helyzete is alapvetően megváltozott. 1984-ig beosztott volt egy tudományos intézetben egy osztályvezető irányításával, az egyetemen pedig ő irányított felelősséggel és demokratikusan.

Az újabb oktatási és adminisztrációs terhek mellett folytatja tudományos munkásságát és kiadói tevékenységét. Kötelességének érezte a tanszék horizontjának kibővítését. Jelenített meg jegyzetként déli osztják szövegeket nyelvtani vázlattal.

E sorok írásakor már a kiadónál van "Szibéria uráli népeinek hitvilága" c. könyve, amely egyetemi tankönyv is lehet, de egyben az érdeklődő nagyközönség rendelkezésére is áll. Finn-ugor mitológiai összefoglalás még eddig nem jelent meg magyar nyelven. A szerző a helyszínen járt kutatók (Reguly Antal, Munkácsi Bernát, Artturi Kannisto, Pápay József, K.F. Karjalainen, Toivo Lehtisalo és mások) foljegyzései alapján közöl mitológikus tárgyú népköltési szövegeket és népi leírásokat. Századunk első feléig az uráli népek közül csak az obiugor és a szamojéd népeknél élt a samanizmus (ma már csak az emléke). A huszadik század technikai robbanása, a közlekedés és a hírközlés felgyorsulása amúgy is fokozatosan eltűntette volna a régi életformát és hitvilágot, de talán nem járt volna ez a bennszülött lakosság megtizedelésével vagy beolvasztásával. A helyszínen járt kutatóknak köszönhetően így írásban megmaradhatott az a mitológiai világrendszer, amelynek ismerete nélkül érthetetlen volna a mai ember számára a világsszerte híres, gazdag obi-ugor és szamojéd népköltészet.

Jubilánsunknak további erőt, egészséget és munkakedvet kívánunk, hogy nemes elkötelezettségét folytathassa: közkinccsé tegyen elhunyt tudós kutatók szellemi örökségét, valamint további saját kutatásait.

Kálmán Béla

Zum 70. Geburtstag von Edith Vértés

Edith Vértés wurde am 31. Mai 1919 in Budapest geboren. Schon in ihrer Kindheit eignete sie sich die deutsche Sprache an. Im Gymnasium lernte sie neben Latein auch Griechisch. Im Jahre 1937 nahm sie an einem dreimonatigen Lehrgang für Sprache und Kunstgeschichte teil, der sie nach Italien, Perugia führte. Daraufhin belegte sie an der Péter-Pázmány-Universität die Fächer Ungarisch und Italienisch. Auf Wunsch ihrer Eltern wechselte sie dann aber bald zu Mathematik und Physik über. Noch in ihrer Studentenzeit reiste sie durch zahlreiche europäische Länder. Aufgrund eines Studentenaustausches gelangte sie 1935 nach Finnland, wo sie in Käkisalmi und Viipuri am Ladoga-See war. Natürlich besuchte sie auch Helsinki. Schon damals reifte in ihr der Entschluß, als Sprachwissenschaftlerin auf dem Gebiet der Finnougristik zu arbeiten. Daher belegte sie an der Universität neben Mathematik und Physik nun auch die Fächer Finnougristik und allgemeine Sprachwissenschaften. In den Jahren 1941 und 1942 legte sie ihre Fach- und Pädagogikexamina mit Auszeichnung ab. Schon 1943 promovierte sie als Hauptfach in Finnougristik bei Miklós Zsirai und als Nebenfach in Ungarisch und allgemeinen Sprachwissenschaften bei Dezső Pais und Gyula Laziczius.

Vier Jahre lang unterrichtete Edith Vértés in Szentendre, dann an den verschiedensten Schulen in Budapest: in Gymnasien, Bürgerschulen, Abendschulen, Fachschulen. Hier vermittelte sie ihre Kenntnisse im Ungarischen, in Mathematik und Physik, im Italienischen und im Deutschen, des weiteren in Haushalts und Wirtschaftskunde sowie in Latein und Kunstgeschichte. Und neben all diesen vielfältigen Aufgaben arbeitete sie als Seniorin in der finnougriatischen Bibliothek bei Miklós Zsirai, und später als unbezahlte Praktikantin am Lehrstuhl für Mathematik bei Lipót Fejér.

Nach zehn Jahren abwechslungsreichen pädagogischen Wirkens stellte sich 1951 ein akuter Stimmbandschaden bei der jungen Lehrerin ein. Auf ärztliches Anraten mußte sie die Pädagogenlaufbahn aufgeben. Sie erhielt eine Stelle im Zentralen Forschungsinstitut für Physik. Gemeinsam mit Tamás Tarnóczy nahm sie hier an sprachwissenschaftlichen statistischen Arbeiten teil. Im Jahre 1952 arbeitete sie als Mitglied des Sprachwissenschaftlichen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften am Tscheremissischen Wörterbuch von Ödön Beke und wurde später Mitarbeiter an den von György Lakó geleiteten Arbeiten zum Wörterbuch "Finnisch-ugrische Elemente des ungarischen Wortbestandes" (ersch. 1967–76). Die Mitarbeiter befaßten sich mit allen nur zugänglichen Quellen und notierten auch alle die Etymologien, die kein ungarisches Glied besitzen. Damit waren die Grundlagen für das "Uralische Etymologische Wörterbuch" geschaffen (red. Károly Rédei, ersch.: 1986–88. in Heften).

Die mehr als ein Jahrzehnt andauernde Arbeit an den "Finnisch-ugrischen Elemente des ungarischen Wortbestandes" war eine gute Schule, um alle Mitarbeiter mit dem sprachlichen Lautsystem sämtlicher uralischer Sprachen und deren althergebrachtem Wortschatz bekanntzumachen.

Neben allgemeinen Kenntnissen zu den uralischen Sprachen beherrschen die Uralisten gewöhnlich ein oder zwei finnougriatische Sprachen grundlegend. So kann man zwischen Ob-Ugristen, Permisten, Samojedologen usw. unterscheiden. Edith Vértés gilt heute als weltweit anerkannte Autorität in der Ostjakologie. Ihre Inauguraldissertation war "Die ostjakischen

Personalpronomina" (FgrÉrt. 8. sz. 1943). Sie erhielt 1958 den Grad der Kandidatur. Im Jahre 1976 erschien dann ihre Akademieschrift unter dem Titel "Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie" (1977).

Außer den hier genannten Werken veröffentlichte Edith Vértés zahlreiche Artikel und Vorträge in in- und ausländischen Zeitschriften, Jahrbüchern und Festschriften.

Außerordentliche Verdienste hat sich unsere Jubilarin durch jene zwar recht und anstrengende und zeitraubende, dafür aber überaus wichtige Aufgabe gemacht, als sie sich der Aufarbeitung und Veröffentlichung von sprachwissenschaftlichen Stoffen zu widmen begann, welche im allgemeinen als "Waisenkind" angesehen werden. So galt das ostjakische Textmaterial zweier hervorragender finnischen Forscher – Heikki Paasonen (1865–1919) und K.F. Karjalainen (1871–1919) – als herrenlos. Zwar wurden die lexikalischen Aufzeichnungen beider Sammler bearbeitet, redigiert und herausgegeben, auch die südostjakische Wortschatzsammlung von Paasonen fand 1926 einen Herausgeber in Kai Donner und die von Karjalainen wurde 1948 von Y.H. Toivonen herausgebracht, dennoch blieben wertvolle Texte und grammatikalische Aufzeichnungen als Manuskripte liegen. In beharrlicher Arbeit machte Edith Vértés einen bedeutenden Teil von Nachlaß der beiden finnischen Wissenschaftler zugänglich: K.F. Karjalainen, Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten. Bearbeitet und herausgegeben von E. Vértés, MSFOu. 128. 1964. Zum zweiten Finnougristenkongreß (Budapest, CIFU-4) erschien dann: K.F. Karjalainen, Südostjakische Texte. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértés. MSFOu. 157. 1975. und zum nächsten Finnougristenkongreß in Turku (CIFU-5) erschienen H. Paasonens "Südostjakische Textsammlungen I–IV" Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértés. MSFOu. 172–175. 1980. Auch weiterhin beschäftigt sich Edith Vértés mit der Herausgabe des Nachlasses finnischer Forscher.

Der deutsche Wissenschaftler und Reisende Wolfgang Steinitz verbrachte 1935 mehrere Monate unter den Ostjaken. Einen Teil seiner Sammlung gab er noch selbst heraus, doch für die Herausgabe seines Nachlasses wurde auch Edith Vértés um Mitarbeit gebeten.

József Pápay (1873–1931) trat 1898–99 seine Reise zu den Nordostjaken an, um jenes Material zur ostjakischen Volksdichtung zu enträtseln, welches Antal Reguly in den vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts gesammelt hatte, und welches unübersetzt blieb. Reguly selbst konnte seinerzeit nur einen geringen Teil seines Materials und seiner Sammlung herausgeben. Zahlreiche Texte wurde später von Miklós Zsirai, Dávid Fokos und István Erdélyi veröffentlicht, doch ein Teil seiner Texte und seines lexikalischen Materials ist noch nicht herausgegeben. Auch hier konnte ein großer Schritt nach vorn getan werden, als kürzlich in der Wartung von Edith Vértés das Probeheft "Ostjakischer Nachlaß von József Pápay" (Bibliotheca Pápayensis I. Debrecen, 1988) erschien.

Rózsa T. Lovas übersetzte ein von Paasonen gesammeltes ostjakisches Heldenepos in Gedichtform ins Deutsche. Es handelt sich hierbei um eine Art Epos, das in sieben Gesänge aufgeteilt ist. Vom Sprachlichen her übernahm Hans Fromm die Kontrolle. Das Vorwort stammt von Edith Vértés: Brautfahrten. Ein ostjakisches Heldenepos. Deutsche Übersetzung von Rózsa T. Lovas. Einleitung von Edith Vértés, Hamburg, 1986. Von der gleichen Übersetzerin erschien auch die ungarische Kunstübersetzung dieses Gesanges in den Universitätskripten von Edith Vértés.

Eine entscheidende Wende trat im Leben unserer Jubilarin ein, als sie 1984 vom Kultusminister an den Lehrstuhl für Finnougristik an die Lajos-Kossuth-Universität nach Debrecen berufen wurde, um den Lehrstuhl nach der Pensionierung ihres Vorgängers als Universitätsprofessorin zu leiten. Die vielen Jahre des "Flüsterns" waren damals schon fast vergessen, denn ihre Stimmbänder hatten sich schon eine Weile wieder erholt, sodaß sie Vorträge halten konnte und dies auch heute noch tut auf Konferenzen und Kongressen im Inland wie auch im Ausland. Auch an der Universität hält sie Vorlesungen in einer recht hohen Stundenzahl und hat sich auch in den großen Sälen als ausgezeichnete Rednerin erwiesen. Dieser Wechsel nach Debrecen brachte eine grundlegende Veränderung für Edith Vértés; hatte sie bis 1984 unter der Führung eines Abteilungsleiters in einem wissenschaftlichen Institut gearbeitet, so leitete sie den Lehrstuhl voller Verantwortungsbewußtsein und Demokratie.

Neben den sich immer mehrenden Belastungen durch Lehrarbeit und Administration hat sie jedoch ihre frühere wissenschaftliche Arbeit und ihre Tätigkeit als Verleger nicht aufgegeben. Sie empfand es nahezu als ihre Pflicht, den Horizont des Lehrstuhls zu erweitern. Als Studienheft brachte sie südostjakische Texte mit grammatischem Abriss heraus.

Während diese Zeilen entstehen, liegt ihr Buch "Die Glaubenswelt uralischer Völker Sibiriens" schon beim Verlag vor. Damit ist uns wahrscheinlich ein neues Universitätslehrbuch gegeben, das gleichzeitig aber auch dem Interesse der breiten Leserschaft zur Verfügung stehen wird. Bis auf den heutigen Tag gibt es keine Zusammenfassung der finnougri-schen Mythologie in ungarischer Sprache. Die Autorin legt uns hier anhand von Aufzeichnungen jener Forscher (Antal Reguly, Bernát Munkácsi, Artturi Kannisto, József Pápay, K.F. Karjalainen, Toivo Lehtisalo und anderer), die sich bei den Ostjaken aufhielten, Texte aus der Volksdichtung und volkstümliche Beschreibungen mythologischen Inhalts vor. Bis zur ersten Hälfte dieses Jahrhunderts lebte das Schamanentum unter den uralischen Völkern nur bei den ob-ugrischen und samojedischen Völkern (heute ist nur noch die Erinnerung daran vorhanden). Die technische Explosion des zwanzigsten Jahrhunderts, die schnelle Entwicklung von Verkehr und Informationsvermittlung hätten diese alte Lebensform und diese Glaubenswelt ohnehin allmählich verdrängt, doch dies wäre wahrscheinlich nicht mit der Zerstreuung und Einschmelzung der alteingesessenen Bevölkerung einhergegangen. Jenen Forschern ist es zu verdanken, daß dieses mythologische Weltsystem in Aufzeichnungen erhalten geblieben ist. Ohne dessen Kenntnis würde für den Menschen von heute schwer, die weltweit bekannte und reiche Volksdichtung der Obugrier und Samojeden zu verstehen.

Wir wünschen unserer Jubilarin weiterhin Kraft, Gesundheit und Freude an der Arbeit, daß sie ihren edlen Verpflichtungen nachkommen kann, das geistige Erbe schon verstorbener Wissenschaftler-Forscher sowie ihre eigenen Forschungen zum Allgemeingut werden zu lassen.

1943

Az osztják személynévmások: Finnugor Értekezések 8. 35 l.

1947

Ipari számtan-mértan: Vegyipari szakkönyvtár 192 l.

1949

Váj: MNy. 45: 205-6.

1953

Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez /Első közlemény/: NyK. 54: 96-140.
— Statistische Untersuchungen über den phonetischen Aufbau der ungarischen Sprache:
ALH. 3: 125-58, 411-30.

1954

Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez /Második közlemény/: NyK. 55: 138-
80, /Harmadik közlemény/: NyK. 56: 215-66. —, Statistische Untersuchungen über den
phonetischen Aufbau der ungarischen Sprache: ALH. 4: 193-224. — Randbemerkungen zu
den neuesten Forschungen auf dem Gebiete der ungarischen Vorgeschichte: ALH. 4: 427-62.

1955

Szótározott szavaink száma és a szókészlet nagysága: Nyr. 79: 329-38. — A birtoklás
fogalmának kifejezése a finnugor nyelvekben: NyK. 57: 146-59. — Tanácskozás a finnugor
etimológiai szótár szerkesztési elveiről: NyIOK. 6: 457-60. — Menzerath, Die Architektonik
des deutschen Wortschatzes: ALH. 5: 415-33. — Hajdú Péter: A magyarság kialakulásának
előzményei: NyK. 56: 297-306.

1956

Matematikai szaknyelvünk nemzeti jellege: Pais-Emlékkönyv: 396-402. — Feleszólalás
a III. nyelvészkongresszuson, általános nyelvészeti vita: Általános nyelvészet, stilisztika,
nyelvjárástörténet: 335-6. — Hozzászólás az I. finnugor nyelvészeti konferencián Lakó György
előadásához: NyK. 58: 51-2. — Hozzászólás Fokos Dávid előadásához I. finnugor nyelvészeti

konferencián: NyK. 58: 105-7. — B.A. Szerebrennyikov: A Volga-Oka vidékének toponimikája a Szovjetunió európai részén. A finnugor őstörténet kérdéseihez: NyIOK. 7: 76-80.

1957

A birtoklás fogalmának kifejezése a finnugor nyelvekben: NyK. 59: 102-19. — A magyar "holm" déli-chanti megfelelőjéről: NyK. 59: 179-82. — Lazicius Gyula: Nyr. 81: 376-8. — Hans Fromm - Matti Sadeniemi: Finnisches Elementarbuch: Nyr. 81: 361-3.

1958

Keleti osztják névmásragozás: Kandidátusi értekezés /kézirat, 421 l./ — Nyelvtani adalékok a keleti-chanti /osztják/ nyelvjárásokhoz; 1. A nominális állítmányú mondatok kérdése: NyK. 60: 183-4. ; 2. A keleti-osztják -oki, -ōki névszói végződésről: NyK. 60: 184-91. ; 3. Két másodlagos lativus-rag kialakulása: NyK. 60: 321-7. — Beiträge zur Methodik der ostjakischen Personennamenforschung: VI. Internationaler Kongress für Namenforschung, 100.

1959

A vahi osztják nyelvjárás hangjelöléseiről: NyK. 61: 247-65. — Német szómutató, latin növény és állatmutató D.R. Fokos - Fuchs Syrjänisches Wörterbuch c. művéhez, uo. 1299-557 — Zur Frage des bezeichneten Akkusativobjekts im äussersten Osten des ostjakischen Sprachgebietes: UAJb. 31: 486-90. — Az első keleti osztják tankönyv: NyK. 61: 427-39.

1960

Van-e a finnugor *k-nak k-fejleménye mélyhangú szavainkban: NyK. 62: 7-21. — Vita a Saussure-i tanítások magyar visszhangjáról: NyK. 62: 146-9. — Észrevétel a magyar magánhangzó-rendszer finnugor előzményeinek és megfeleléseinek terminológiájához: MNy. 56: 101-3. — A szurguti osztják nyelvjárások hangjelöléséről és hangmegfeleléseiről: NyK. 62: 255-79. — Adalékok az osztják személynév kutatáshoz: Névtudományi vizsgálatok 150-6. — Beiträge zur Frage des finnisch - ugrischen bezeichneten Akkusativobjekts: ALH. 10: 181-94. — Aarni Penttilä Juhlakirja: NyK. 62: 364- Verba docent: NyK. 62: 361-3.

1961

Nyelvtani adalékok a keleti-chanti /osztják/ nyelvjárásokhoz; 4. A főnevek többesének néhány sajátosságáról: NyK. 63: 101-6. ; 5. Egy esetleges nyomatékosító -t, -ti elem: NyK. 63: 106-9.

1962

Beiträge zur Methodik der ostjakischen Personennamenforschung: StOM 4: 762-8. — Die Namen der Monate bei den Surgut-Ostjaken: FUF. 34: 144-7. — Beiträge zur Kenntnis der ostjakischen Pronominaladverbien: ALH.12: 167-86, 255-71.

1963

Beiträge zur Kenntnis der ostjakischen Pronominaladverbien: ALH.13: 15-33. — Auf der Spur mythischer Gesänge der Ostjaken, Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker, 121-30. /Angolul: On the Trail of Ostyak/ Khanti /Mythical Songs, Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberie: UrAltSer. 57: 113-22./ — Brøndal szófajelmélete: Általános nyelvészeti tanulmányok, 325-38. — Über einige grammatische Fragen der Surgut-ostjakischen Mundarten: CIFU: 184-7.

1964

Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten von K.F. Karjalainen. Bearbeitet und herausgegeben von E. Vértés: MSFOu. 128 /17+341 l./ — Randbemerkungen zu einem jüngst erschienenen Heldenlied: JSFOu. 65/3: 1-13. — Szélgjegyzetek az Aporkódex helyesírásáról: MNy. 60: 200-1. — Aszó: MNy. 60: 480-3. — A matematikai nyelvészet és a gépi fordítás kérdései, munkaértekezleten felszólalás: Általános nyelvészeti tanulmányok 2: 148-53. — Der Vach-Dialekt des Ostjakischen: UAJb. 36: 188-92.

1965

Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan von H. Paasonen. Bearbeitet, neu transkribiert und herausgegeben von Edith Vértés: JSFOu. 66/2: 96 l. — Keleti ostják mondatfonetikai vizsgálatok: NyK. 67: 217-41. — Hangfésztés és szószármaztatás: Nyr. 89: 157-64. — Einwandfrei aufhebbare Widersprüche zweier Mitteilungen über die Vach-Mundart: SZFu. 1: 213-7. — Ostják Hóseének III/1: OLZ. 60/7-8: 381-4. — Hajdú, P.: Samoyed Peoples and Languages: ALH. 15: 208-9. — Ein ostjakisches Lehrbuch: UAJb. 37: 151-53.

1966

Adalékok dajkanyelvi szavaink kormeghatározásához: MNy. 62: 171-8, 309-17.

1967

A magyar szókészlet finnugor elemei.1. /főszerk.: Lakó György, szerk.: Rédei Károly, munkatársak: Erdélyi István, Gulya János, K.Sal Éva, Vértés Edit/ - Társ szerző: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1. /Több finnugor és német eredetű szó és nemzetközi vándorszó etimológiájának első kidolgozását végezte/ — Die ostjakischen Pronomina /272

1. + 1 térkép + 36 mellékleten 46 táblázat/, Budapest, Akadémiai Kiadó; ue.: UrAltSer. 74. — Zum Entwicklungsprozess einiger neuerer ostjakischer Suffixe: ALH. 17: 41–58. — Reguly-Pápay-Fokos: Osztják /chanti/ hősénekek III/2: OLZ/5–6: 286–8.

1968

Volksepen der Obugrier: UrAltBibl. 16: 36–44. — Stand und Aufgaben der Ostjakischen Dialektologie: CSIFU 561–8. — Ganschow, G.; Die Verbalbildung im Ostjakischen: ALH. 18: 445–50.

1969

Vokalharmonie und Vokalbestand im Südostjakischen: FUF. 37: 1–70.

1970

Rekonstrukció és valószínűségsszámítás: NyK. 72: 297–322. — Paasonen als Vorläufer der Phonologie in seinen Reiseberichten: ALH. 20: 329–45. — Lexikographisches Beispielmateriale bei Paasonen und Karjalainen: CTIFU. 1: 171. — Beiträge zu den typologischen Fragen des Ostjakischen: Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasian Languages, Budapest, 135–144. — Karjalainen déli osztják szövegeinek személynevei: NytudÉrt. 70: 249–53.

1971

A magyar szókészlet finnugor elemei 2./főszerk.; Lakó György, szerk.: Rédei Károly, munkatársak: Erdélyi István, Gulya János, K. Sal Éva, Vértés Edit/ — Genaue Bestimmung der Mundarten von fünf südostjakischen Opfergebeten: JSFOu. 71/4: 1–17.

1972

Zum hundersten Geburtstag von K.F. Karjalainen: FUF. 39: 410–7. — Contribution à l'étude des formules stéréotypées de la poésie populaire des ostiaks du Sud: ALH. 22: 371–6. — Metapher oder Missverständnis: ÉFOu. 9: 45–50. — Durch lautgesetzliche Entwicklung entstandene südostjakische Homonyme: MSFOu. 150: 453–9.

1973

Die Entsprechung DN Kr. $\delta \sim$ Irt. σ : FUF 40: 240–7. — Vergleich der Transkriptionsweisen des Ostjakischen bei Karjalainen und Paasonen: JSFOu. 72: 460–3. — Észrevételek az osztják numerusjelek funkcióival kapcsolatban: NyK. 75: 374–6. — A Sámándobok szóljatok c. kötethez /Bede Anna ford., szerk. U. Köhalmi Katalin/ Európa Könyvkiadó; az uráli anyag /269–336/ válogatása a finn kutatók vogul, osztják és szamojéd gyűjtéséből, a

nyersfordítás készítése és a szükséges jegyzetanyag megírása - Gert Sauer: Die Nominalbildung im Ostjakischen: ALH. 23: 248-55. — Rosemarie Radomski - Brachwitz: Ostjakische Ortsnamen: ALH. 23: 414-7.

1974

Déli osztják jelentéstani és stilisztikai adalékok: NytudÉrt. 83: 652-3. — D.R. Fokos-Fuchs zum Grüss: ALH. 24: 3-14. — Veröffentlichungen von D.R. Fokos-Fuchs: ALH. 24: 15-24. — Dreigliedrige Konsonatengruppen in Karjalainens südostjakischen Textaufzeichnungen: ALH. 24: 373-7. — Selected Writings of Gyula Laxiczius: Általános nyelvészeti tanulmányok 10. Budapest, 275-8.

1975

K.F. Karjalainens südostjakische Textsammlungen I. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértés: MSFOu. 157/18 + 256 l./ — Hadmenet, nászmenet. Népek meséi, Európa Könyvkiadó - Lexikographisches Beispielmateriel bei Paasonen und Karjalainen: CTIFU. I. /Tallinn/ 716-20. — Die Vertretung des Inlaut * -k im Obugrischen: ÉFOu. 10: 129-31.

1976

Az osztják fonémák kölcsönhatása: Doktori értekezés /kézirat 582 + 81 l./ — Expresszív szavak etimológiai vizsgálata: NytudÉrt. 89: 296-300. — Számadatok az egyedi szóképzlet nagyságának megbecsléséhez: NyK. 78: 484-90. — Ostjakisches Material in Archiv der Finnisch-Ugrischen Gesellschaft: ALH. 26: 89-107. — Gyarmathi Sámuel emlékezete: Magyar Hírlap, VII.15. - Pekka Katara - Ingrid Schellbach-Kopra: Suomalais - saksalainen suursanakirja: ALH. 26: 475-7.

1977

Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie: BiblUr. 2., Budapest. 192 l. - Wahrscheinlichkeitgenauigkeit von erschlossenen Lauten; Studies in Finno-Ugric Linguistics. In Honor of Alo Raun: UrAltSer. 131: 409-25. — Tibor Mikola: Die alten Postpositionen des Nenzischen: NyK. 79: 387-91.

1978

A magyar szóképzlet finnugor elemei 3./ főszerk.: Lakó György, szerk.: Rédei Károly, munkatársak: Erdélyi István, Gulya János, K.Sal Éva, Vértés Edit / — Néhány azonosság és különbség az obi-ugorok és a szamojédok hitvilágában: EMN, Budapest, 3: 378-85. — Phonetische und phonematische Transkription im Ostjakischen: UAJb. 50: 149-54.

1979

Südostjakische Epen und Heldenlieder: Neohelicon 6/2: 153-74. — Der Hund das Pferd in der Volksdichtung der Obugrier: Festschrift Fromm München, 417-32. — Einige Probleme der Nachlassherausgaben: Sanomia, Juhlakirja Eeva Kangasmaa-Minnin 60-vuotispäiväksi 14.4. 1979, 411-20. — Nyelvrokon népek nevérol: Nyr. 103: 268-81. — Gedanken über Nominalsatz und Statistik: FUF. 43: 304-20. — Futaky István: Tungusische Lehnwörter des Ostjakischen: OLZ. 74: 260-5. — Hajdú Péter-Domokos Péter: Uráli nyelvrokonaink: ALH. 29: 378-82.

1980

H. Paasonens südostjakische Textsammlungen. Neu transkribiert, bearbeitet, übersetzt und herausgegeben von Edith Vértés, Band 1./28 + 267 l./: MSFOu. 172; Band 2. /345 l./: MSFOu. 173.; Band 3. /305 l./: MSFOu. 174; Band 4. /195 l./: MSFOu. 175. — Einwände gegen die "Vereinfachung der FU-Transkription" vom ostjakischen Standpunkt: JSFOu. 76: 83-98. — Konsonantenstatistik und Vokalharmonie im Südostjakischen: CQuIFU 3: 27-39. — Új szavak jelentkezése a szövegben: MNy. 76: 338-40. — Hozzászólás a 4. nemzetközi finnugor kongresszuson: CQuartIFU 2: 108-10. — Talált kincs: Nagyvilág 8, 1237. — Ingrid Schellbach-Kopra: Finnisch-Deutsches Sprichwörterbuch, Suomalais-saksalainen sananlaskukirja: ALH. 30: 407-10.

1981

Zur Kontrolle von sprachlichen Rekonstruktionen: Lakó Emlékkönyv, Budapest, 214-219.

1982

Pápay József életműve a mai osztjakkológia alapján: Hagyományápolás és megújulás. Debrecen /szerk.: Sebestyén Árpád/ 29-34. — Übersetzungsprobleme Ostjakisch-Deutsch: ALH. 32: 185-218. — Finnisch-Deutsches Sprichwörterbuch. Suomalais-saksalainen sananlaskukirja: MNy. 78: 111-3.

1983

Gemuss des Fliegenpilzes bei Sibiriens uralischen Völkern: Festschrift für Hans-Wilhelm Haussig zum 65. Geburtstag, 336-43. — Überlegungen zur Phonotaktik einer uralischen Sprache /Lieselotte Schiefer, Phonematik und Phonotaktik des Vach-Ostjakischen/: FUF. 45: 186-230. — Adalékok a déli osztják affrikátákhöz: NyK. 85: 105-10. — Módszertani kísérlet: Urálistikai tanulmányok, Budapest, 441-53. — Zur Phonematik der nördlicheren westostjakischen Mundarten: ALH. 33: 123-65. — B. Lőrinczy Éva: A magyar mássalhangzókapcsolódások rendszere és törvényszerűségei: Nyr. 107: 376-80. — Soja Sokolowa: Das Land Jugorien: ALH. 33: 316-321.

1984

A magyar mássalhangzókapcsolódások rendszerének törvényszerűségeihez: MNyj. 26/27: 159-225. — Vokalphoneme im Nizjam-Ostjakischen: BiblUr. 7: 111-9. — Antwort an G. Sauer: BiblUr. 7: 129-50. — A magyar szókezdő és szóvégi mássalhangzótorlódások: NyK. 86: 167-77. — Mikrofilológiai észrevételek Karjalainen déli osztják szövegfeljegyzéseivel kapcsolatosan: NyK. 86: 178-84.

1985

Vértés Edit-T. Lovas Rózsa: Bevezetés az uráli népköltészetbe /Tankönyvkiadó, Budapest 109 l/. — Vértés Edit: Vázlat a déli osztják Kresztomátiához /KLTE, Debrecen/. 35 l. — György Lakó Bibliographie: Arcadia Bibliographica Virorum Eruditorium, Bloomington. 42 l. — Dauer der Synchronie: ÉFOu. 17: 15-7. — Fokos-Fuchs Dávid a finnugor nyelvész: NyK. 87: 432-7. — U.T. Sirelius, Reise zu den Ostjaken: ALH. 35: 187-92. — Kiadványok nyelvrokonaink népköltészetéből: AHöld, 8.sz., 84-6.

1986

Brautfahrten. Ein ostjakisches Volksepos. Deutsche Übersetzung von Rózsa T.Lovas. Einleitung von Edith Vértés, Hamburg /Buske Verlag 165 l./ — A magyar mássalhangzókapcsolódások rendszerének törvényszerűségeihez: MNyj. 26-27: 159-225. — Társ szerző: Uralisches Etymologisches Wörterbuch 1, 2, 3. — The Mythology of the Uralic Peoples of Siberie: UAJb. 58: 15-24. — Ostjakische Begrüssungen: FUM. 10: 473-79. — "Műhelyfőnökök a nagyvilágból...": Rádió- és Televízióújság, 48.sz., 26.

1987

Társ szerző: Uralisches Etymologisches Wörterbuch 4.

1988

Társ szerző: Uralisches Etymologisches Wörterbuch 5, 6, 7. — Obi-ugor totem a medve? Urálistikai Tanulmányok 2. /Berecski-Emlékkönyv/, /szerk.: Domokos Péter és Pusztay János/ 375-9. — Pápay József osztják hagyatéka (próbafüzet) Debrecen, 1988. 86 l. közzétesszi Vértés Edit.

Megjelenés alatt

A Mythologisches Wörterbuch (szerk. H. W. Haussig) obi-ugor és szamojéd kötete. — Mitológiai kresztomátia. Tankönyvkiadó, Budapest. — Déli osztják kiegészítések Karjalainen-Toivonen szótárához: Lexica Societatis Fenno-Ugricae, Helsinki. — A déli osztják fonémaállományról, továbbá tárgyi és nyelvi magyarázatok Karjalainen déli osztják kötetéhez. MSFOu. Helsinki. — Bibliotheca Pápayensis II-IV. Debrecen. — Társ szerző: W. Steinitz, Ostjakologische Arbeiten. Band III.

Összeállította: Jakab Edit

Az 'éjszaka' jelentésű szó a csuvasban

Agyagási Klára

A csuvas szókincs eredetét kutató tudósok régtől fogva a sok rejtélyt tartogató esetek között tartják számon a V. sör, A. sör 'éjszaka' szót. Szemantikáját illetően ez a szó az alapszókincshez tartozónak lenne vélhető, de mindmáig egyetlen török nyelvből sem sikerült kimutatni etimológiai megfelelőjét. Egorov etimológiai szótárában (1964) ismeretlen eredetűnek minősítette, ezt követően legutóbb M. Adamovič magyarázta cseremiszből (1985, pp. 74-75).

Adamovič a csuvas A. sör, V. sör 'éjszaka' jelentésű szót a cseremisiz jüt 'éjszaka' szóval veti egybe. A cseremisiz jüt előzményeként *jüŋe alakot rekonstruál. A szóvégi t δ V-ként való rekonstrukcióját a mai cseremisiz jüt függő eseteiben megmutatkozó, zöngés tőváltozataira és a rokon nyelvi megfelelőiben kimutatható -de szóvégre alapozza, és az adott helyzetre vonatkoztatja Collinder megállapítását, mely szerint szóközépi helyzetben uráli δ -re mennek vissza azok a tövek, melyek finn, lapp, mordvin és cseremisiz megfelelőiben δ vagy $\emptyset$ található. A korábbi cseremisiz *jüŋe csuvasba való kerülésének idejét a 13. századra teszi.

A szó tárgyalásánál külön kell választani a cseremisiz rekonstrukció helyességének kérdését a rekonstruált átdő alak csuvasba való kerülésének hangtani és kronológiai lehetőségeitől. Tegyük fel, hogy a cseremisiz rekonstrukció helyes, és egy *jüŋe forma kerül a középcsuvasba a 13. században. Adamovič számára a j (turkológiai átfrásban: ɣ) δ -ként való átvétele "nem problematikus". minthogy a ɣ kezdetű köztörök szavaknak a csuvasban s szókezdet felel meg, mint *ɣel* ~ *šil* 'szél'; *ɣawuq* ~ *šiwax* 'közel'. Szerinte a ɣ > δ fejlődést a jövevényszavak is mutatják, jóllehet saját bizonyítandó etimológiáján kívül más példát nem hoz fel. Ilyet így nem is lehet. A mai csuvas δ ugyanis közvetlenül nem ɣ-re megy vissza, hanem j-re és δ -re, és csak a j vezethető vissza ɣ-re. Az eredeti ɣ j-vé való válása igen régen, a korai óbolgárban játszódott le, megközelítőleg az i.sz. 3-5 századok között, azután érvényét veszítette. Az így kialakult bolgár szókezdő j bizonyos nyelvjárásokban a 13-14. századig megőrződött /ld. a volgai bolgár sírfeliratok j-ző nyelvjárása/, más nyelvjárásokban már a 9-10. században δ -zé vált.¹ Azt a fejlődésmentet, amit az egykori óbolgár ɣ a mai csuvas δ -ig bejárt [ɣ > j > (δ >)

¹ A j > δ fejlődés két lépcsőben zajlott a csuvas elődjében a közbülső foktól függően kétféleképpen:

j > l > δ

j > ϵ > δ . A második típusú folyamat egybeesett az eredeti ϵ > δ fejlődéssel. A török és finnugor affrikáták történetéről ld. Róna-Tas 1982/a.

és, jól illusztrálják és egyben kronológiailag is meghatározzák egyes uráli nyelvekbe különböző időpontokban különböző bolgártörök nyelvjárásokból került jövevényszavak. Az összamojédok az északi szamojédok felvándorlása előtt /időszámításunk első századaiban/ olyan ősbolgár szó került, amely szókezdő *y*-t mutat (ÖB **yūr* 'száz' — PS *yūr*, ld. Janhunen 1977/a, p. 129, Róna-Tas 1980, p. 380). Ezzel szemben a magyar nyelv bolgártörök jövevényszavainak egy része átadó *j*-t helyettesítő *g*-t (és *d*-t) őriz, más része *s*-t helyettesítő *sz*-t; — az egész kérdéscsoportról ld. legutóbb Ligeti 1986, pp. 19–25. Minthogy a magyar őstörténettudomány a bolgártörök-magyar történeti kapcsolatok idejét különböző megfontolások alapján az 5–13. század közé keltezi, a magyar adatok azt szemléltetik, hogy az eredeti *y* a 13. századra a különböző bolgár nyelvjárásokban már sehol sem *y*-ként volt jelen. Ezt erősítik meg más oldalról azok az ősbolgár jövevényszavak, melyeket a közpermi kölcsönzött a zürjének északra vándorlása előtt (megközelítőleg a 9–10. században), ugyanis a szókezdő *y* helyén átadó *s* fonémát tükröznek (Rédei-Róna-Tas 1983, p. 12).

Eredeti *y* kezdetű jövevényszó (közvetlen kölcsönzést feltéve) a mai csuvasban egyedül akkor adhatna *s*-t, ha az illető szó az 5. század előtt került volna a csuvas elődjébe. Ha tehát az ősbolgár valamelyik nyelvjárása (őcsuvas) az Adamović által rekonstruált (őcseremisz?) **jūš*e alakot kölcsönözte volna, akkor a cseremisz-csuvas történeti kapcsolatok kezdetét az 5. század elé kellene helyezni. A cseremisz-csuvas érintkezések ilyen korai kezdete mellett semmilyen érv, még kevésbé nyelvi tény nem szól. Amennyiben viszont az intenzív cseremisz-csuvas érintkezések kezdetének felső kronológiai határaként elfogadjuk a 13. század közepét (amit a régészeti kutatások és a volgavidéki helynévanyag is valószínűsít), akkor egyszer s mindenkorra le kell mondani átadó cseremisz szókezdő *y* csuvas *s* megfeleléséről. Azok a *y* kezdetű jövevényszavak, amelyek a tatárjárás után, de a középcsuvas magánhangzórendszer zártabbá válási tendenciájának kezdete előtt (vagy a tendencia érvénye alatt) kerültek a csuvas elődjébe, — a cseremisz jövevények legkorábbi rétege is ezek közé tartozhat². — rendre *y* minőségben őristék meg szókezdő mássalhangzóikat, vö. középmisser **yŕŕ* 'legény' → KCs **yik*t > Cs *yĕk*t id.; KM **yumšar* 'puha' → KCs *yumšak* > Cs V *yömsäk*, A *yämsäk* id.; KM *yezne* 'vő' → KCs *yesne* > Cs *yisna* id.; régi orosz *jürkij* 'eleven' → KCs **yur*i > Cs V *yör*, A *yär(š)* id.; RO *v'jurök* (dial. *jurök*) 'pinty' → KCs **yurok* > Cs V *yörök*, A *yörök* id. stb. Ebben a korban idegen szavak szókezdő *y*-je már csak azért is megmaradhatott változatlanul *y*-nek, mert a csuvas elődjében ekkor ismét volt szókezdő *y*. Ez azonban semmilyen összefüggésben nincs az eredeti szavak egykori szókezdő *y*-jével, hanem másodlagosan és sporadikusan protézisként jött létre elsődleges és másodlagos *i*/i valamint néha *e* előtti helyzetben. Hogy a *y* protézis is a középcsuvas magánhangzórendszer zártabbá válási tendenciája előtt alakult ki, annak éppen az a bizonyítéka, hogy az érintett szavakban lezajlott a zártabbá válási (és redukálódási) folyamat, minek eredményeképp a szókezdő *i* sehol nem őrződött meg *i*-ként, a *y* viszont jelen van a szó elején. A *y* protézis jelensége abszolút kronológiához is köthető, Ahmäs bolgár fejedelem címét Ibn Fadlan a X. században *yltw'r* (olvasata *yiltawar*, rovásfeliratokban = *eltäbär*) formában hagyta az utókorra, Belsőbüki-ülletett Konstantin császár pedig Árpád fejedelem második fiának nevét *Jeiek* (< *Ilig*) alakban adta meg. ld. bővebben legutóbb Ligeti 1986, p. 42.

² A csuvas nyelv cseremisz jövevényszavairól Lukojanov írt rövid monográfiát /1974/, melyben a viszonylag késői. 16. század utáni kölcsönzéseket tárgyalja.

Ennyit a dolog turkológiai oldaláról. Úgy tűnik azonban, hogy a mostanáig feltételeesen helyesnek elfogadott cseremisz *jűše rekonstrukciójával sincs minden rendben. Az első el-
lentmondás itt is kronológiai természetű. Nem lehet tudni ugyanis, hogy a *jűše formában
rekonstruált alakot a szerző a cseremisz nyelvtörténet mely korszakára következtette ki. Ha
ugyanis a 13. századra, mint ahogy cikkében állítja, akkor végképp érthetetlen, hogy a rekon-
strukció helyességének alátámasztására miért használja párhuzamként a cser. jūt szó uráli
korra kikövetkeztetett előzményét, hiszen az uráli és az ócseremisz kor között legkevesebb
ötezer év a különbség. Arról nem is beszélve, hogy a hivatkozott helyen (Comparativ Gram-
mar of the Uralic Languages, Stockholm, 1966, §.177) Collinder nem azt állítja, amit Adamović
kiolvasni vél az idézett passzusból. A félreértés abból ered, hogy Adamović kiindulópontként
két szótagúnak tekinti a cser. jūt szót tekintettel arra, hogy a függő esetekben valóban van-
nak kétszótagú alakjai. Csakhogy egy főnév szótagszám szerinti besorolása soha nem a függő
esetek változékony struktúrája alapján történik, még akkor sem, ha azok és a rokon nyelvi
adatok történetileg két szótagot valószínűsítenek, hanem a szótári alakra (=Nominativus) való
kizárólagos tekintettel. Collinder az adott helyen az uráli ő rekonstrukcióját nagyon világosan
az illető fonéma mai finnugor töveinek szóközépi helyzetben előforduló megfelelései alapján
végzi. A tárgyalt cseremisz szó ma megingathatatlanul egytagú, így szóközépi helyzetű ő
semmiképp nem fordulhat benne elő. Hogy mennyire hibás Adamović gondolatmenete, azt
az idézett mű végén maga Collinder erősíti meg, amennyiben a 406. lapon a cseremisz jūt
uráli alakját *jűtš formában adja meg. (Ezt a rekonstrukciót átveszi Rédei is ld. UEW p. 99,
és részleteiben tárgyalja a szó uráli összefüggéseit.) Úgy látszik, hogy e felettébb erőltetett,
ócseremisznek beállított szóvég-rekonstrukcióra egyedül azért volt szükség, hogy az óbolgár
VšV > V₂V hangfejlődési tendenciára való hivatkozással magyarázható legyen az 'éjszaka'
jelentésű csuvas szó r-je.

A fent részletezett hangtani és kronológiai okok kizárják a mai csuvas sör, sör konzonan-
tizmusának 13. századra rekonstruált ócseremisz *jűše alakból való magyarázatát. A helyes
etimológia a szamojédban keresendő és Adamovićnak kezében volt a megoldás.

A szamojéd nyelvekben 'este' jelentéssel az alábbi szavak találhatók: szam. szelk. Ta. Ke.
jyde 'Abend' Ke. jydä, Tur. üttit id., 'am Abend', N j-d, yyd; kam. nwd'i; koib. (Beitr. 70)
niede; mot. (a.a.O.) nudie-r; taig. (a.a.O.) njede 'Abend' (Rédei UEW 99). Noha a szó csak
a szölkupban és a szajáni nyelvekben van meg, nincs kizáró oka annak, hogy rekonstruálni
lehessen a közszamojéd alakot (azzal, hogy később az északi szamojéd nyelvekből ez a szó
kiveszett), hiszen a szónak uráli etimológiája van, és az a lehetőség, hogy a szamojéd alakok
vogl vagy osztják jövevények lennének, hangtani okokból kizárható. A közszamojéd alak
egyes fonémáinak a rekonstrukciójához azok a szavak adnak hangtani párhuzamot, melyek az
illető fonémát hasonló hangtani helyzetben tartalmazzák és megvan a képviselőjük valamely
északi szamojéd nyelvben is. Ilyen a 'hallani' jelentésű ige, mely a következőképp van meg a
szamojéd nyelvekben: tvg. (aor. sg. I. obj.) jind'iema; jen. (Ch. aor. sg. I.) üddiro'; jur.
юпрасъ jūp̄ras̄ 'sieh erkunden'; szelk. üntjio, űntjio, (aor. sg. I.) űndaG; kam. (prs. sg. I.)
nwd'iem; koib. (sg. I.) нюнубамъ; mot. (aor.? sg. I.) нюндамъ (Janhunen 1977/b, p.
49). Részleges analógia továbbá a 'válassz' jelentésű főnév, melynek alábbi alakjai ismertek:
jur. юн, jūn, űwä; mot. нюндө. A fenti példákban a déli nyelvjárások ø, n, ű szókezdővel
szemben északi j áll (az uráli szókezdő *j-vel egyezően), ami arra utal, hogy a közszamojéd
fonéma *j lehetett, a déli megfelelői későbbi fejlemények (vö. Janhunen uo.). Ez annyit jelent,

hogy az 'este' jelentésű szó közzsamojéd rekonstrukciójában is szőkezdő *j-t kell feltenni. Az első szótag vokalizmusa *ä-ként rekonstruálható vő. a 'hallani' jelentésű ige alakjait (ld. fentebb), továbbá a 'belemenni' jelentésű tő formáit: tvg. t'ĩd'i; jen. (aor. sg. 3.) чya (< *tūj-ná); jur. туюъ t'ʲu'ʲ, (imp. sg. 2.) t'ʲu'ʲ; kam. (prs. sg. 1.) šw'ɛm (Janhunen, 1977/b, p. 167). Ezt követően a mai déli nyelvek t és d konzonánst egyaránt mutatnak. Hasonlóan vegyessen fordul elő zöngés és zöngétlen zárhang az északi nyelvekben is szóközépi helyzetben vő. a 'felkelt' ige alakjait: tvg. (tr. aor. sg. 1. obj.) kidi'ema, prt. kit'iema; jen. (tr. aor. sg. 1. obj. Ch.) kiriabo, B kideabo; jur T (tr. va T) сидесь, (O) sid'o, (< *kitō-jo); szelk. sz. (intr.) šit-; kam. (prs. sg. 1. tr.) šūddir'im; koib. (pr. sg. 1.) судурлямъ; mot. (tr. aor. sg. 1.) кудумгамъ (Janhunen i.m., p. 72), sőt néhány nyelvben ki is esnek, vagy eltérő képviselőjük van vő. a 'fenyő' jelentésű szó megfelelőit: tvg. kuo, ku'a; jen ka, kari, kadi, (*kaōt-ōjō); jur. cha, хады, xāōi, kāt, kaad; szelk. qut, k'ūD, k'eač, k'āDē; kam. ko'd, ko'a, k'o'; tg. kat (Janhunen i.m., p. 61). A felsorolt esetekben a t, d, θ, ž, r közzsamojéd *t-ből származik (ld. Janhunen uo.), ami annyit jelent, hogy *jūte ~ *jūti formában állítható vissza az 'este' jelentésű szó közzsamojéd alakja (a szóvégi magánhangzó minősége bizonytalan). A közzsamojéd t azonban vagy a szamojéd egység fennállásának végén, vagy nem sokkal a felbomlása után zöngésült. Kronológiai támpontot épp egy ősbolgárba került közzsamojéd jövevényező szolgált, melyet a csuvas mindmáig megőrzött: PS* qadī 'fenyő' → PB* qadī > ÓB* qasī > Cs xīrā id. (Róna-Tas 1982/b p. 161). Az átdő szamojéd qadī közzsamojéd *kaōt-ōjō fejleménye (Janhunen i.m. p. 61). A fentiekre való tekintettel nincs akadálya annak a feltételezésnek, hogy ősszamojéd *jūde ~ *jūdū vagy *jūdi forma került volna az ősbolgárba, ami aztán szabályosan járta be a bolgár y > j > š fejlődés állomásait, szóközépi d-je részt vett a török -d- bolgár típusú spirantizálódási folyamatában (e folyamat részleteiről ld. Róna-Tas 1982/ bp. 160), magánhangzói a középcsuvas zártabbá válási tendenciának megfelelően zártabbá váltak és redukálódtak ill. az anatriban delabializálódtak.³

PS *jūd3 → PB *yūdi ~ yūde > ÓB *jūdi > KCs *šūr(i) > V šör, A šer

A szamojéd adatok és a mai csuvas szó jelentése közötti különbség a kölcsönzés idején valószínűleg nem állott fenn. A szó finnugor megfelelőiben mind az 'este', mind az 'éjszaka' jelentés adatolva van, így megengedhető a feltevés, hogy az ősbolgár 'éjszaka' jelentéssel vette át a szót az ősszamojédból, mely jelentés azóta a déli szamojéd nyelvekből kivészett.

³ A második szótag vokalizmusát illetően a szamojéd átdő alakban ugyan csak feltevésekre lehet hagyatkozni, de akármelyik magas hangrendű magánhangzó volt is a szamojéd szó végén (e, i, ū), a mai csuvasra való eltűnése szabályszerű tekinthető. A középbolgárban ugyanis a felső nyelvvállásúak redukálódtak, a szóvégi redukáltak pedig igen gyakran lekopottak. Ami az e-t illeti, két magyarázat lehetséges: a) az első szótag hatására progresszív labiális hasonulás eredményeképp az e ü-vé vált, redukálódott és lekopott, b) az első szótagban szokásos e > i fejlődés játszódott le, majd az i redukálódott és lekopott. Ašmarin szerint (1937, p. 101) nem lehet figyelmen kívül hagyni a szó történetét illetően az őt homonima hatását, vő. A šer, V šör I. 'земля' (Ašmarin i.m. p. 84); II. 'название духа' (uo. p. 101); III. 'сто' (uo. p. 105); IV. 'цевка' (uo. p. 106); V. 'кольцо' (uo. p. 106), ugyanis az eredetileg különböző etimológiájú szavak mind labialitás, mind szótagszám tekintetében kiegyenlítődték.

- Adamović 1985: M. Adamović, Umstrittene tschuwaschische Etymologien, UAJb Neue Folge Band 5 /1985/ pp. 74-97.
- Ašmarin 1937: N. I. Ašmarin, Thesaurus linguae Tschuwaschorum Liber XIII, Čeboksary, 1937.
- Egorov 1964: V. G. Egorov, Ètimologičeskij slovar' čuvašskogo jazyka, Čeboksary, 1964.
- Janhunen 1977/a: J. Janhunen, Samoyed-Altaic Contacts, MSFOu 158 /1977/.
- Janhunen 1977/b: J. Janhunen, Gemeinsamoedischer Wortschatz, Helsinki, 1977.
- Ligeti 1986: Ligeti L., A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban, Budapest, 1986.
- Lukojanov 1974: G. V. Lukojanov, Marijskie zaimstvovanija v čuvašskom jazyke, Čeboksary, 1974.
- Rédei-Róna-Tas 1983: Early Bulgarian Loanwords in the Permian Languages, AOH 37 /1983/pp. 3-41.
- Rédei UEW: K. Rédei, Uralisches Etymologisches Wörterbuch I-II, Budapest, 1988.
- Róna-Tas 1980: A. Róna-Tas, On the Earliest Samoyed-Turkish Contacts, Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum III. Turku, pp. 337-385.
- Róna-Tas 1982/a: A. Róna-Tas, On the History of the Turkic and Finno-Ugrian Affricates, AOH 36 /1982/ pp. 429-447.
- Róna-Tas 1982/b: A. Róna-Tas, The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic History in: Chuvash Studies, Budapest, 1982, pp. 113-117.

Данная работа является ответом на статью Милана Адамовича под названием "Спорные чувашские этимологии", опубликованную в журнале UAJb в 1985 году, стр. 74-97.

Адамович чувашское слово *šer* (диал. *šör*) толкует как заимствование древнемарийского **jūbe* из 13 века. Автор, во первых, критикует правильность реконструирования древнемарийской формы, во вторых, – ссылаясь на отражение начального *j(<y)* древнебулгарских заимствований венгерского и пермских языков – с хронологической и фонологической точки зрения считает необоснованной этимологию Адамовича.

В статье дается новая этимология чувашского слова *šer*, по мнению автора прабулгарский язык заимствовал общесамодийскую форму **jūd3*.

ОС **jūd3* – ПБ *yūde ~ yūdi* > ДБ *jūši* > СБ *šūr(i)* > Чув. В *šör*, А *šer*.

Клара Адыгаши

Egy hangtani változás rendszertani következményei

Jakab László

Jön igénk finnugor eredetű. Finnugor alapalakját a TESz. és a MSzFgrE. *jṽṇs-, az UEW. pedig *jṽṇs-, *jṽṇs-, *(jṽṇs-) formában következteti ki. Ezekből szabályos hangtani fejlődéssel alakult ki a szónak jö- és jövr- töve az ómagyar korban (vö. Bárczi, Szótöv. 52).

A XVI. században szavunk a fō, lō, nō, nyū, rī, rō, szō igékkel együtt az ún. tiszta v tövű igék csoportjába tartozott, alapalakja, azaz jelen idő egyes szám 3. személye jō volt. S ugyanúgy ragozták, mint ahogy napjainkban is ragozzák a csoport többi tagját. Emlékeztetőül álljon itt a lō és a jō ragozása:

lōvök - jōvök	lōttem - jōttem	lōnēk - jōnēk	lōjek - jōjek
lōsz - jōsz	lōttēl - jōttēl	lōnēl - jōnēl	lōj(ēl) - jōj(ēl)
lō - jō	lōtt - jōtt	lōne - jōne	lōjön - jōjön
lōvünk - jōvünk	lōttünk - jōttünk	lōnénk - jōnénk	lōjünk - jōjünk
lōtők - jōtők	lōttetek - jōttetek	lōnétek - jōnétek	lōjetek - jōjetek
lōnek - jōnek	lōttek - jōttek	lōnének - jōnének	lōjenek - jōjenek

A XVI. században még kétségtől úgy ragozták igénket. A jön alakra a TESz. 1657-ből hozza az első példát. Ennek keletkezéséről a szótár a következőket írja: "A v nélküli tő diftongusból lett korábbi hosszú ō-je a legtöbb nyelvjárásban és a köznyelvben megrövidült, részben a v-s tő ō-jének hatására, részben időtartam-átváltás eredményeképpen (jōni > jōnni, jōtek > jōttek, jōnek > jōnnek stb.). A korábbi jō helyébe lépő jōn változat a jōnnek-ből való elvonás eredménye".

Ez a megállapítás több kérdést is felvet, ha a szóban végbemenő változást nem a többi idetartozó igétől függetlenül szemléljük. Először is a többi szóban miért nem rövidült meg az ō a v-s tő ō-jének hatására? Mindegyikben hosszú ez a hang mind a mai napig. Másodszor miért történt időtartam-átváltás, miért lett a jōn-ből jōnni, a jōnek-ből jōnnek? A többi igében ez a változás nem ment végbe. Harmadszor pedig megállapíthatjuk, hogy a múlt időben a többi tiszta v tövű igében is hosszú -tt jel van, a többeli magánhangzó viszont megmaradt hosszúnak: fōtt, lōtt, nōtt, szōtt stb. A jön ige megfelelő alakjaiban azonban a rövidülés megtörtént (jōtt). Miért?

A fenti kérdésekre a választ akkor adhatjuk meg, ha tudjuk, miért jöttek létre a hosszú aa hangot tartalmazó (jōnnek, jōnne, jōnni) alakok. Ez a változás ugyanis az ige különböző alakjaiban végbemenő összes többi változásnak az elindítója. A jelenséget egyszerű geminációval

nemigen magyarázhatjuk, hisz a többi szóban is ugyanilyen hangtani helyzetben van az *n*, és azokban a nyúlás nem történt meg (*jőnek, jőne, jőni*). Kräuter Ferenc 1913-ban azt írta, hogy a "jőnek, jőnnék, jőnni alakok pl. véleményem szerint a *mennek, mennél, menni* hatása alatt keletkeztek, a *jön* pedig a *jőnek* alakból van elvonva" (NyK. 42: 329). Hasonlóképpen vélekedik később Bárczi is (Szótöv. 51-2). Az *n* nyúlását tehát analógia idézte elő. Nyilvánvaló, ezt az analógiát elősegítette, hogy a két ige laza mellérendelő összetételt is alkotott: *jő-megy*. A *jőnek-mennek, jőne-menne, jőni-menni* összetételekben jött létre a *jőnek-mennek, jőne-menne, jőnni-menni* forma. S az *n* nyúlásával együtt járt az *ő* megrövidülése, így a kapcsolat ritmusa megmaradt. A többi ige nem szerepelt ilyen összetételben, ezért ilyen-fajta analógia rájuk nem hathatott, ezért alakjuk nem változott meg. A *jőnek, jőne, jőnni* formákból azután a nyelvérvék elvonta az *új*, a *jőn* alapalakot.

A régi *jő* és az új *jön* évszázadokon át egymás mellett él (vö. Petőfi-szótár). Napjainkban a *jő* változatot az ÉrtSz. tájnyelvinek és régiesnek minősíti. Hasonló minősítést kap a *jő-megy* összetétel is.

Azzal, hogy a magánhangzós és a *v-s* *tő* mellé kialakult az *n-s* *tő*, a szó kiszakadt a tiszta *v* *tővű* igék csoportjából. Kivétel lett, azaz az igetövek rendszerében új típus született. Az *n-s* *tő* azonban ma is csak ott fordul elő, ahol *n*-nel kezdődő járuléék követi emlékeztetve arra, hogy ebben az összefüggésben keletkezett.

Fentebb említettük, hogy a TESz. a *jön* alakot a XVII. századból idézi. A hosszú *au*-t tartalmazó adatok azonban már a XVI. század közepén élnek. A *ki iünni* alakot Székely István "Krónika ez világnak jeles dolgairól" című 1559-ben megjelenő művéből idézi a NySz. A TESz. ugyancsak ebből az évből hozza a *iünnenec* példát. Az természetes, hogy ezek a formák korábban megjelentek, hisz a *jön* elvonásához idő kellett. Egy ideig a régi és az új alakok egymás mellett éltek: *jőnek ~ jőnnék, jőne ~ jőnne, jőni ~ jőnni* stb. A nyelvterület nagyobb részén azonban az újak kezdtek állandósulni, s ezzel az ige ragozása a következőképpen alakult:

jövök	jöttem	jönnék	jőjek
jössz	jöttél	jönnél	jőj(él)
jön	jött	jönne	jőjön
jövünk	jöttünk	jönnénk	jőjünk
jőtök	jöttetek	jönnétek	jőjetek
jönnek	jöttek	jönnének	jőjenek

A jelen idő egyes és többes 2. személyében, a múlt időben és a felszólító módban egyelőre megmaradt a szó tövében a hosszú *ő*. A továbbiakban az ún. belső analógia hatott, azaz a szó rövid magánhangzós alakjainak mintájára rövidültek meg a még hosszú *ő*-t tartalmazó formák.

A kijelentő mód jelen idejének két 2. személyében is megrövidült a következő lépésben a többeli magánhangzó. De az egyes számban a rövidülés ellentétezeképpen megnyúlt az *-sz* rag, a többesben pedig megnyúlt a végződés *t* eleme. Ezzel itt kiegyenlítődtött a sor, mindenütt rövid az *ő*: *jövök, jössz, jön, jövünk, jöttök, jőnek*. Ugyanakkor azonban változás történt az igeragozási rendszerben. Olyan járulékok keletkeztek, amelyenек eddig nem voltak. A *jössz* alakban levő *-ssz* és a *jöttök*-ben élő *-ttök* más szóban nem fordul elő, az igeragozási rendszerben mindkettő kivétel.

A belső analógia tovább működött, a rövid magánhangzó bekerült a felszólító módba is. Az ő megrövidülésével együtt járt a módjel nyúlása: *jőjtek, jőjj(él), jőjjön, jőjjünk, jőjjetek, jőjjenek*. Az időtartam-átváltás itt is rendszertani változást idézett elő. Létrejött ugyanis a hosszú -j-j felszólító módjel, amely kivételképpen csak ebben az ige igében él.

Ismeretes, hogy eredetileg rövid -t volt a múlt idő jele, amely magánhangzók között geminálódott, majd magánhangzó után szóvégi helyzetben is megnyúlt (vö. Bárczi: A HB. nyelvtört. elemzése 57). Az első geminálódott példa már a Halotti Beszédben jelentkezik: *odutta*. A Jókai-kódexben a *jő* igében magánhangzók között is rövid -t van: *jewtel ide* (45). A Bécsi Kódexben viszont hasonló helyzetben már következetesen hosszú -ti-vel fordulnak elő az ige múlt idejű alakjai: *ioptém* (157, 159, 160), *ioptél* (4, 33, 58), *ioptéc* (119, 176, 317), *iopténéc* (142, 193) stb. Szóvégi helyzetben azonban még mindig rövid a -t magánhangzó és mássalhangzó előtt egyaránt: *ioj* (73, 107, 204, 228, 286) stb. A példákat mindkét típusra még hosszan idézhetnénk (vö. Károly Sándor: A Bécsi Kódex nyelvtana 69). Az adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy a kódex korában szó belsejében hosszú, szóvégén azonban rövid volt az időjel. A többeli magánhangzó azonban hosszú volt, ezek az adatok tehát így hangzottak: *jöttem, jöttel, jőt* stb. Az egyes 3. személyben később a többi személy mintájára megnyúlt a jel: *jótt*. A többeli magánhangzó megrövidülése itt is a belső analógia eredménye, és a felszólító módban végbemenő változással párhuzamosan zajlott le.

Ezzel a nyelvtérlet nagy részén és a köznyelvben is a hosszú magánhangzós *tő* eltűnt az ige ragozásából. Napjainkban talán csak két helyen él még, a *jődögél* gyakorító származékban és a *jőve* határozói igenévben. Mindkettő akkor keletkezett, amikor még *jő* volt az ige alakja. A rövidülés nem hatott rájuk. A *jődögél* elszakadt alapszavától, az igenévben pedig nyilván azért nem érvényesülhetett az analógia, mert a *jőve* az elbeszélő múlt egyes szám 3. személyű alakja volt.

A fentiekben láttuk, hogy az analógiás hangváltozás, amely a *jőnek-mennek > jönnek-mennek* stb. alakokban végbement több rendszertani változás kiváltója, ún. kivételek létrehozója lett. Ezekkel azonban még nem fejeződött be az ige alaki formálódása. Mindenki hallotta, esetleg használta is már a többes 2. személyű *jösztok* formát. Érdemes megvizsgálnunk, hogyan keletkezett ez az egyre többször hallható szóalak. Amint bemutattuk, az időtartam-átváltás következtében megszületett a hosszú -ssz és a -ttök egyes, illetőleg többes 2. személyű rag. Ezek az igeragok rendszerében kivételek, ezt nyilván érzik a beszélők, és önkénytelenül is igyekeznek ezt a rendellenességet megszüntetni. Minthogy az egyes számú végződés szabályos formája rövid -sz, ezt érzik a *jössz* alakban is, és így elemzik: *jössz+sz*, vagyis egy *jössz*-tövet következtetnek ki belőle. Azután ebből a töből képezik meg a többes 2. személyű *jösztok* alakot. Ez természetesen még nem általános, az ÉrtSz. például még meg sem említi. Kétségtelen azonban, hogy él. És azokon a nyelvtérleteken, ahol ezt használják, megszűnt a két kivételes rag, visszaállt a korábbi rend (-sz, -tök). Ugyanakkor azonban igénynek az eddigi magánhangzós, -s és -n-s töve mellé született egy *sz-s* tőváltozata is. Igénk ragozási sora jeien időben érdekes szimmetrikus szerkezetet mutat: *jövök - jövünk, jössz - jöttök* vagy *jössz - jösztok, jön - jönnek*, vagyis az azonos személyek egyes és többes számban azonos tőből jönnek létre.

A *jön* ige újkori történetéből láthatjuk, milyen rendszertani következményei lehetnek egy analogikus hangváltozásnak. Azt is megfigyelhettük, hogyan születnek a rendszertől eltérő kivételes formák. Az itt tárgyalt kivételeket meg tudjuk magyarázni, de szép számmal vannak olyanok is minden nyelvben, amelyeknek eredetét nem ismerjük, mert a nyelvnek régi rendszeréről csak hiányos adataink vannak. Az uralszintika művelője is gyakran áll "érthetetlen", kivételes jelesekkel szemben, amelyek nem illeszkednek bele a szabályos képbe, ilyenkor nem szabad elfelejtenünk arról, hogy a nyelvek fejlődése nemcsak szabályos hangváltozásokból áll.

Systematische Folgen einer phonetischen Veränderung

Das Verb *jõs* (dt.: kommen) stammt aus dem Finnougrischen. Sein Stamm *jõ* und *jõvõ* hat sich in altungarischer Zeit durch reguläre Lautentwicklung herausgebildet. Bis zum 17. Jahrhundert gehörte es gemeinsam mit dem Verben *fõ*, *lõ*, *nõ*, *nyl*, *rl*, *rõ* und *sõ* (dt.: kochen, schießen, wachsen, rufen, weinen/jammern, kerben, weben) in die Gruppe der sog. *verben* mit reinem V-Stamm. Seine Grundform war *jõ*.

In den Zusammensetzungen *jõnek* - *mennek*, *jõne* - *menne*, *jõni* - *menni* (dt.: kommen und gehen) geminierte das *n* analog und gleichzeitig verkürzte sich das *õ* durch eine Zeitraumveränderung: z. B. *jõnek* - *mennek*. Diese analoge Lautveränderung hatte systematische Folgen. Aus der langen nn-Form ließen die Sprecher die Form der dritten Person Singular von *jõn* fort. Dadurch, daß sich neben dem Vokaltamm und dem V-Stamm ein N-Stamm herausbildete, wurde dieses Wort aus der Gruppe der Verben mit reinem V-Stamm herausgerissen. Es wurde zu einer Ausnahme. In der weiteren Entwicklung hat sich das lange *õ* in Anlehnung an eine innere Analogie, das heißt, an die kurzen Vokalförm des Wortes, im Konjugationssystem des Verbs verkürzt. Heute lebt der ursprüngliche lange Vokal einzig und allein in zwei Formen weiter: und zwar in der Wortbildung *jõdõgél* (dt.: langsam herankommen) sowie in dem Bestimmungswort *jõve* (dt.: kommend).

Als Gegenleistung zur Verkürzung des Stammlautes hat sich in der zweiten Person Singular Präsens die Personalendung verändert (*jõsz* > *jõssz*), im Plural hat sich der Anfangskonsonant der Silbe (*jõtõk* > *jõtõtõk*) verlängert und im Imperativ hat sich das Modalzeichen verlängert (*jõjõn* > *jõjjõn*). Somit traten in der Konjugation Ausnahmen auf, da die Anhängsel -*ssz*, -*tõtõk* und -*jj* in anderen Verben nicht vorkommen.

Die Sprecher spürten jedoch, daß dies -*ssz* regelwidrig ist, und haben die Form *jõssz* selbst ungewollt als *jõsz+sz* analysiert, d. h., sie haben einen *jõsz*-Stamm daraus gefolgert, um dann aus diesem Form *jõsszõtõk* in der zweiten Person Plural, Präsens zu bilden. In jenen Sprachräumen, wo diese Form gebraucht wird, hat sich die frühere Ordnung wieder eingestellt (-*sz*, -*tõtõk*), gleichzeitig ist aber eine neuere SZ-Stammvariante dieses Verbs zustande gekommen.

Aus der neuzeitlichen Geschichte des Verbs *jõn* stellt sich heraus, welche systematischen Folgen eine analoge Lautveränderung hatte. Wir durften Zeugen bei der Geburt von Ausnahmen sein. Doch es gibt auch eine ganz erhebliche Zahl von Ausnahmen, über deren Entstehung wir nichts wissen, da wir das alte System der Sprachen nicht genügend kennen. Oft stehen selbst Kenner der Uralistik diesen Ausnahmeerscheinungen "unverständlich" gegenüber. Doch an dieser Stelle sollte nie vergessen werden, daß die Entwicklung der Sprachen nicht einzig das Produkt regulärer Lautveränderungen ist.

Munkácsi Bernát anyaggűjtő munkája

(halálának 50. évfordulójára)

Kálmán Béla

1. Ha a magyarországi finnugor nyelvtudomány korszakait akarjuk áttekinteni, akkor a következő szempontokat is figyelembe lehet venni:

- a) Kezdetek: Sajnovics és Gyarmathi
- b) Helyszíni anyaggűjtés: Reguly, Munkácsi, Pápay, Fokos, Halász Ignác; (folytatóban) Munkácsi, Fokos, Beke, Klemm és Juhász Jenő
- c) Hagyatékfeldolgozás: Hunfalvy, Budenz, Munkácsi, Pápay, Zsirai Miklós, Fokos, Kálmán, Vértés Edit és még sokan mások
- d) Új anyaggűjtés: (helyszínen) Bereczki Gábor, Rédei Károly, Schmidt Éva; (Leningrádban) Kálmán, Gulya, Rédei, Keresztes és mások.

A helyszíni gyűjtők sorában Munkácsi Bernát előkelő helyet foglal el több szempontból is: húsz évesen már jegyzett föl anyagot moldvai csángó falvakban; ő volt az első magyar gyűjtő, aki a votjakoknál és a voguloknál is járt, és mindkét helyről nagyon jelentős szótári, nyelvtani és szöveganyagot hozott haza, az említett gyűjtőutakon kívül pedig még az első világháború hadifoglyai közt is gazdag nyelvi anyagot jegyzett föl.

2. 1885 április 10-én indult 25 éves fővel vonaton Moszkvába, majd Novgorodba, onnan pedig hajón Kazánba. Két hetes utazással ért el az egykori tatár kánság fővárosába. Budenz József révén ajánlólevele volt Baudouin de Courtenay-tól a kazáni tanfőképző igazgatójához. Kazánban tanult az orosz és a tatár diákokon kívül három votják is. Ezek egyike, Nyikolaj Ivanov lett Munkácsi kísérője. Jó adatközlő volt, ismerte a néprajzot és a népköltészetet is.

Június 1-én indul hajón (3 nap) Szarapulba, onnan néhány napos kocsisással értek el egy Lyuk nevű votják faluba. Itt és a szomszédos falvakban gyűjtött nyelvi, néprajzi és népköltészeti anyagot. Hajón folytatja útját Multanba. Augusztus 1-én utazott Ufa környékére a pogány votjákokhoz, de őket a hatóságok annyit zaklatták mindig, hogy minden idegent bizalmatlanul fogadtak. Augusztus végén Jelabuga környékén Kurakovo faluban gyűjtött. Összesen három hónapot töltött a votjákok között szakadatlan munkában. Ezután Kazánban és Szimbirszkben a csuvas nyelvvel ismerkedett. A csuvas ugyan török nyelv, de hatott a votjakra és a cseremisze, sőt a magyar őstörténetben is fontos szerepe van, hiszen honfoglalás előtti török jövevényszavainknak jelentős része csuvasos jellegű.

A tanulmányút fontosabb megjelent eredményei: Votják népköltészeti hagyományok (mitológiai és népköltési szövegek jegyzetekkel) 1887. — Votják szótár (négy füzetben 1890–96). Beledolgozta az irodalmi szókincset is.

3. Nem sokáig pihent a fiatal felfedező-tudós. Következő útjának előzményei vannak. Reguly Antal 1844–46-ban gazdag obi-ugor népköltészeti anyagot gyűjtött. 1843-ban a volgai finnugoroktól jegyzett föl példamondatokat. Obiugor gyűjtését betegsége miatt nem tudta feldolgozni. Északi szövegeit sikerült Hunfalvy Pállal együtt nagyrészt lefordítani, de a terjedelmesebb nyugati és keleti nyelvjárással nem boldogult.

E hét pecséttel lezárt kincs feltárására kelt útra Munkácsi és Pápay a vogulok és az osztjákok közé. A Munkácsitól megfejtett Reguly-szövegekben találhatók talán a legszebb vogul énekek, többek közt a "keresztsgbe menés éneke" is.

4. 1888 március 13-án indul a 28 éves Munkácsi Bernát vogul útjára, hogy feltörje a hét pecsétet. Sürgősnek látszott a feladat, mert August Ahlqvist finn tudós – aki kétszer is járt az obiugoroknál –, azt a hírt hozta, hogy ott már kihalt a népköltészet.

Varsón és Vlnán keresztül ért Munkácsi Szentpétervárra. Ott Ferdinand Johann Wiedemann német-észt és Wilhelm Radloff német-orosz tudósok segítségével napokon belül megkapta a cári nyílt parancsot, amely a hatóságok támogatását biztosította. Így március végén elindulhatott Moszkván és Nyizsnij Novgorodon (Gorkij) át Kazanba. Az utolsó útszakaszt szánon tette meg. A zajló Volgán csónakkal kelt át, de a parthoz közel már jégtábláról jégtáblára ugrálva érte el a tulsó partot. Találkozott észt és orosz tudósokkal, majd ismét szánon és hajón utazott Permig.

Május 2-án beszélgetett az első vogullal. Az első állomás Tórex-paul volt, ahol egy Pérsá nevű vogul férfival és Tatjana A. Szotrinovával sikerült nagyrészt megfejtetnie és átírnia Reguly lefordíthatatlan szövegeit. Július végén csónakon ment az Alsó-Lozva vidékére, de ott a kedvezőtlen viszonyok miatt csak egy hétig tartózkodik, lejegyzí a nyelvtani paradigmákat, szókincset kérdez, és egy rövid éneket jegyez föl (az alsólozvai tájszólásból Kannistónak nincsen szövege). Következik a Tavda menti Csandiri falu két hétig. Utána egy hónapig pihent Jekatyerinburgban (Szverdlovszk) és Tobolszkban. Október 6-án indul a kondai és a pelimkai vogulokhoz (4 + 1 hét), majd visszatér Tórex-paul-ba, és további egy hónap alatt befejezi a Reguly-anyag átírását és magyarra fordítását. Szánon éri el a Szoszvát (1889 január 3-án), majd a Szigváhos utazik. Északon gazdag népköltészetet talál. Egy hónapig jurtában lakik, sokat szenved a hidegtől és az egyhangú táplálkozástól.

Január végétől két hónapig Berjuszovban pihen, letisztázza, rendezi anyagát, néhány vogultól szöveget is följegyez. Tobolszkba hajózik, onnan még egyszer a Tavdához látogat, majd Szentpéterváron, Helsinkin és Stockholmon át Koppenhágából Berlinbe utazik. Április végén ér haza. Összesen 16 hónapot töltött hazájától távol, ebből 12 hónapot Szibériában.

5. Hazatérése után 30 évesen már az Akadémia levelező, 1910-ben rendes tagja lesz. Szövegeit Regulyéival együtt adja ki műfajok szerint csoportosítva négy kötetben: I. és II. 1892, III. 1893, IV. 1896. Mindegyikhez tervezett egy-egy kiegészítő jegyzet-magyarázatot kötetet, de ez a munka már lassabban haladt: I/2: 1902, II/2: 1910–21. A III/2 és IV/2 kötetet már nem készítette el.

Összesen 1600 lapnyi szöveget és fordítást adott ki, ebből 37% Reguly, 63% pedig Munkácsi gyűjtése, de a Reguly följegyezte énekeket átírta, és megadta teljes fordításukat Pérsá és Tatjana segítségével.

Az első tüzetes ismertetést az addig megjelent kötetekről Kannisto írta meg 40 nyomtatott lapon (FUF VIII [1908]).

Reguly szövegeinek megfejtésével így hódította vissza őket a tudomány számára, így lehelt lelket a már holtak hitt foljegyzekebe.

Munkácsinál újdonság az addig nem ismert alsólozvai és tavdai nyelvjárás ismertetése teljes paradigmákkal, a gazdag és nagy terjedelmű népköltészetten kívül. 50 személytől, tehát az akkori vogul népesség 1%-ától vannak foljegyzései. A 19. században még nem voltak hangrögzítő eszközök sem.

Számos könyvet és tanulmányt tett közzé a nyelvészet, néprajz és az őstörténet köréből. Évtizedekig szerkesztette az Ethnographia és a Keleti Szemle c. folyóiratokat.

6. Pontosan 30 évvel votjákföldi útja után ismét módja volt votják nyelvi anyag gyűjtésére. 1915-17-ben az Esztergom melletti orosz hadifogolytáborban 25 votják anyanyelvű fogollyal foglalkozott. Több hónapi munka után jelentős mennyiségű prózát és éneket jegyzett föl a szókincsgyűjtés mellett.

Az első világháború utáni veszteségek és az infláció miatt kevés pénz jutott a tudományra. Artturi Kannisto 1935-ben Magyarországon járt, és mint a Finnugor Társaság akkori elnöke elvállalta a Társaság nevében a gyűjtés kiadását. Fokos Dávid fordította a szövegeket németre. Munkácsi 1937-ben 77 éves korában elhunyt. Bár a kötet kézírata 1939-re Fokos Dávid gondozásában elkészült, a második világháború miatt a munka csak 1952-ben jelenhetett meg a MSFOu. 102. számaként. Az akkor gyűjtött votják szótári anyag még kiadatlan.

7. Nem finnugor tudományág, de a finnugorság őstörténetének és a finnugor nyelvek szókincsének megfejtéséhez fontos iráni hatás is foglalkoztatta Munkácsit. Ezért 1917-ben elvállalta, hogy három oszét hadifogolytól is jegyezzen föl szövegeket és szótári anyagot. A szövegek német fordítással megjelentek "Blüten der ossetischen Volksdichtung 1923-32 (Keleti Szemle 20-21) címen, a szótári anyag kiadatlan.

Munkácsi Bernát a magyar finnugrisztikának egyik kiemelkedő alakja, aki egyetemi katedra nélkül nemcsak páratlanul gazdag votják, vogul és oszét anyagot gyűjtött, hanem élete munkásságával nemzetközi megbecsülést szerzett sajátmagának és egyben a magyar finnugrisztikának is.

Zur Stoffsammlung von Bernát Munkácsi

In knappen Worten berichtet der Autor über die Sammlungen von Bernát Munkácsi sowie über deren Schicksal, welche dieser in den Jahren 1885 und 1888-89 für das Wotjakische und Wogulische ausführte. Des weiteren wird über die umfangreichen Aufzeichnungen zur Sprache und Volksdichtung des Ossetischen und des Wotjakischen berichtet, welche Bernát Munkácsi während des ersten Weltkrieges begann und in ungarischen Kriegsgefangenenlagern zu Ende führte.

Béla Kálmán

Jelenkori helynévadásunk néhány jellemző vonásáról

Kálnási Árpád

A szókincs más rétegeihez hasonlóan a tulajdonnevekre, közöttük a földrajzi nevek csoportjára is jellemző, hogy állandó változásban vannak. A nevek kihalása, új nevek keletkezése mindig jellemezte helynévállományunkat. Napjainkban főként a névkincs rohamos csökkenése tapasztalható. Erről a tényről az utóbbi időben már sok szó esett, hiszen nemcsak szakcikkek, hanem a már szép számban meglévő helynévi adattárak bevezetői is foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Ennek lényege, hogy a mezőgazdaságban végbement nagyarányú változás, a nagyüzemi gazdálkodás elterjedése pusztulásra ítéli a kis földparcellákat, dűlőket sokszor évszázados régiségű elnevezéseikkel együtt. Elsorvasztja a hagyományos paraszti életformát is, kivész az a társadalmi réteg, amely ezeket a neveket korábban utódaira örököltette.

A nevek kihalásával párhuzamosan azonban új nevek, a hagyományostól eltérő névtípusok születésének is tanúi lehetünk. Névtani szakirodalmunk néhány találó megjegyzésen kívül érdemben még nem vizsgálta ezt a kérdéskört (vö. Király: A történeti és hivatalos nevek kérdéséhez. NyttudÉrt. 70. sz. 384; A fűzesabonyi járás földrajzi nevei. MNyTK. 144. sz. 7. Stb.). Ez némiképp érthető is, hiszen helynévadásunknak, névrendszerünknek ezt az átalakulását főként az utóbbi évek, évtizedek során tapasztalhatjuk. De úgy tűnik, hogy maguk a földrajzinév-gyűjtők sem fordítanak mindig kellő figyelmet az ilyen adatok feljegyzésére. Mivel azonban jelenségről van szó, mindenképpen fel kell venni a helynévi adattárakba őket.

Cikkemben napjaink helynévadásának néhány vonását mutatom be saját gyűjtésemből vett példák alapján. Vizsgálódásom csupán a határrészek elnevezéseire irányul, más névtípusokkal (víznevek, belterületi nevek stb.) nem foglalkozom. Azokról a jelenségekről kívánok tehát szólni, amelyek közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban vannak a gépesített nagyüzemi mezőgazdasággal. Forrásként három szatmári járás (városkörnyék) adattára szolgált: Kálnási, A fehérgyarmati járás földrajzi nevei. 1984; Jakab-Kálnási, A nyírbátori járás földrajzi nevei. 1987; Kálnási, A mátészalkai járás földrajzi nevei (megjelenés alatt).

Ezek után nézzük az adataim alapján kibontakozó képet.

1. Hagyományos név jelöléstáguálással. A mezőgazdasági nagyüzemekben igen gyakori jelenség, hogy a régi helynevet a korábbinál nagyobb terület megjelölésére kezdik használni: Ótyús (Nagyecsed), Alsó-mező (Ópályi). A szakirodalom is ismeri ezt a jelenséget, melyet Lőrincze nyomán jelöléstáguálásnak nevezünk (Földrajzi neveinek élete. MNyj. XIII, 22).

Ma azonban gyakoribb, mint a korábbi időkben, és ezt egyértelműen a hivatalos névadás, névhasználat eredményének kell tekintenünk. A nagyüzemeknek est a gyakorlatát csak helyeselni lehet, hiszen ily módon a régi határrészneveknek legalább egy része megmenekül a kipsztulástól, mert az új gazdálkodási körülmények között is funkciójuk lesz.

2. Összevont helynevek. Szoros kapcsolatban van az előbbi csoporttal az a névadási mód, amikor két szomszédos mezőrésnek a neve válik a területükön kialakított nagy földtábla nevévé: *Nyíres-Zsellér* (Kocsord). Bizonyos mértékig ide vehetők a *Kincses-Csizmadia* (korábban: *Kincses-tag, Csizmadia-tag, (Mátészalka)* típusú adatok is. Meglétüket hasonlóképpen értékelhetjük, mint az előbbi csoportét.

3. A birtokost jelölő személynév + földrajzi köznév típusú nevekből a *-féle* képző közbeiktatásával keletkező nevek: *Tisza-féle rét* (Kocsord), *Tóth Zoltán-féle gyümölcsös* (Jármi). E névformák a valódi birtoklásra utaló *Tisza rétye*, majd az ebből alakult minőségjelzős *Tisza-rét* stb. szerkezetre vezethetők vissza. Ez a névtípus sem új, de előfordulásának száma a mezőgazdaság kollektivizálása óta nőtt meg jelentősen, hiszen a névhasználók általában szükségesnek tartják annak megjelölését, hogy a területnek ma már az egykori tulajdonos a gazdája. A névtípus nem a hivatalos, hanem a népi névhasználatban fordul elő. Gyakran mindhárom alakváltozat egymással párhuzamosan él.

4. A személynév + földrajzi köznév szerkezetből rövidült nevek. A hivatalos jellegű névhasználatban igen gyakori, hogy a személynév + köznév típusú nevek — melyek főként a századforduló táján, illetve a század első évtizedeiben lezajlott birtoktagosítások idején keletkeztek — a nagyüzemi gazdálkodás körülményei között sokszor azzal a szerkezeti változtatással funkcionálnak, hogy elmarad a névből a földrajzi köznév (*-tag, -dűlő, -kert* stb.), és a pusztá személynév tölti be a helynév szerepét. Csupán Mátészalka anyagában ilyen adatokat találunk: *Czuri* (*Czuri-tag*), *Kósa* (*Kósa-tag*), *Szemán* (*Szemán-dűlő*), *Székács* (*Székács-dűlő*), *Makkár* (*Makkár-kert*). Itt tehát szinte újjáéled a korai középkor kedvelt helynévadási szokása, amikor a pusztá személynév önállóan töltötte be a helynév funkcióját (főként településnevekben, l. Kálmán, *A nevek világa*. 1973. 158). Az idézett adatokban azonban másodlagos fejleményről van szó.

5. A számnév nevével alakult helynevek. Több altípusa van.

5.1. A számnév nevéből és a *-tábla* földrajzi köznévből alakult határrésznevek. Napjaink gyakori névtípusa: *Egyes-tábla, Kettes-tábla* stb. Előzménye a (fél)feudális nagybirtok tábliaelnevezéseiben kereshető. A hajdani Károlyi-birtokhoz tartozó Terem község határában a Pórháza nevű dűlőben az 1928. évi kataszteri térkép szerint a következő megjelölések voltak: *I. tábla, II. tábla* stb., illetve *I. forgó, II. forgó* stb. Hasonló megjelölésekkel találkozunk a kocsordi Tisza-birtok területén is.

5.2. A számnév neve önmagában tölti be a helynév szerepét. Az előző altípushoz kapcsolódó jelenség, hogy a névhasználatban elmarad a *-tábla* közzó. Igen gyakori alakváltozat, a teljes név variánsaként szinte kivétel nélkül előfordul: *Egyes, Kettes* stb.

5.3. A dűlő neve és a hozzákapcsolódó számnév + *-tábla* köznév alkotja a határrész elnevezését: *Cseréskert-egyes-tábla, Cseréskert-kettes-tábla* (Nyírbogát).

5.4. A helynév a dűlő nevéből és a hozzákapcsolódó számnévből áll: *Cserés-kert egyes, Cserés-kert kettes* stb. Az előbbivel van szoros kapcsolatban, egymás változataiként szerepelnek. E két altípus is kedvelt névadási mód volt a földesúri birtokon, de napjainkban is sok példát találunk rá.

6. Utolsóként emlitem azt a névtípust, amelyben a helynév fő elemét valamilyen betű alkotja. Ezért a kategóriát összefoglalóan a **b e t ű n e v e k** műszóval lehetne jelölni. Nagyzem mezőgazdaságunkra ez a legjellemzőbb névadási mód. A szó hagyományos értelmében véve talán nem is jogos nevekről, névadási módról beszélnünk. A nagy területen - gyakran több község határában - gazdálkodó térszerek, állami gazdaságok írásbeli megjelölései ezek, melyek főként a munkatérképeken, a hivatalos földtábla-kimutatásokban szerepelnek. Az utóbbi időben azonban sajnálatos módon a szóbeli használatban is egyre inkább terjednek, kizsírva ezzel a régi határrészneveket. Ennek a névtípusnak is megtalálhatók az előzményei a földesúri nagybirtok névadásában. A tiborszállási Károlyi-uradalomban például már a század első évtizedeiben A, B, C jelű táblákra osztották fel a földterületet. Az egykori nagybirtok tagolásával összevetve még abban is hasonlóság mutatkozik, hogy miként ott, itt sem a falu közigazgatási határát, hanem a gazdaság egészét figyelembe véve, tervszerűen alkották meg a megjelöléseket. Gyakran az is megállapítható, hogy személy szerint ki végezte el ezt a feladatot. A mátészalkai Kraszna menti Tsz-ben például Tar János főmezőgazdász nevéhez fűződik a földtáblák jelölési rendszerének kidolgozása. — A betűnevek kategóriája is több alcsoportra osztható, de mindegyikben közös, hogy a betűjel nem önmagában, hanem egy számmal együtt alkotja az illető terület elnevezését.

6.1. Az első alcsoportba sorolhatók a pusztán formális megjelölések, ahol a betűjelnek semmi kapcsolata nincs a határrésszel, pusztán az ábécé sorrendjében következnek az egyes földtáblák elnevezései: A-1, A-2 stb., B-1, B-2 stb. A szóbeli használatban ezeket általában *Á* egyes, *Á* kettes, illetve *Á* egyes tábla, *Á* kettes tábla stb. formában említik, vagy meghatározott beszédhelyzetben csak a tábla számát mondják: Egyes (-tábla) stb.

6.2. Valamivel több információt nyújt — persze csak a beavatottak számára — amikor a betűjel a földterület valamilyen tulajdonságára utal. Ez lehet a határrész talaja, így például H (homok), F (fekete agyag), K (kötött talaj). A művelési jellegre is vonatkozhat a betűjel: Gy (gyümölcsös), L (legelő). De lehet a földterület elhelyezkedése, fekvése is alapja a betűjelnek. Így például Mátészalka névanyagában a V a város alatti területek megjelölésére, a C meg arra utal, hogy a földtáblák a Cigány sor közelében találhatók.

6.3. Külön alcsoportba vehetők azok a betűnevek, amelyek a terület korábbi, hagyományos elnevezésének első-betűjéből jöttek létre. Ópályi anyagában például ilyen betűjelek találhatók: A (mert az Alsó-mezőnek nevezett forduló területén alakították ki), F (a Felső-mező területe), R (a Rét területe) PR (talán a Pályi és Rózsa-kert nevek kezdőbetűiből).

6.3. A nagyzem birtokához tartozó szomszédos településre is utalhat a betűjel: T (Terem község határa, a vállaji Rákóczi Tsz gazdálkodik rajta), Ty (Tyukod határának a nagyecsed-i Rákóczi Tsz által használt része).

Egy adott nagyzem területén az említett betűnévi típusok általában nem tisztán fordulnak elő, hanem meghatározott szempontok szerint váltakoznak. Így például a Mátészalka, Ópályi és újabban Kocsord határában is gazdálkodó Kraszna menti Tsz földterületén a következő megjelölésekkel találkozunk: Mátészalka határában vannak a már említett C és V, illetve a H és K, valamint az FK (fordulón kívül, azaz nem összefüggő) jelű földtáblák. Itt tehát a mezőrésszel elhelyezkedése és a talaj minősége alapján adták a betűjeleket. Ópályi határában a szintén említett A, F, R és PR fordulók találhatók. Itt a határrész nevére utaló betűjelek élnek. Nemrég (1987-ben) a veszteségesen gazdálkodó kocsordi Új Élet Tsz beolvadt

a Krasna menti Tsz-be. Ezt azonban — legalábbis egyelőre — nem követte a földtábla-megjelölések megváltoztatása. Továbbra is a korábban használatos Egyes, Kettes (-tábla) stb. típus van érvényben. Bizonyára azért, mert különböznek a técsz eredeti területein kialakított megjelölésektől, így nem zavarják a tájékozódást.

Természetesen a fentebb vázolt kép több példa alapján még bővíthető, kiegészíthető lenne. Kellő anyag birtokában pedig érdemes lesz majd azt is megvizsgálni, hogy a hazánk más területein működő nagyüzemek milyen elvek szerint jelölik meg a földtáblákat, a különböző gazdasági egységeket. A hasonlóságok mellett bizonyára különbségeket is tapasztalhatunk majd. De az eddigiekből is kitűnik, hogy zömmel negatív jelenségekre számíthatunk. Névtani kutatásunknak azonban elemezni, rendszerezni kell őket, és ha lehetséges, tanácsot is adni, hogy ily módon hagyományos névadásunknak minél több értékes vonását, helyneveinknek minél nagyobb részét átmenthessük az új körülmények közé. A fejlődést nem lehet — és nem is célunk — megállítani. A modern nagyüzemi gazdálkodás megköveteli a határ képeinek átalakítását, a nagy földtáblák kialakítását, de az már nem szükségszerű, hogy elnevezésükre zömmel a személytelenséget, a hivatalos, papirosízű mesterkéltséget mutató megjelöléseket használják fel.

Zu einigen charakteristischen Zügen der Ortsbenennung in der Gegenwart

Aufgrund der weitreichenden Veränderungen innerhalb der Landwirtschaft sowie der Verbreitung der Groß betriebswirtschaft gingen nicht nur die Kleinparzellen und Feldraine verloren, sondern es muß auch damit werden, daß Ortsnamen in beträchtlicher Zahl verschwinden. Unter diesen veränderten Bedingungen sind aber auch neue Namen und als Namen fungierende Bezeichnungen entstanden. Im eigentlichen Teil der vorliegenden Arbeit wird das System dieser vorgestellt. Das Untersuchungsmaterial stammt aus der eigenen Sammlung des Autors (Kálnási: A fehérgyarmati járás földrajzi nevei /Geographische Namen im Kreis Fehérgyarmat/, 1984; Jakab-Kálnási: A nyírbátori járás földrajzi nevei /Geographische Namen im Kreis Nyírbátor/, 1987; Kálnási: A mátészalkai járás földrajzi nevei /Geographische Namen im Kreis Mátészalka/, im Druck). Die charakteristischsten Züge für die Benennungen in unseren Tagen werden hier in mehreren Punkten behandelt. Unter ihnen hat die Kategorie der sog. **Buchstaben** n a m e n besondere Beachtung verdient. Die Buchstabennamen verfügen über mehrere Untertypen. So können sie beispielsweise aus den aufeinander folgenden Buchstaben des ABCs /A, B, C usw./ zustandekommen, oder aus Buchstaben bestehen, die auf den Boden der Gemarkung (H = homok /dt.: Sand/, F = fekete agyag /dt.: Schwarzelehm/), auf den Typ seiner Bewirtschaftung (Gy = gyümölcsös /dt.: Obstplantage/, L = legelő /dt.: Weide/) oder auf seine Lage (V = város alatti /dt.: Stadtnähe/, C = cigány sorhoz közel /dt.: nahe der Zigeunersile/) Bezug nehmen. Diese Bezeichnungen stehen jedoch nie allein da, sondern werden stets durch die laufenden Nummern der Bodentafel ergänzt: A-1, 2 usw. Diese Buchstabennamen entstanden hauptsächlich für den Schriftgebrauch und sind auf den Landkarten von Großbetrieben sowie in den amtlichen Katastern aufzufinden. In jüngster Zeit kommen diese Namen jedoch leider immer häufiger auch im lebendigen Sprachgebrauch vor und sind auf dem besten Wege, die oft schon jahrhundertlang gebrauchten Namen für Gemarkungsteile aus dem Namensgebrauch zu verdrängen.

Árpád Kálnási

Újabb szempontok az osztják személynév kutatásokhoz

Kis Tamás

1. Bár a névtan az utóbbi évtizedek legnagyobb előrehaladást mutató nyelvtudományi ágazatai közé tartozik (vö. Benkő L.: NytudÉrt. 70.sz. 7), a finnugrisztikán belüli fejlődéséről szólva inkább csak a kezdeti lépések megtételéről beszélhetünk.

Ennek több oka közül az egyik az lehet, hogy a névtan megerősödése, önálló módszereinek kidolgozása nem régen történt meg (sőt napjainkban történik); a másik pedig az, hogy a finnugrisztika hagyományos hangtani és etimológiai irányultsága még ma is nagyon erős. (Egyébként gyakran épp az etimológia terén találkozunk a névtannal; vö. A. Kövesi M.: NytudÉrt. 70. sz. 244–9.)

A névtannak a többi finnugor nyelvészeti stúdiumokhoz való viszonya talán már a közeljövőben változni fog, s ez szükségessé teszi a már kidolgozott módszerek átültetését az eddig kevésbé vizsgált területekre.

E helyen nem kívánom és nem is áll módomban az eddigi eredményeket áttekinteni, sokkal inkább szeretném felhívni a figyelmet néhány olyan vizsgálati szempontra, amelyek a személynévi kutatásokban eddig nem kerültek elő, vagy legalábbis elvi alapon elkülönítve nem. Vizsgálatom anyagát — éppen azért, mert jelen munkám leginkább a problémák felvetése kíván lenni — kisebb szövegből gyűjtöttem, példáim két Reguly és Pápay feljegyzte hőseinkből származnak (Osztják hőseinek. Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. I. kötet. Közzéteszi Zsirái Miklós. Bp., 1944).

2. A személynévi vizsgálódások első lépését a neveknek a személyek megnevezésére, szólítására stb. szolgáló közszóktól való elválasztása jelenti. Tudjuk, hogy az osztják népköltészetben aránylag kevés személynév van, éppen azért, mert "többszörfire rokonsági viszonyaik (fia, lánya, férje, felesége, veje, menyje, anyósa, apósa, ánya, húga, bátyja, unokaöccse, nagyanyja, nagyapja stb.), foglalkozásuk (hős, hős-fia, szolgáló, vizi-fejedelem, vizi-fejedelemfi, nap-fejedelem-apó stb.) vagy nemzetiségi hovatartozásuk (tatár, szamojéd, szamojéd leány stb.) megjelölésével utalnak az egyes szereplőkre" (Vértés Edit: NytudÉrt. 70. sz. 249). Az ilyen megnevezéseket általában nem tekinthetjük névnek (vö. Vértés: i. h. és NévtudVizsg. 150); Bárczinak az ilyen jellegű földrajzi nevekről mondott véleményét (Szók. 3 145) személynévekre vonatkoztatva is csak akkor, ha a közösségben több személy is viselhetné az adott közsót névként, de csak egy emberre használják. Ez természetesen —

létén pl. rokonságnevekről szó — nem lehetséges egy egymással rokoni kapcsolatban álló emberek alkotta közösségben, ahol a rokoni kapcsolat függvényében beszélgetőtársanként változik a megnevezés. Népköltészeti szövegekből tudjuk, hogy "Egy asszonyt — aszerint, hogy az urával vagy az apjával kapcsolatban kerül említésre — ugyanabban a mesében valakinek a "felesége" -ként, illetőleg "leánya" -ként emlegethetnek" (Vértes: NévtudVizsg. 150).

A nemzetiségi hovatartozásra utaló megnevezésekben (ahol a közösségben esetleg csak egy ember viseli az adott nevet) talán már szó lehet a nyelvi hasadásnak arról a típusáról, ami a tulajdonnévvé váló szó vagy szó szerkezet használatában következik be, vagyis hogy az "alkalmi funkciókban használt kifejezés egy adott nyelvi közösségben egyedjelölő szerepet is kap" (Sebestyén: MNyj. XVII, 167).

A szó tulajdonnév voltának eldöntése természetesen mindig egyedi feladat; az adott szöveg, a közösség nyelvhasználata dönti el a kérdést.

3. Az osztják személyneveket három rétegre szokás osztani: 1. a mesehősök neveire; 2. a hőselemek szereplőinek a neveire és 3. élő valódi személyek neveire (Vértes: NévtudVizsg. 150). Ez a csoportosítás teljesebb névanyagban bizonyára még tovább finomítható, pl. a harmadik csoportba tartoznak a családi, atyai és nemzeti nevek (Vértes: NévtudVizsg. 153-6), és minden bizonnyal becézőnevekkel, gúny- és ragadványnevekkel is számolnunk kell.

4. A személynévi vizsgálatok célja sokféle lehet, de a teljességre törekvő kutatások — már csak a névanyag könnyebb áttekintése végett is — a névrendszer megismerésére kell, hogy törekedjenek, ehhez pedig több oldalról is meg kell vizsgálni a neveket.

A tulajdonneveket — legyenek ezek személynevek, földrajzi vagy bármilyen másféle nevek — azért lehet egy szófaji kategóriába besorolni, mert számos jelentéstani és alakítási vonásukban megegyeznek. Ennek alapján nem túl merész gondolat talán, ha a továbbiakban egy a földrajzinévi kutatások során kidolgozott módszert próbálom a személynevekre alkalmazni. Követendő szempontjaim a Hoffmann István által kimunkált számítógépes helynévkutatás elemzési kódjain alapulnak. (Erről Hoffmann a zalaegerszegi IV. Névtani Konferencián tartott előadást "Számítógépes helynévvizsgálatok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén" címen.)

Az alábbiakban bemutatandó megközelítési mód talán arra is rámutat, hogy a közszóktól erősen eltérő és a szófaji rendszerbe is csak némi megkötéssel beilleszthető tulajdonnevek (vö. J. Soltész, A tulajdonnév funkciója és jelentése 10) vizsgálata nem minden esetben kívánja meg az egyes tulajdonnévtípusok elkülönítését, s egyúttal az is látszani fog talán, hogy a közös vizsgálati szempontok valósabb képet festenek a tulajdonnévtípusok közti különbségekről is.

Vizsgálati szempontjaim a következők: 1. Hangtani elemzés; 2. Toldalékolás; 3. névszerkezeti elemzés; 4. Lexikális elemzés; 5. Névképzési típusok; 6. Jelentéstani elemzés.

5. *Hangtani elemzés.* A hangtani elemzést a magam kis korpuszán nem végezhetem el, de a teljeskörű vizsgálatok nem tekinthetnek el tőle, hisz várhatóan több idetartozó jelenség is előkerülhet a nevekben. Előfordulhatnak például olyan alakulatok — különösen az elhomályosult nevekben vagy névrészekben (vö. Vértes: NévtudVizsg. 151; NyttudÉrt. 70. sz. 251-2) —, amelyek archaikus nyelvi formát őriznek, és az is elképzelhető, hogy az újabb jövevényszavakban feltűnnek olyan hangok, hangtani helyzetek, amelyek addig nem léteztek az adott nyelvben. Ezek kiderítésére a nevek hangalakját mind a személynévet tartalmazó szöveg vagy az azt használó közösség nyelvének hangállapotával, mind pedig más külső (köz-

vagy irodalmi nyelvi, más nyelvjárásokból és a kutatott nyelvvel; azokat korábbi emlékeiből való) nyelvi anyaggal kell összevetni.

6. Toldalékolás. A személyneveken előforduló toldalékok a tulajdonnevek főnév voltából eredően a közszókon is megtalálható névszói toldalékok lehetnek csak, névtani szempontból így inkább az lehet érdekes, hogy van-e eltérés tulajdonnévi és közszói használatukban (például gyakoriságukban). Egyes szavakban esetleg elszigetelt, a paradigmatiszus rendszeren kívül meglevő eset (mint az oroszban a hívó eset) előfordulása sem teljesen elképzelhetetlen.

Néhány példa a tölem összegyűjtött toldalékos nevekből:

A toldalék nélküli (alap esetben álló) alakok szokásos funkciói közül a személynevekben külön említést érdemel a megszólítás: *lär-x otõn-šolop-lõnq x õlõnDäl* 'Tavi-hattyú-orrú-bálvány, halljad [csak]!' (OH. I, 296-7).

Birtokos személyragos alakok: *käri-näq-kär-seyäl-ört ižem* 'Vörösfenyő-kérge-[színi]-hajfonatos öcsém' (OH. I, 124-5); *šoBroqon-põn-iGën* 'šoBor [városi] nagy öreged' (OH. I, 34-5); *ojmät-jäx-x õ-x umBõq näri-penõq* 'Ojmät-nép embere-habos-szabalya vónk' (OH. I, 72-3); stb.

Határozói (ragos, névutós) alakok: *x õjõq (v. x äjõq)-ruš-x õ-x õt-lõnq-x oršGol pilnä* 'Üstökös-orosz-ember-hat-bálványképecskével' (OH. I, 440-1); *šoBroqon-sultmoq-tël-äitmoq-ört-šGëm pilnä* 'šoBor-[eszüttl]-szikrázó-páncélt-viselő-fejedelemhősömmel' (OH. I, 152-3); *säs-kõprij-šolop-lõnqkšGol elti* 'Nyírhéj-tokos-orrú-bálványocskának' (OH. I, 396-7); *lätti-äpiš-x-x orõq-tëlšGëm* 'Szálló-jegeskacsa-ékitményű-páncélocskádnak' (OH. I, 410-1); *lär-x otõn x orõq-lõnqkšGol x otä* 'Tavi-hattyú-forma-bálványocskához' (OH. I, 396-7); stb.

7. Névszerkezeti elemzés. A névszerkezeti elemzés a személynévizsgálatok egyik legkevésbé feltárt része. A helynevekhez hasonlóan funkcionális-szintaktikai megközelítéssel tárhatjuk fel a névben található nyelvi elemeknek a jelentéshez, a denotátumhoz való viszonyát. Hoffmann István szavait a személynevekre alkalmazva névrésznek nevezem azt a névben levő nyelvi egységet, amely a jelölt személyre vonatkozó valamilyen információt ad meg.

Megfigyeléseim szerint az osztják hősnevek legteljesebb alakjukban három névrészből állnak, még pedig úgy, hogy a szorosabban összekapcsolódó első két elemhez járul a harmadik elem ([R₁-R₂]-R₃); pl. *ojmät-jäx-x õ-sepõq-ört* // *põnemõn* 'Ojmät-nép-embere-hajfonatos / fejedelemhős // vónk' (OH. I, 76-7).

A harmadik elem kötődik leglazábban a névhez, tulajdonképpen nem is tekinthető biztosan a név részének. Ezt támasztja alá, hogy a harmadik névrész beszélgetőpartnerként változhat: *lõnq-šõrj-x õlõq-ört* // *jäjä* 'Bálvány-húsában-bővelkedő- / fejedelemhős // bátyó' (OH. I, 386-7); *L-š.-x.-õ* // *lõrui* 'B.-h.-b.- / f. // sógor' (OH. I, 388-9); *L-š.-x.-õ* // *põnõqGĩ* 'B.-h.-b.- / f. // vőcske' (OH. I, 448-9). A harmadik névrész gyakran el is marad; magáról pl. így szól a hős: *lõnq-šõrj* [ɔ: -j- K. T.] -x õlõq-ört *nõmitõm* 'Bálvány-húsában-bővelkedő-fejedelemhősnek neveznek engem' (OH. I, 170-1).

A harmadik névrész státusának eldöntése nem egyszerű. J. Soltész Katalin szerint "Elméletileg azt mondhatjuk, hogy azok az elemek, amelyeknek elhagyásával a név funkciója, denotációja nem változik meg, nem szerves részei a névnek, azok ellenben, amelyeknek elhagyásával a név nem név többé, vagy pedig más név ..., szerves szerkezeti elemek" (i.m. 17). Mivel én nem találtam, és valószínűleg nem is találni olyan neveket, amelyeket a harmadik névrész különböztet meg, ezt járulékos elemnek kell tekintenünk.

A második névrészben hasonló probléma nem merül föl, hisz a névrész változásával változik a név jelentése is; vö. *sálok-kep-sőŋx-mon-xulon-kuroŋ* (: *xoroŋ*) *áj / náj* 'kavics-rugdoso-tápálékos-lábú' (: *xoroŋ-melléki*) *kis / fejedelemlő* (OH. I, 234-5); *sálok-kep-sőŋx-mon-xulon-kuroŋ* (: *xoroŋ*) *áj / őrdən* 'Kavics-rugdoso-halás-lábú' (: *xoroŋ-melléki*) *kis / fejedelemlő* (OH. I, 418-9).

A földrajzi nevek elemzésében kialakult terminológiát átvéve a személynevek két szerkesztési eleme közül az első névrészt megkülönböztető elemnek, a másodikat pedig alapelemnek nevezem. Az alaprészként funkcionáló szavak általában közszoói eredetűek és önmagukban is emberre utalnak (vö. Kázmér: MNyTK. 95. sz. 6). Ez esetben az alapelem szerepe a személy valamilyen kategóriába, (társadalmi) csoportba sorolása. Ha az alaprészt a megnevezést szolgálja, akkor tulajdonnév vagy valamilyen lefordíthatatlan, elhomályosult szó áll ebben a funkcióban: *xőŋ-ruf-xə portol* 'üstökös-orosz-ember-portol' (OH. I, 322-3). Kategóriába soroló közszoói alaprészként a vizsgált hősénekekben csak társadalmi helyzetre utaló szók ['öreg' (vö. Vértes: NytudÉrt. 70. sz. 251), 'fejedelemlő', 'fejedelemlő'] található.

Talán alapelemnek tekinthetjük, a 'páncél' (*lätŋx-xotəŋ-xoroŋ-təl* 'Szálló-hattyú-páncél' OH. I, 424-5); 'nyíl' (*lajom-kərdi-jəntəŋ nəl iŋəmən* 'Fejszevas-élfő-nyíl öcsém' OH. I, 132-3); 'fj' (*soBroŋon-älməm-luk, süməm luk adəŋ(?) jəŋəl* 'soBer-dürgő-fajd-kábult-fajd [módjára] morgó(?)-fj' OH. I, 126-7); 'szablya' (*ojmät-jəx - xə-xamBoŋ nərŋ pənəŋ* 'ojmät-nép emberehabos-szablya vőnk' OH. I, 72-3); 'csomó' (*jor-ləpən-məŋGöl-lə-tək-məŋGöl iŋəm* 'Erős-lovat (tkp. lovatat)-csomózó-erős csomó öcsémet' OH. I, 126-7); sőt a 'bálvány' (vö. Vértes: NytudÉrt. 70. sz. 253) névrészeket is (*toni-kəŋŋi-səlep-jəŋk* 'Nyírhéj-tokos-orrú-bálvány' OH. I, 270-1). Ezek metonimikus névátvitellel keletkezettek, vagy még ennél is valószínűbb, hogy az eredeti alaprészt ellipszise után ezek vették föl annak funkcióját (vö. *soBroŋon-sultməŋ-təl-älməŋ-ört, ŋGəm pilə* 'soBer-[ezüsttől]-szikrázó-páncélt-viselő-fejedelemlővel' OH. I, 152-3 — *soBroŋon-sultməŋ-təl pilə* 'soBer-[ezüsttől]-szikrázó páncéllal' OH. I, 134-5).

A megkülönböztető elemek rendszerét Vértes Edit kutatásai alapján (NévtudVizsg. 152: NytudÉrt. 70. sz. 251) választhatjuk fel: 1. A hős külseje, testi adottsága, öltözte, fegyverzete stb.; 2. A hős tulajdonsága; 3. A hős szokására utaló nevek; 4. Származására utaló nevek; 5. A hős élettörténetével kapcsolatos nevek; 6. Társadalmi helyzetre, munkavégzésre utaló nevek.

A tipológia nagyobb névanyag alapján bizonyára tovább bővíthető lesz, a vizsgált két hősének neveiből még az itt leírt típusra se mindre van példa.

A megkülönböztető elemek besorolásakor az egyes típusok kereszteződésére is számítani kell; pl. a *təs-lənt-pərDi-nəŋ-ört* 'Zablaszt-csináló-fehér-fejedelemlő' (OH. I, 302-3) a hős munkájára és külsejére utal egyszerre.

8. *Lexikális elemzés.* A lexikális elemzésben a névrészeket nem a névben betöltött funkciójuk, hanem szófaji-morfológiai jellegzetességeik alapján mutatjuk be. Hoffmann István rendszerét követve a fő kategóriákat a személynevekben előforduló szófajok szerint alakíthatjuk ki, finomításukat pedig morfológiai (képzett, képzetlen) és jelentéstani (tulajdonnév, köznévi) szempontok alapján végezhetjük el.

A rendszer részletes bemutatására névanyagom alapján nincs mód, mert a hősének személynevei csak egy típust képviselnek: mindegyik szó szerkezetből áll. A szó szerkezetből álló neveket is lehet tovább osztani, például ígés (-igeneves) ($\sigma\omega\lambda\eta\gamma-\mu\acute{\alpha}\lambda\iota\sigma\tau\omicron\lambda\omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$ $\rho\omicron\gamma\omicron\lambda$ 'Szárnyas-állatot-elhibázó-fejedelembős fia' OH. I, 8-9) és egyéb szó szerkezetekre ($\mu\omicron\tau\tau\eta-\epsilon\theta\eta\lambda\iota\sigma\tau\omicron\lambda\iota\sigma$ $\mu\omicron\tau\tau\eta-\tau\upsilon\lambda\pi\acute{\alpha}\eta\chi$ $\sigma\epsilon\mu\eta\gamma$ $\chi\iota\lambda\epsilon\mu$ 'Erdőben-termő-erdei-légyölőgalóca[hoz hasonló] hajfonatos jáγ öcsém' OH. I, 104-5).

9. A névkeletkezési típusok szerinti vizsgálat feladata a nevek etimológiájának feltárása. A név keletkezésének körülményeiről néha a személynevet tartalmazó szövegből értesülünk (Vértes: NévtudVizsg. 151; NytudÉrt. 70. sz. 252).

A leggyakoribb névkeletkezési típust a grammatikai szerkesztéssel alakult nevek alkotják (utal erre Vértes: NévtudVizsg. 153), van ezen belül jelzős szerkezet ($\sigma\acute{\alpha}\lambda\omicron\kappa$ - $\kappa\epsilon\gamma$ $\delta\omicron\eta\chi$ $\mu\eta\eta$ - $\lambda\alpha\eta$ $\Delta\omicron\eta$ - $\kappa\upsilon\tau\eta$ (: $\chi\omicron\tau\omicron\eta$) $\acute{\alpha}\gamma$ $\acute{\alpha}\lambda\iota$ 'Kavics-rugdosó-táplálékos-lábú (: $\chi\omicron\tau\omicron\eta$ -melléki) kis fejedelem' OH. I, 234-5), mellérendelő szerkezet ($\lambda\omicron\mu$ - $\jmath\upsilon\chi$ $\iota\lambda$ - $\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\tau$ - $\jmath\upsilon\chi$ - $\mu\upsilon\tau\omicron\tau$ - $\tau\epsilon\lambda$ ι $\gamma\iota$ 'Zelnicefa-berkenyefa-deres(?) -páncél öreg' OH. I, 18-19), határozós szerkezet $\chi\omicron\tau\omicron\tau\epsilon$ - $\sigma\epsilon\gamma\mu\omicron\tau$ - $\lambda\alpha\eta$ $\Gamma\omicron\pi$ - $\jmath\upsilon\chi$ $\jmath\acute{\alpha}\eta\epsilon\mu$ - $\gamma\iota$ 'Ferdén-vágott-hóbot-fa bátyám öreg' OH. I, 2-3), egyéb szerkezet $\jmath\upsilon\chi$ - $\mu\epsilon\tau$ - $\mu\epsilon\tau$ $\Delta\iota$ -(v. $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}$) - $\chi\acute{\alpha}\lambda\iota$ - $\mu\omicron\tau$ 'Fa-munkát-csinálni-nem tudó fejedelembős' OH. I, 2-3) stb.

E leggyakoribb típus mellett meg kell említeni még néhány más lehetséges névkeletkezési módot is. Ilyenek lehetnek a szerkezeti változás (az alap- vagy a bővítményrész ellipszise; redukció, vagyis a név egyik elemének megrövidülése), jelentésbeli névalkotás (metaforikus, metonimikus nevek). Az archaikus névanyagban számolni kell a dectimologizációval és a népetimológiával is. Ez utóbbi az idegen nevek átvételekor is előfordul (Vértes: NévtudVizsg. 155). Az idegen nevek átvétele — mint névkeletkezési mód — a hősénekre nem jellemző, annál gyakoribb viszont a valóságos személyek nevei között (Vértes: NévtudVizsg. 154-6).

10. *Jelentéstani elemzés.* A tulajdonnevek jelentéstani megközelítésének lehetőségeit J. Soltész Katalin már idézett könyvében alaposan kidolgozta (i.m. 22-43; különösen: 33-43), így most csak egy-két érdekesebb jelentéstani csoportot emelnék ki itt.

Az osztják személyneveket vizsgálva különösen a szinonímia és az alakváltozatok figyelemre méltók, bár a homonímiára (J. Soltész, i.m. 36-8), több embernek azonos néven való említésére (Vértes: NytudÉrt. 70. sz. 250) is találunk példákat. Szinonim nevekről akkor beszélhetünk, ha egy személy több nevet is visel, amire az osztjákoknál akad több példa is (vö. Vértes, uo. 253).

A személynévi alakváltozatok érdekes osztják fajtája a paralelizmusból származó változatoké (vö. Vértes: uo.; NévtudVizsg. 151), a feldolgozott szövegben is szép számmal akadnak ilyenek. A párhuzamos szerkesztésű nevek mindkét alakváltozata teljes értékű, de valószínűleg az első a gyakoribb, ami azonban nem jelenti azt, hogy a második ne állhatna önállóan is névként: $\mu\omicron\jmath\iota$ - $\lambda\epsilon\sigma$ - $\mu\upsilon\tau\omicron\tau$ - $\tau\epsilon\lambda$ $\iota\epsilon\mu$ / $\mu\omicron\jmath\iota$ $\jmath\epsilon\mu$ - $\mu\upsilon\tau\omicron\tau$ - $\tau\epsilon\lambda$ $\tau\upsilon\epsilon\mu$ 'Fehér-hó-deres (?) -páncél öcsém / Fehér-jég-deres (?) -páncél öcsém' (OH. I, 2-3); $\mu\omicron\jmath\iota$ - $\lambda\epsilon\sigma$ - $\mu\upsilon\tau\omicron\tau$ - $\tau\epsilon\lambda$ $\iota\epsilon\mu$ 'Fehér-hó-deres(?) -páncél öcsém' (OH. 26-27; vö. még 18-9, 36-7, 40-1, 58-9, 90-1 stb.); $\mu\omicron\jmath\iota$ - $\jmath\epsilon\mu$ - $\mu\upsilon\tau\omicron\tau$ - $\tau\epsilon\lambda$ $\iota\epsilon\mu$ 'Fehér-jég-deres (?) -páncél öcsém' (OH. I, 28-9).

Ostjakischen

In nächster Zukunft wird die Namenskunde wahrscheinlich auch innerhalb der finnougri-s-tischen Sprachwissenschaft eine größere Rolle einnehmen. Diese Tatsache macht es notwendig, daß wir die schon erarbeiteten Methoden nun auch auf diesem Gebiet erproben. Ich habe den Versuch unternommen, die Aspekte zur Ortsnamenanalyse mit Hilfe der Computertechnik, welche am Lehrstuhl für Ungarische Sprachwissenschaft an der Lajos-Kossuth-Universität zu Debrecen von István Hoffmann für geographische Namen im Ungarischen erarbeitet wurde, auf ostjakische Personennamen anzuwenden.

Bemüht man sich um die vollkommene Erkenntnis des Namensystems, so können die Namen nach folgenden Gesichtspunkten untersucht werden.

1. Die phonetische Analyse vergleicht die Lautform des Namens mit der Lautform eines sprachlichen Materials, das aus der gleichen oder einer anderen Sprachvariante herrührt.

2. Die Suffigierung (Da die auch an Personennamen vorhandenen Suffixe und Zeichen nominale Endungen sind, ist in ihrem Gebrauch als Eigennamen und Gemeinwort vom Gesichtspunkt der Namenskunde und des Namensgebrauches her ein Unterschied zu bemerken; — beispielsweise kann ihre Häufigkeit charakteristische Züge aufweisen.)

3. In der Analyse der Namensstruktur kann man mit Hilfe funktioneller-syntaktischer Methoden das Verhältnis der im Namen vorhandenen sprachlichen Elemente zur Bedeutung aufdecken. So bestehen die ostjakischen Helden-namen zum Beispiel im allgemeinen aus einem beigefügten dritten Namensteil und zwei organischen strukturellen Elementen. Der erstere ist der differenzierende Teil, der Hinweise auf das Leben des Helden, auf seine Gewohnheiten, seine Herkunft, sein Äußeres usw. gibt, während der zweite der Basisteil ist, welcher zumeist aus einem Gemeinwort herrührt und dessen Funktion darin besteht, die Person zu benennen oder in irgendeine Kategorie einzureihen.

4. In der lexikalischen Analyse werden die Namensteile anhand ihrer wortart-morphologischen Charakteristika vorgestellt.

5. In der Untersuchung laut Typen der Namensherkunft wird die Etymologie der Namen erforscht. Am häufigsten bilden sich Namen durch grammatische Konstruktion, doch es gibt auch solche, die durch strukturelle Veränderung, bedeutungstragende Namensschöpfung, Deetymologisierung, Volksetymologisierung und durch die Übernahme eines fremden Namens entstanden sind.

6. Mit Hilfe der Analyse der Bedeutungslehre kann untersucht werden, wenn ein Mensch mehrere Namen hat (Synonymie), oder wenn mehrere ein und denselben Namen tragen (Homonymie). Hier wären außerdem die Formenvarianten der Namen mit paralleler Struktur zu nennen.

Az obi-ugor nyelvek kutatása Magyarországon

(1945–1988)

Kiss Antal

1. "Miképpen dolog ez a számvetés, mert a közfelfogás elvárja, hogy végzett munkánkra időközönként visszatekintsünk és jószínnal mérlegeljük az abból adódó tanulságokat" (HAJDÚ: NyK 72:3).

Az első évszámot az indokolja, hogy ekkor zárul le a finnugrisztikai kutatások hanyatló periódusa (vö. HAJDÚ: i.h.), jön pezsgésbe a tudományos élet, bár az NyK — e korszakba eső — első kötete (1944–1948) "még nem egy új korszak nyitánya, hanem inkább a múlt lezárása" (NyK 52:2), s az uralisztikai kutatásokat meghatározó öt éves tervet is csak 1949-ben állítják össze.

A korszak másik évszámát az magyarázza, hogy 1989. május 31-én köszönhetjük 70. születésnapja alkalmából Vértés Edit professzort, aki a vizsgált időszakban az obi-ugor nyelvek — főleg az osztják — egyik legjelentősebb kutatója volt.

2. Lehetőleg csak a nyelvtudományi munkákat vizsgálom, nem szerepelnek tehát az összefállításban antropológiai, őstörténeti, néprajzi stb. tanulmányok (pl.: LIPTÁK PÁL: Über einige Fragen der Anthropologie der ugrischen Völker. CUFU 2. Helsinki, 1968. Pars II. 41–6; FODOR: O hozjajastve drevnih ugrov. CUFU 4. Bp., 1980. Pars II. 183–5; KODOLÁNYI: Einige Lehren der Forschungen über die materielle Kultur der obugrischen Völker. CUFU 2. Helsinki, 1968. Pars II. 190–8; KESZI-KOVÁCS: Az ugorok lovakultúrája. CUFU 4. Bp., 1981. Pars IV. 177–84 stb.), bár kétségtelen, hogy ezek ismerete sokszor elkerülhetetlenül fontos a nyelvészeti kutatásokban is.

Nem sorolom fel nem magyar szerzők Magyarországon megjelent tanulmányait sem (pl. MATVEJEV: Az ugor népek ősi letelepülési helyei (nyelvi adatok alapján). NyK 64: 289–97; KATZ: Kleinigkeiten zur Phonologie des Ostjakischen. NyK 73: 129–35; stb.) Figyelembe veszem azonban — a teljességre való törekvés nélkül — a magyarországi kutatók munkáiról írott külföldi ismertetéseket.

Sokszor nagyon nehéz elhatárolni az obi-ugor nyelvekkel és az obi-ugor nyelvekkel is foglalkozó tanulmányokat. Igyekezem csak az elsőnek említettekre kitérni. Kimaradnak tehát az összefoglaló, általános művek (pl. HAJDÚ, Az uráli nyelvészet alapkérdései. Tankönyvk. Bp., 1981; MSZFE I-III., UEW I-II.), vagy olyan fontos tanulmányok, mint pl. HONTI: Beszrevételek a finnugor alapnyelvi szibilánssok és affrikáták képviseleteiről: NyK 74: 3–26.

A téma iránt érdeklődő haszonnal tanulmányozhatja a következő áttekintéseket, számvetéseket: LAKÓ: A magyarországi finnugor nyelvtudomány jelene és jövő feladatai. NyK 58: 7-32; Uő: Present Situation and Future Tasks of Finno-Ugric Linguistics in Hungary. ALH 9: 7-33; BEKE: Die dringenden und wichtigen Aufgaben der finnisch-ugrischen (uralischen) Sprachwissenschaft. CUFU Bp., 1963. 48-51; HAJDÚ: A mai uráli nyelvészetről. NéprNytud. 9: 15-21; Uő: Uralisztika 1945-1970. NyK 72: 3-9; BERECSKI: 25 Jahre Uralistik in Ungarn. ALH 21: 145-54; GÜLYA VIKTÓRIA: 25 év uráli nyelvészeti irodalmi Magyarországon /1945-1969/. In: *Analecta Linguistica* I/1. 211-51; MIKOLA: Uralisztika 1945-1975. NéprNytud. 21: 153-220 /193-220: válogatott bibliográfia szerzők szerinti csoportosításban/; Haszonnal forgathatók azok az annotált bibliográfiák, amelyek a NéprNytud. V-VI. kötetétől kezdődően mutatták be egy-egy év finnugor nyelvészeti kiadványait Hajdú, Hajdú-Mikola, Mikola-Zemplényi összefoglalásában.

3. A vizsgált időszakban nagyon sokat sikerült pótolni az elmaradásokból. A harmadik és negyedik kötetekhez írt jegyzetek kiadásával teljes lett az 1892-ben megkezdett VNGy. Elkészült a Munkácsi-szótár is: MUNKÁCSI-KÁLMÁN, *Wogulisches Wörterbuch*. AkK. Bp., 1986. 950 l. (Ism. Eiras: *Sananjalka* 29: 247-51; Kulonen: FUF 48: 105-9; Futaky: FUM 11: 131-4). Vő. KÁLMÁN: Munkácsi Bernát vogul szótára: MNyj. 22: 123-6; Uő.: Mutatvány Munkácsi Bernát vogul szótárából: NyK 82: 297-302.

Sikerült kiadni 1944 és 1965 között *Reguly* osztják szövegeit, és 1972-ben megkezdődött a Pápay-Bibliothek kiadása is négy hősi énekkel (vő. KÁLMÁN: *Obinugrilaisten aineistojen julkaiseminen*. Vir. 1988. 179-83). További feladat lenne e sorozat folytatása, és egy *Reguly*-ill. egy Pápay szótár elkészítése. Itt említhető meg, hogy osztják anyag Helsinkiben is van, erről Vértés Edit tudóst (Ostjakisches Material im Archiv der Finnisch-ugrischen Gesellschaft /Paasonens bzw. Karjalainens ostjakischer Nachlass/: ALH 26: 89-107/, és ő volt az, aki ezt sajtó alá rendeste: *Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten von K.F. Karjalainen*. Bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértés. MSFOu. 128. Helsinki, 1964. 341 l. (ism. Hajdú: ALH 16: 181-6; Liimola: FUF 36: 315-9); K.F. Karjalainens südostjakische Textsammlungen. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértés. MSFOu. 157. Helsinki, 1975. 256 l. (vő. VÉRTÉS: *Mikrofilológiai észrevételek Karjalainen déli osztják szövegfeljegyzéseivel kapcsolatban*: NyK 86: 178-84); Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan von H. Paasonen. Bearbeitet, neu transkribiert und herausgegeben von Edith Vértés (JSFOu. 66/2 96 l.; ism. Liimola: FUF 37: 143-57); H. Paasonens südostjakische Textsammlungen I-IV. Neu transkribiert, bearbeitet, übersetzt und herausgegeben von Edith Vértés: MSFOu. 172. 267 l.; 173. 345 l.; 174. 305 l.; 175. 195 l. Helsinki, 1980 (ism. Kálmán: ALH 32: 250-3; Plöger: FUF 44: 259-61).

Az ötvenes évek végétől ismét lehetőség nyílt főleg Leningrádban újabb nyelvi anyag gyűjtésére. Részben ezek felhasználásával készültek különböző kresztomátiák (vogul, északi osztják, keleti osztják). A szövegkiadványok újabb lendületet adtak nyelvtanok, szójegyzékek írására.

3.1. Tankönyvek, nyelvtanok, nyelvtanok

A/ KÁLMÁN, *Manysi nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó Bp., 1955. 60 l. EMNyF. (ism. Lavotha: Nyr. 80: 498-500 és NyK 59: 262-7; Sauvageot: BSLP 54: 345-6); KÁLMÁN,

Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó Bp., 1963. 124 l. (ism. Ganschow: UAJb. 37: 206; Sauvageot: BSLP 59: 280-1); KÁLMÁN, Vogul Chrestomathy. Indiana Univ. Publications. UAS 46. 1965. VIII+139 l. (ism. Molnár: NyK 70: 460-1; Lavotha: UAJb 40: 127-9); KÁLMÁN, Chrestomathia Vogulica /2. átdolgozott kiadás/ Tankönyvkiadó Bp., 1976. 149 l. (ism. Hajdú: NyK 80: 227-9; vö. Kálmán: Megjegyzés egy ismertetéshez: NyK 81: 186; Sauvageot: BSLP 72: 359-60; E. Schiefer: SzFU 15: 190-2; L. Schiefer: ÉFOu. 13: 265-7); LAKÓ: Északi-manyisi nyelvtanulmányok: NyK 57: 14-72 és NytudÉrt. 8. Bp., 1956. 61 l.; németül: ALH 6: 347-423 (ism. Fokos: NyIÖK 12: 437-40); HONTI: Die wogulische Sprache. In: The Uralic Languages. Edited by Denis Sinor...New York... 1988. 147-71.

B/ RADANOVICS: Osztyák nyelvtanulmányok (Muzsi nyelvjárás): NyK 63: 21-62. Ua. Északi-osztyák nyelvtan. NytudÉrt. 31. Bp., 1961. 44 l. (ism. Fokos-Fuchs: ALH 12: 407-9); GULYA, Eastern Ostyak Chrestomathy. Indiana Univ. Publications UAS. 51. Bloomington, 1966. (ism. Molnár: NyK 70: 461-2; Schellbach: UAJb. 40: 131-3; L. Schiefer: Vir. 1968. 419-22; Tailleur: ÉFOu 4: 206-8); GULYA, Vahi osztják nyelvtanulmányok: NyK 67: 181-216, 68: 3-34; RÉDEI, Northern Ostyak Chrestomathy. Indiana Univ. Publications UAS 47. 132 l. (ism. Molnár: NyK 70: 461; Schellbach: UAJb. 40: 129-31; E. Schiefer: Vir. 1968. 414-6); RÉDEI: Nord-osztjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. AAWG Nr. 71 Göttingen, 1968. 139 l. (ism. Futaky: IndForsch. 1971. 373-6; Kodolányi: ActEthn. 18: 426; Kont: SzFU 4: 308-9; Mikola: NyK 72: 238-40; E. Schiefer: Vir. 1968. 416-9; Wigger: UAJb 43: 192-3; Schellbach: FUF 37: 373-4, erről Rédei: Erwiderung auf zwei Rezensionen: ALH 23: 231-4); SZ. KISPÁL - F. MÉSZÁROS, Északi osztják kresztomátia (ism. Honti-Katz-Korenchy: NyK 73: 264-70, erről a szerzők: Megjegyzések az "Északi osztják kresztomátia" bírálatára: NyK 74: 260-2); HONTI: A szalimi osztják nyelvjárás hang- és alaktanának ismertetése: NyK 84: 91-119; HONTI, Chrestomathia Ostiacica (osztják nyelvjárás szöveggyűjtemény nyelvtani vázlattal és történeti magyarázatokkal) Tankönyvkiadó, Bp., 1984. 285 l.; HONTI, Die ostjakische Sprache. In: The Uralic Language. Edited by Denis Sinor...New York...1988. 147-71; VÉRTES: Vázlat a déli osztják kresztomátiához /magyar és finnugor szakos hallgatóknak/ Kézirat KLTE Debrecen, 1985. 35 l.

3.2. Szövegkiadványok, szójegyzékek

A/ MUNKÁCSI - KÁLMÁN, Manyisi (vogul) népköltési gyűjtemény III/2. AkK. Bp., 1952. 436 l. (ism. Diószegi: Ethn. 65: 628-9; Sz. Kispál: NyIÖK 3: 429-36; Liimola: FUF 31: 77-90); MUNKÁCSI - KÁLMÁN, Manyisi /vogul/ népköltési gyűjtemény IV/2. AkK. Bp., 1963. 314 l. (ism. Erdődi: NyK 69: 222-9; Gulya: NyIÖK 22: 468-70; Kövesi: MNyj. 10: 117-22; Liimola: FUF 35: 299-306; Sauvageot: BSLP 59: 280); KÁLMÁN, Wogulische Texte mit einem Glossar. AkK. Bp., 1976. 354 l. (ism. Eiras: Sananjalka 19: 196-7; Gulya: NyK 81: 404-6; Honti: ALH 27: 410-9; Häkkinen: FUF 43: 324-6; Kiss Jenő: Nouvelles Études Hongrois 13: 213-4; F. Mészáros: FilKözl. 26: 116-21; Rombandejeva: Jazikoznanije 4: 227-9; Sauvageot: BSLP 72: 360-3; Schmidt: Ethn. 99: 163-4); KÁLMÁN: Manyisi szövegmutatványok: NyK 62: 23-32 (ism. Sauvageot: BSLP 56: 261); KÁLMÁN: Két szigvai vogul elbeszélés: NyK 70: 139-53; KÁLMÁN - ROMBANDEJEVA: Északi vogul szövegek: NyK 76: 119-34; K. SAL ÉVA: Szigvai vogul mesék: NyK 82: 287-96. A jelzett időszakban a

hiányzó vogul szótár pótlására (változatlan utánnyomásban) többször is kiadták Szilasi vogul szójegyzékét (NyK 25) az ELTE Finnugor Jegyzetek IX. köteteként (Kézirat. Tankönyvkiadó Bp., 1962. 159 l.).

B/ REGULY – PÁPAY, Osztyák (chanti) hőseinek II. Közzétesszi Zsirái Miklós. AkK. Bp., 1951. 379 l. (ism. Sz. Kispál: NyK 53: 298–9); REGULY – PÁPAY, Osztyák (chanti) hőseinek III/1. Közzétesszi Fokos Dávid. AkK. Bp., 1963. 170 l. (ism. Erdélyi: NyK 65: 482–3; Liimola: FUF 35: 306); vö. VÉRTES: Randbemerkungen zu einem jüngst erschienenen Heldenlied...JSFOu. 65/3 13 l. és FOKOS – FUCHS: Eine ostjakische Verwandtschaftsbezeichnung oder Zu den "Randbemerkungen zu einem jüngst erschienenen Heldenlied (Osztyák /chanti/ hőseinek III/1)" FUF 36: 255–64); REGULY – PÁPAY, Osztyák (chanti) hőseinek III/2. Közzétesszi Fokos Dávid. AkK. Bp., 1965. 414 l. (ism. Gulya: ALH 17: 450–3; Lakó: NyK 68: 462–4); Ostjakische Heldenlieder aus József Pápay's Nachlass. Hrg. von I. Erdélyi. Pápay-Bibliothek I. AkK. Bp., 1972. 503 l. (ism. Bakró – Nagy: NyK 75: 474–6; Hajdú; NéprNytud. 17–18: 313–4; Liimola: Sananjalka 15: 275–7 és FUF 41: 243–7; Radomski: UAJb. 45: 290–3; E. Schiefer: ÉFOu. 10: 307–12); Pápay József osztják hagyatéka. Bibliotheca Pápayensis I. /próbafüzet/ Közzétesszi Vértess Edit. Debrecen, 1988. 86 l.; KÁLMÁN: Chanti szöveg: NyK 62: 338–40; GULYA: Vahi osztják szövegmutatványok: NyK 63: 209–13; ERDŐDI-KECSKEMÉTI: Ein Märchen im Vasjugan – Dialekt des Ostjakischen: UAJb. 42: 156–62; HONTI – RUSVAL: Pimi osztják szövegek: NyK 79: 223–32; HONTI: Tromagani osztják szövegek: NyK 80: 127–39; HONTI: Északi osztják szövegek szójegyzékkel: NyK 80: 140–54; HONTI: Vasjugáni osztják szövegek: NyK 84: 121–64 (L.I. Kalinina: Jaziki I toponimija Szibiri I–III. kötetében közölt hat szöveg eredeti cirill betűs lejegyzés szerint és Honti fonematikus átírásában, magyar fordítással, osztják – magyar szójegyzékkel); HONTI: Vasjugáni osztják mese: NyK 86: 185–90; HONTI: Ein Vach-ostjakischen Märchen mit Wörterverzeichnis: FUM 3: 69–74; SCHMIDT – HUSZÁR: Egy kis szövevei osztják medvének: NyK 85: 9–33; GULYA: Vahi osztják szójegyzék: NyK 71: 21–59; HONTI: Szurguti osztják szójegyzék: NyK 80: 327–45; HONTI: Nordostjakisches Wörterverzeichnis: Studia Uralo – Altaica 16. Szeged, 1982. XI+211 l. (ism. Kálmán: NyK 85: 465–6).

3.3. Nyelvi kapcsolatok, jövevényszó-kutatás

A vizsgált időszakban többen is foglalkoztak az ugor korral, az ugor nyelvek jellemző vonásaival, egymás köti kapcsolataikkal. Új vonásként említhető az areális nyelvészet és a nyelvtipológia jelentkezése. Újabban az obi-ugor nyelvek jövevényszó-kutatásában is megfigyelhető, hogy több kutató – szakterületének megfelelően – közösen dolgoz fel egy-egy jövevényszó csoportot. Jó példa erre a vogul nyelv tatár jövevényszavairól írott tanulmány, amelyben a két szerző, Kálmán és Berta felhasználhatta Honti és Róna-Tas adatait és megjegyzéseit is.

3.3.1. RÉDEI: Miscellanea (Adalékok az uráli nyelvek areális jelenségeihez) NyK 83: 106–8 (1. a vogul kedveskedő mód, 2. ragos névszók névutóként, 3. 'születik' kifejezése, 4. egy osztj. töltelékzó); VÉRTES: Beiträge zu den typologischen Fragen des Ostjakischen. In: Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasian Languages (ed. L. Dezső and P. Hajdú) AkK. Bp., 1970. 135–44; HAJDÚ: Az ugor kor helyének és idejének kérdéséhez: NyK

54: 264-9; GULYA: Megjegyzések az ugor őshaza és az ugor nyelvek szétválása kérdéséről. In: Magyar őstörténeti tanulmányok (Szerk. Bartha - Cseglédy - Róna-Tas) AkK. Bp., 1977. 115-21 (ism. Honti: NyK 81: 190-1); GULYA: Die Kernfragen der Auflösung des Ugrischen: CIFU 4. Tézisek 15. Bp., 1975; GULYA: Egy és más a -ni főnévi igenév körül: NyIOK 22: 281-7 (a magyar - keleti osztják kapcsolatokról); HONTI: Az ugor nyelvek jellemző vonásai (Észrevételek az ugor egység kérdéséhez) NyK 81: 225-45; HONTI: Characteristic Features of Ugric Languages (Observations on the Question of Ugric Unity) ALH 29: 1-26; HAJDÚ: Nyelvi kontaktusok Északnyugat-Szibériában: NyK 82: 251-9; SZ. KISPÁL: Ugor-török érintkezés: NyK 53: 49-64; GULYA: Finnopermisches, Ugrisches und Urianisches: CIFU 5. Turku, 1981. Pars VI. 371-6; KORENCHY: Iranian contacts during the period of Ugric division: CIFU 4. Bp., 1981. Pars III. 70-6.

3.3.2. Jövevényszavak az obi-ugor nyelvekben: KORENCHY, Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprache. AkK. Bp., 1972. 112 l. (ism. Hajdú: NéprNytud. 17-18: 314-5; Lakó: ALH 30: 389-91; Liimola: Sananjalka 15: 273-5; vö. JOKI: Uralier und Indogermanen. MSFOu. 151. 364, 366); KÁLMÁN, Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. AkK. Bp., 1961. 327 l. (ism. Kövesi: Slavica 5: 242-6; Liimola: FUF 34: 232-40; Litkin: VJa. 11: 139-41; Mägist: Språkliga Bidrag; Rédei: NyK 64: 416-8; Ruoppila: Vir. 1962. 181-3; Sauvageot: BSLP. 58: 302-3; Schlachter: Die Welt der Slawen 7: 326-9; Veenker: UAJb. 35: 85-9); HAJDÚ: Kálmán Béla: A manyisi nyelv orosz jövevényszavai című doktori disszertációjának vitája: NyIOK 13: 417-9; KÁLMÁN: Die Auslautsvokale der russischen Lehnwörter im Wogulischen: UAJb. 28: 254-8; KÁLMÁN: Nordgrossrussische Dialektale Eigenheiten in dem russischen Lehnwörtern des Wogulischen: Slavica 2: 418-21; KÁLMÁN: Hangmegfelelések a manyisi nyelv orosz jövevényszavaiban: NyK 57: 112-23; KÁLMÁN: Jövevényszavak a vogul népköltészetben: MSFOu. 185. 129-33; RÉDEI: Beiträge zu den russischen Lehnwörtern im Wogulischen: FUM 1: 149-51; RÉDEI: Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. AkK. Bp., 1970. 196 l. (ism. Bereczki: NyK 74: 251-2; Csiborra: UAJb. 43: 189-92; Hajdú: ALH 22: 427-30; Katz: ÉFOu. 10: 293-9; Liimola: FUF 39: 88-95; Litkin: SzFU 7: 228-30); RÉDEI: Zu den syrjänischen Lehnwörtern der obugrischen Sprachen: FUF 40: 177-84; KÁLMÁN - BERTA: Tatór jövevényszavak a vogulban: NyK 83: 43-55; FUTAKY: Zur Frage der tatarischen Lehnwörter des Ostjakischen: FUM 3: 75-80; FUTAKY, Tungusische Lehnwörter des Ostjakischen. Wiesbaden, 1975. 96 l. (ism. Mikola: ALH 28: 172-4).

Mindkét irányú szókölcsönzést vizsgálja HONTI az Osttják-jurák lexikális kölcsönzések c. tanulmányában: NyK 80: 358-69 (1. osttják jurák 72 szó, 2. jurák osttják 15 szó, 3. jurák < osttják 5 szó; az első csoporthoz 11 szónyi kiegészítés: NyK 83: 158-9).

3.3.3. Obi-ugor jövevényszavak más nyelvekben: KÁLMÁN: Obi-ugor elemek az orosz nyelvben: NyK 53: 153-71 és oroszul: ALH 1: 249-72 (ism. Itkonen: FUF 32:65; Vasmer: Z. für Slaw.Phil. 23: 209-10); RÉDEI: Obi-ugor jövevényszók a türjén nyelvben: NyK 66: 3-15; RÉDEI: Osttják jövevényszavak a szelkupban: NyK 74: 186-93; KÁLMÁN: Egy ugor-szamojéd szóösszefüggés: NyK 52: 60-2 (a magyar hany osttják megfelelőjének szelkupba való átvételéről).

3.4. Irodalmi nyelv, nemzeti nyelvű kiadványok, nyelvjárások, ismertetések az obi-ugor népekről, beszámoló tanulmányutakról:

GULYA: Egy 1736-ból származó manyisi nyelvemlék: NyK 60: 41-5; KÁLMÁN: Über die vogulische Schriftsprache: UAJb. 34: 128-33; LAKÓ: Újabbkori változások az északi manyisi nyelvben: NyIOK 15: 331-44. Finnül: Havaintoja pohjoisvogulin murteen viimeaikaisesta kehityksestä. In: Verba docent. Helsinki, 1959. 98-113; és angolul: Recent changes in the North Vogul Language: Annales Univ. Scient. Bud. Sectio Philologica 3: 107-20. F. MÉSZÁROS: Az osztják irodalmi nyelvről: NyK 65: 376-84.

GULYA: Drevnemanszijskie dialekti: CIFU 172-5; VÉRTES: Stand und Aufgaben der ostjakischen Dialektologie: CIFU 2. Helsinki, 1968. Pars I 561-8; HONTI: Ostjakin kielen itämurteiden luokittelua: CIFU 5. Turku, 1981. Pars VI. 95-100.

CS. FALUDI: Chanti nemzeti nyelvű kiadványok: NyK 54: 299-304; K.SAL ÉVA: Manyisi és chanti nyelvű kiadványok (1946-1956) NyK 59: 227-33.

KÁLMÁN: Rövid beszámoló a Szovjetunióban tett tanulmányutamról: NyIOK 13: 453-6; KÁLMÁN: Vogulia tutkimassa: Vir. 1959. 411-6; KÁLMÁN: Vogulok: ANöld 1980/8. 5. l.; KÁLMÁN: Szibériai emberek: Szovjet Irodalom 1980/8. 156.; ERDÓDI: Novickij, Kratkoe opisanije o narode osztjackom /Stud. Uralo-Altaica III./ ÉFOu. 10: 306-7.

3.5. Hangtan

A hangtani kutatások a jelzett időszakban is központi helyet foglaltak el. Igen sokszor nem csak egy-egy hang, hanem magánhangzó- és mássalhangzó-rendszerek bemutatása a cél. Különösen az obi-ugor alapnyelv magánhangzó-rendszerének rekonstrukcióját tarthatjuk jelentős eredménynek.

Hangjelölés: GULYA: A vogul nyelvjárások fonematikus átírása. In: FU-transkription yksinkertaistaminen. Castrenianumin Toimitteita 7. Helsinki, 1973. 109-18; VÉRTES: Phonetische und phonematische Transkription im Ostjakischen: UAJb. 50: 149-54; VÉRTES: Einwände gegen die "Vereinfachung der FU-Transkription" vom ostjakischem Standpunkt: JSFOu. 76. 83-98; LAKÓ: Einige Worte zur Verteidigung von Karjalainen und Kannisto: UAJb. 41: 177-8; VÉRTES: Paasonen als Vorläufer der Phonologie in seinen Reiseberichten aus Surgut: ALH 20: 329-45; VÉRTES: Vergleich der Transkriptionsweisen des Ostjakischen bei Karjalainen und Paasonen: JSFOu. 72. 460-3; GULYA: Egy sajátos déli vogul hangjelölés kérdéséhez: NytudÉrt. 40. 121-3; VÉRTES: A szurguti osztják nyelvjárások hangjelöléséről és hangmegfeleléseiről: NyK 62: 255-79; VÉRTES: A vachi osztják nyelvjárás hangjelöléséről: NyK 61: 247-65; GULYA: A vahi osztják nyelvjárás hangjelöléséhez: NyK 63 214-6.

Magánhangzó-rendszerek: GULYA: A finnugor magánhangzó-rendszer kérdéséhez: NyIOK 23: 147-51 (vö. MNy. 61: 383); GULYA: Zur Frage des finnisch-ugrischen Vokalsystems: CIFU 2. Helsinki, 1968. 146-9; DÉCSY: Das Vokalsystem der ostjakischen Schriftsprache: UAJb. 32: 164-74; HONTI: Az obiugor vokalizmus története. Kandidátusi ért. tésisei. Bp., 1975. 12 l.; HONTI: Milyen volt az obi-ugor alapnyelv teljes magánhangzórendszere? NyK 82: 173-90; HONTI, Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe. AkK. Bp., 1982. 227 l. (ism. Décsy: UAYb. 59: 142-4; Csépregi: NyK 85: 462-5; Eiras: Sananjalka 24: 208-9; Helimski: SzFU 21: 63-76; T. Itkonen: Vir. 1986. 373-6; Keresztes: ALH 33: 299-302; Radomski: FUM 6: 189-94; vö. még: Ganschow: UAJb NF 3: 186-202 és Honti: "Roma locuta, causa finita"?! UAJb NF 4: 225-31; Honti: Erste Hilfe für einen Nachhelfer: ALH 31: 313-4; vö. még: P.TÁLOS ENDRE: Vogul + osztják

/2 NyK 86: 89-99); HONTI: Versuch einer Beschreibung des Phonembestandes im wogulischen Dialekt an der Pelymka. In: Studien...(a II. nemzetközi uráli fonológiai szimposium anyaga) AkK. Bp., 1984. 87-102; KERESZTES: Über das Vokalsystem des Jukonda-Dialekts im Wogulischen: FUF 39: 277-94; FUTAKY: Zum Vokalismus des Vach-Ostjakischen: UAJb 39: 141-6; VÉRTES: Vokalphoneme im Nizjam-Ostjakischen. In: Studien...AkK. Bp., 1984. 111-9.

A magánhangzókról: HONTI: Sind bereits alle Rätsel der wogulischen Vokalgeschichte endgültig gelöst worden? (Anomalien in wogulischen Vokalentsprechungen) SzFU 20: 186-94; HONTI: Berichtigungen zur Vokalgeschichte des Wogulischen: SzFU 16: 36-40; HONTI: Ein Beitrag zur Vokalgeschichte des Wogulischen FUM 8: 45-57; GULYA: *Hodu vagy hadu? Az a és az á magánhangzók kérdéséhez*: MNy. 63: 323-30, 462-72 és németül: *Hodu oder hadu?* ALH 19: 335-54; RÉDEI: Vita az őszürjén és ősvogul vokalizmus néhány kérdéséről: NyK 82: 280-2; K.SAL ÉVA: Über die palatalen Vokale der ersten Silbe im Ugrischen: CIFU Bp., 1963. 112-4; K.SAL ÉVA: Az ugor alapnyelv első szótagi palatális magánhangzói. (Kandidátusi ért. tésisei) Bp., 1967; SAL ÉVA: Az ugor első szótagi nyílt *ā hangról: NyK 62: 243-53; K.SAL ÉVA: Volt-e az ősvogulban *e? NyK 82: 283-4; K.SAL ÉVA: Zur Frage der vorderen Labialvokale im Ugrischen: CIFU 2. Helsinki, 1968. Pars I. 455-8; HONTI: Diskussionsbeitrag zu dem sogenannten palatalen Trigon in der obugrischen Vokalgeschichte: FUM 6: 179-88; VÉRTES: Die Entsprechung DN Kr. $\delta \sim \text{Irt. } o$ FUF 40: 240-7; KÁLMÁN: Das reduzierte Vokalphonem im Wogulischen. In: Proceeding of the Fifth Intern. Congr. of Phonetic Sciences. Basel - New York, 1965. 378-80.

A szóvégi magánhangzókról: KÁLMÁN: A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből: NyK 60: 409-13; GULYA: A manyi nyelv szóvégi magánhangzójának történetéhez: NyK 62: 33-50; K.SAL ÉVA: Über die Stammendvokale im Ostjakischen: CIFU 3. Pars I. Tallinn, 1975. 674-6; HONTI, System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. AkK. Bp., 1975. 161 l. (ism. Kálmán: NyK 78: 179-80; Keresztes: ÉFOu. 13: 267-8).

A magánhangzó-váltakozásokról: SZ. KISPÁL: Ugor szótani kérdések: NyK 54: 233-46 (az irány ~ arány szavakat és ezek obi-ugor megfelelőit vizsgálva következtet egy ugor magánhangzó-váltásra); K.SAL ÉVA: *Mer ~ márt* NyK 54: 259-63; HONTI: Az osztják magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről: NyK 75: 301-18; HONTI: Magánhangzó-váltakozás két szurguti osztják nyelvjárásban: NyK 81: 119-23; HONTI: Vokalwechsel in gegenwärtigen Surguter Mundarten des Ostjakischen. In: *Explantationes et tractationes fenno-ugricae in honorem Hans Fromm*. München, 1979. 71-8; HONTI: Überlegungen zu einem Erklärungsversuch des Vokalwechsels im Vach-Ostjakischen: SzFU 17: 36-41; HONTI: Ablautartige Vokalwechsel in den obugrischen Sprachen FUF 45: 25-45; HONTI: Obi-ugor alaktani kérdések és hangtörténeti tanulságaik: NyK 75: 365-73.

A magánhangzó-illeszkedésről: CS. FALUDI: A chanti magánhangzó-illeszkedés kérdéséhez: Pais-Eml. 607-10; VÉRTES: Vokalharmonie und Vokalbestand im Südostjakischen: FUF 37: 1-70; VÉRTES: Konsonantenstatistik und Vokalharmonie im Südostjakischen: CIFU 4. Turku, 1980. Pars III. 27-39; VÉRTES, Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie. AkK. Bp., 1977. 192 l. Bibliotheca Uralica 2. (ism. Décsy: UAYb. 56: 175-6; Eiras: Sananjalka 20: 195-6; Honti: NyIOK 31: 234-7; Kálmán: MNy. 24: 133-5; Kantinkoski: Vir. 1978. 380-1; Sz. Kispál: NyK 82: 390-1; Plöger: FUF 43: 292-5).

A mássalhangzókról: KÁLMÁN: Rendhagyó mássalhangzó-megfelelések a vogul és az osztják között: NyK 86: 155-9; KERESZTES: Vogulin Jukondan (Ala-Kondan) murteen konsonanttíjrajstelmästä: JSFOu. 72: 167-74; KERESZTES: The Phonological Role of Consonant Sequences and Long (Geminate) Consonants in the Vogul Yukonda Dialect. In: Studien... AkK. Bp., 1984. 81-6; VÉRTES: Die Vertretung des Inlaut * -k- im Obugrischen: ÉFOu. 10: 129-31; KÁLMÁN: A szókezdő mássalhangzótorlódás feloldása a manyisiban: NyK 55: 262-5; VÉRTES: Dreigliedrige Konsonantengruppen in Karjalainen südostjakischen Textaufzeichnungen: ALH 24: 373-7; KÁLMÁN: Van-e labio-palatoeláris mássalhangzófonéma a vogulban? 78: 359-63;

HONTI: Az ősoosztják affrikáták történetéhez: NyK 81: 71-88; HONTI: Beiträge zu den Vertretungen der uestostjakischen Affrikaten: JSFOu. 76: 61-82; HONTI: Zur Frage nach dem Wechsel "Affrikate/Sibilant ~ homorganer Verschlusslaut" im Ostjakischen: ALH 30: 1-24; VÉRTES: Adalékok a déli osztják affrikátákhöz: NyK 85: 105-10; HONTI: A ősoosztják * č képviselői a déli osztják nyelvjárásokban: NyK 85: 111-6; GULYA: Zur Frage der ugrischen s-Laute: UAJb. NF 6: 61-7; HONTI: A vogul s és š U/FU alapnyelvi szibiláns előzményei: NyK 88: 258-63.

GULYA: Phonologische Analyse des Wogulischen. In: Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte 22. Berlin, 1975. 117-29; GULYA: Zur Phonologie des Tawda-wogulischen: FUM 4: 69-72; GULYA: Zur Phonologie des Suryskar-Ostjakischen. In: Studien... AkK. Bp., 1984. 103-9; HONTI: Vergleichende Analyse der Phonologie der nördlichen Mundarten der obugrischen Sprachen: FUF 44: 11-22; HONTI: Beobachtungen über die Laut- und Formenlehre gegenwärtiger Surguter Mundarten des Ostjakischen: ALH 27: 271-86; HONTI: Zur Frage nach der Herausbildung der ostostjakischen Mundarten im Lichte der Lautgeschichte: ALH 31: 87-106; HONTI: Zur ugrischen Lautgeschichte: ALH 33: 113-21; HONTI: Zur Phonemanalyse des Tawda-wogulischen: FUM 4: 61-8; HONTI: MFF 5: 90-9; KÁLMÁN: Das nordwogulische Phonemsystem. In: Studien... AkK. Bp., 1984. 73-9; VÉRTES: Zur Phonematik der nördlicheren westostjakischen Mundarten: ALH 33: 123-65; VÉRTES: Módszertani kísérlet. UrTan (1): 441-53; VÉRTES: Antwort an G. Sauer. In: Studien... AkK. Bp., 1984. 129-50; KÁLMÁN: Vogulica: NyK 67: 320-3 (1. Az obi nyelvjárás hangtanából).

LAVOTHA: Die Quantitätskorrelation im Obugrischen: UAJb. 41: 142-5; FUTAKY: Zum Problem der ostjakischen Quantitätsstruktur: UAJb. 41: 176; HONTI: Ein Fall der gemeinugrischen Hiatusstilgung: FUM 5: 211-4; HONTI: Ósmagyar hangtörténeti talányok (Ugor hangtörténeti és etimológiai jegyzetek) MNy. 81: 140-5; KÁLMÁN: Häälikustatistilisi vaatlusi mansi keele alalt. Emakeele Seltai Toimetised 6. (Veski-Eml.) 1963. 123-7 (hangstatistika); KÁLMÁN: Hangmegfelelések a manyisi nyelv orosz jövevényszavaiban: NyK 57: 112-23; GULYA: A vahi osztják főnevek tipológiai osztályozása a fonémaeloszlás alapján: NyK 66: 89-93; VÉRTES: Keleti-osztják mondatfonetikai vizsgálatok: NyK 67: 217-41; KÁLMÁN: Pallas manyisi adatainak hangtörténeti használhatósága: NyK 60: 69-72.

3.6. Alaktan

Az alaktanhoz sorolt tanulmányok egy részét a hangtannál vagy a mondattannál is említhetnénk, például: VÉRTES: Durch lautgesetliche Entwicklung entstandene südostjakische Homonyme: MSFOu. 150. Helsinki, 1973. 453-9; HONTI: Obi-ugor alaktani

kérdések és hangtörténeti tanulságai: NyK 75: 365-75 (a paradigmatis magánhangzó-váltakozásokról); VÉRTES, Die ostjakischen Pronomina. AkK. Bp., 1967. 272 l. + mellékletek. E könyvnek éppen a mondattani fejezetéről ír így Ariste: "Der Rezensent will hier nicht näher die gut bearbeiteten Kapitel über die Syntax der Pronomina referieren, weil alle Fennougristen diese Kapitel persönlich kennenlernen müßten" (SzFU 4:74). A könyvet ismertették még: Balász: ALH 19: 245-8; Gulya: NyIOK 24: 456-60; Sz. Kispál: NyK 70: 462-6; Schellbach: FUF 37: 157-9, E. Schiefer: Vir. 1969. 421-4.

Névmások, névmási határozószók: LAKÓ: Az északi-manyisi személyes névmások fejlődéstörténetéhez: NyK 61: 89-95, finnül: In: Verba docent 98-113, németül: UAJb. 28: 246-51; SCHMIDT ÉVA: Az északi osztják birtokos névmásokról (I.) UrTan. 2. 319-24; K.SAL ÉVA: Az obi-ugor nyelvek tagadó névmásainak kérdéséhez: NyK 53: 210-9; VÉRTES: Beiträge zur Kenntnis der ostjakischen Pronominaladverbien: ALH 12: 167-86, 255-71, 13: 15-33; VÉRTES: Über einige grammatische Fragen der Surgut-Ostjakischen Mundarten: CUFU Bp., 1963. 184-7.

Névszóragozás, igeragozás: RÉDEI: Adalékok a vogul nyelv történeti alaktanához: UrTan. (1.) 323-30; CSEPREGI: Az osztják verbum finitumok szófajproblémáiról: UrTan. 2: 97-101; HONTI: Az osztják személyjelölő szuffixumok történeti áttekintése: NyK 78: 71-119; HONTI: A harmadik személyt jelölő szuffixumok a vogulban: NyK 85: 349-55; HONTI, System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. AkK. Bp., 1975. 161 l.: "a vogul nyelv és az ide vonatkozó irodalom igen alapos ismeretén alapuló nagyon hasznos és jó alaktani monográfia, amely fonológiai és szintaktikai kitekintést is ad" (Kálmán: NyK 78:180; ism. még: Keresztes: EFOu. 13: 267-8; Mikola: NéprNytud. 22-3: 258); VÉRTES, A keleti osztják névmásragozás /Kandidátusi értekezés. Késirat. Bp., 1958. 421 l./; B. LŐRINCZY: Vértés Edit "A keleti-osztják névmásragozás" című kandidátusi disszertációjának vitája: NyK 61: 153-7; HONTI: Kísérlet a pelimi vogul nyelvjárás ige- és főnévszóragozásának leírására: NyK 82: 191-222; FOKOS: Etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékok: NyK 62: 100-11 (13. A manyisi genitivus); A. KÖVESI: Zu den "umstrittenen" Fragen der objektiven Konjugation in den ugrischen Sprachen: FUF 40: 96-106; HONTI: A vogul tárgyas igeragozás I-je: NyK 73: 147-52; RÉDEI: Még egyszer a vogul tárgyas igeragozás I-jéről: NyK 81: 124-6; RÉDEI: Nochmals zum I der wogulischen objektiven Konjugation: UAJb. NF 1: 85-7; LAVOTHA: A manyisi intranszitiv igei passzívumáról: NyK 60: 93-100; HONTI: Das Passiv den obugrischen Sprachen: ALH 32: 39-51; HONTI: Passivi obinugri-laisissa kielissä: JSFOu. 78: 57-69; GULYA: A tárgyas igeragozás az osztjokban: NyK 69: 389-94; HONTI: K probleme vozmiknovenija objektnogo sprjazsenija ugorskih jazikov: NyK 86: 341-6; HONTI: Alanyi és tárgyas igeragozás a demjankai osztják nyelvjárásokban: UrTan. (1.) 173-8; SZALACSEK: The Problems of the Usage of the Definite and Indefinite Conjugational Forms in the Northern-Ostyak Language: NyK 86: 426-30; A. JÁSZÓ: Az igeragozás az osztják nyelv szigvai nyelvjárásában: NyK 75: 319-36; GULYA: Az igeidők rendszere a vahi osztjokban: NyK 78: 306-13; SÁMSON: A jelentő mód jelen idejének jelölése az osztják nyelvben: NyK 63: 292-307; SÁMSON: A jelentő mód múlt idejének jelölése az osztjokban: NyK 66: 263-78; CSEPREGI: Rendszerkényyszer (újabb keleti osztják nyelvi jelenségek) UrTan. (1.) 73-84 (igeragozás, kötőszók); GULYA: A létige a vahi osztjokban. UrTan. 2: 169-73; KÁLMÁN: Über das obugrische Verb 'haben': FUM 10: 165-70; VÉRTES: Einwandfrei aufhebbare Widersprüche zweier Mitteilungen über die Vach-Mundart: SzFU 1: 213-7.

Szóösszetétel: CS. FALUDI: Névszói összetételek az osztjában: FgrÉrt. 10. Bp., 1948. 46 l. (ism. Kálmán: Nyr. 73: 183-4); CS. FALUDI: Az osztják nyelv történetéhez: NyK 52: 208-38 (az összefoglaló összetételekről és a gondolatritmusról); FALUDI: Ikerszótanulmány: NyK 52:358-60; CS. FALUDI: Zusammenfassende Zusammensetzungen und metrische Parallelismen im Chantischen: ALH 1: 419-34 (ism. Itkonen: FUF 32: 66-7); BEKE: Összetett melléknevek: NyK 59: 200-1; MIKOLA: Ugor ikerszavak: NéprNytud. 17-8: 55-62; MIKOLA: Ikerszók és parallelizmusok az obi-ugor nyelvekben: NéprNytud. 29-30: 143-9; Die Türem-Mutter der Irtysch-Ostjaken. Zusammensetzung oder Parallelismus? In: Beiträge zur Sprachwissenschaft... Steinitz-Festschrift. Berlin, 1965. 103-7; FOKOS: Etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékok: NyK 62: 100-11 (14. A manysi 'él-hál' jelentésű összefoglaló összetételek); FOKOS-FUCHS: Eine "sonderbare Genitivendung" im Ostjakischen: UAJb. 39: 1-4.

Szóképzés: VÉRTES: Zum Entwicklungsprozess einiger neuerer ostjakischer Suffixe: ALH 17: 41-58; VÉRTES: Nyelvtani adalékok a keleti-chanti (osztják) nyelvújításokhoz I-III. NyK 60: 183-91, 321-37, 63: 101-9 (1. A nominális állítmányú mondatok kérdéséhez, 2. A keleti osztják oki, *okj* névszói végződésről, 3. két másodlagos lativus-rag kialakulása, 4. A főnevek többesének néhány sajátosságáról, 5. Egy esetleges nyomatékostó -t, -ti elem); CS. FALUDI: Néhány chanti absztraktumképzőről: NyK 55: 210-27; MIKOLA: Zur Frage des ostjakischen Wortbildungssuffixes *l, t, ʌ*: UAJb. 37: 51-2; MÉSZÖLY: Die Rolle des Diminutivsuffixes *k* in der ungarischen und wogulischen deverbale Zeitwörterbildung: FUF 33: 143; SZ. KISPÁL: Das ungarisch-mansische Karitivsuffix: Annales Univ. Bud. Sectio Phil. 1: 15-9; FABRICIUS-KOVÁCS: A magyar-vogul fosztóképzőről: MNy. 71: 17-20; FABRICIUS-KOVÁCS: On the Privative Suffix in Hungarian and Vogul. In: Studies in Finno-Ugric Linguistics in Honor of Alo Raun. UAS 131. Bloomington, 1977. 62-5 (vö. Hajdú: NyK 81: 176; Bakró-Nagy: NyK 83: 443).

SZ. KISPÁL: Über einige Fragen der ugrischen Verbalnomina: CIFU 2. Helsinki, 1968. Pars I. 267-72; SZ. KISPÁL: A vogul *n*-elemű igenévképző hangalakja: NyK 63: 83-100; SZ. KISPÁL: A vogul *m* elemű igenévképzők hang- és alaktana: NyK 65: 253-82; GULYA: Egy és más a -*ni* főnévi igenév körül: NyIÖK 22: 281-7; CS. FALUDI: A chanti infinitivus hangtanához: NyK 57: 134-45; SZ. KISPÁL: Über den grammatischen Kategoriewechsel eines wogulischen Verbalnomens: CIFU Bp., 1963. 176-80; A. JÁSZÓ: A szófaji átcsapás egy esete az osztjában: NyK 77: 155-61.

3.7. Mondattan

Az obi-ugor nyelveknek is a legkevésbé kutatott területe, bár a vizsgált időszakban két jelentős monográfia is készült: Vértés Editnek az alaktani részben már említett Die ostjakischen Pronomina című műve és Sz. Kispál Magdolnának A vogul igenév mondattana című könyve (AkK. Bp., 1966. 352 l.; ism. Szepesy: NyK 69: 442-5). A tanulmányok közül Székely Gáborét emelhetjük ki, aki modern módszert igyekszik alkalmazni az ugor nyelvek létezését kifejező mondatfajtaikat vizsgálataiban: Logical analysis of some existential constructions in Ugric languages: CIFU 5. Turku, 1980. Pars III. 173-8.

KÁLMÁN: Die bejahende Antwort in den obugrischen Sprachen: FUF 35: 189-217; SZALACSEK: A határozottság kifejezése az északi osztjában I. A szórend szerepe: NéprNytud.

22-3: 161-80; SZALACSEK: Az osztják birtokos szerkezet determináló használatáról: NéprNyttud. 29-30: 181-5; K.SAL ÉVA: A tagadás az obi-ugor nyelvekben: NyK 56: 57-69, 57: 73-111; BEKE: Finnugor mondatnani szerkeszetek: NyK 59: 194-9; BUJDOSÓ SZÉKELY GÁBOR: Néhány szintaktikai kategória kapcsolódási sorrendje a vaszjugáni osztják mondat-szerkeszetekben: UrTan. 2. 91-6.

Az ige mondatnana: VÉRTES: Das Verb und seine Satzlehre: CUFU 4. Bp., 1980. Pars II. 108-10; KERESZTES: A besselést és gondolkodást jelentő igék az obi-ugor nyelvekben: NyK 69: 245-82; GULYA: Morphosyntaktische Untersuchungen. In: Festschrift für W. Schlachter zum 70. Geburtstag (vö. Selmecy: NyK 83: 189-90); LAVOTHA: Das passiv in der wogulischen Sprache: JSFOu. 62/4: 1-34.

Az igenév mondatnana: SZ. KISPÁL: Egy ritka manysi (vogul) igenévi szerkezet: NyK 60: 79-84; A. JÁSZÓ: Melléknévi igenevek verbum finitumként az osztják nyelv szigvái nyelvjárásában: NyK 71: 123-7; A. JÁSZÓ: Megjegyzések a participiumból alakult verbum finitumok mondatnához az északi osztjákban: NyK 78: 353-8; CSEPREGI: Keleti osztják igenes szerkeszetek: NyK 80: 31-53, 81: 273-300.

A mondatrészekről: BEKE: Anyagnevek állítmányul (vogul példaanyaggal NyK 60: 415-7; VÉRTES: Nyelvtani adalékok a keleti-chanti (osztják) nyelvjárásokhoz: NyK 60: 183-91 (1. a nominális állítmányú mondatok); HONTI: A cselekvő (logikai) alany alaktana az obi-ugor nyelvekben: NyK 73: 430-40; GULYA: Aktiv, Ergativ und Passiv im Vach-Ostjakischen. In: Symp. über Syntax der uralischen Sprachen... Göttingen, 1970. 80-3 (ism. Honti: NyK 74: 248); KÁLMÁN: Eine Kongruenz-Erscheinung im Wogulischen: FUF 40: 66-73; KÁLMÁN: Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen: MSFOu. 150. Helsinki, 1973. 144-50; KÁLMÁN: A szerves és szervetlen kapcsolat egyik nyelvi kifejezése az ugor nyelvekben: UrTan. (1): 193-205; HONTI: A tárgy jelölése a vogul nyelv tavdai nyelvjárásában: NyK 71: 113-21; VÉRTES: Zur Frage des bezeichneten Akkusativobjekts im äußersten Osten des ostjakischen Sprachgebietes: UAJb. 31: 486-90; LAVOTHA: A tárgy jelölése a manysiban: NyK 54: 200-18; HONTI: 'Er soll mit Begrüssung geschrieben werden!' FUM 10: 155-63; RADANOVICS: Ok- és célhatározó névutók a chanti nyelvben: NyK 60: 147-57; VÉRTES: Beiträge zur Kenntnis der ostjakischen Pronominaladverbien I-III. ALH 12: 167-86, 255-71, 13: 15-33; BEKE: A manysi birtokos dativus: NyK 61: 86-9; SZ. KISPÁL: Vergleich und Apposition in der obugrischen Volksdichtung: CUFU 3. Tallinn, 1975. Pars I. 624-8.

3.8. Szókészlet, szófejtések

Az MSZFE I-III és az UEW I-II. munkálatai nagyon feliendítették az etimológiai kutatásokat. Különösen Rédei Károly és Kálmán Béla, újabban pedig Honti László írt sok szófejtést. (Itt csupán a cikkekre utalhatok, az egyes elemzett szavakat nincs módom felsorolni.) A szókincs egy-egy csoportját vizsgáló munkák közül Sz. Bakró-Nagy Marianne-nak az obi-ugor medve kultusz nyelvéről írt - 486 szócikket tartalmazó - könyve emelkedik ki.

Általános szempontból kiemelhetők az alábbi tanulmányok: SZ. BAKRÓ-NAGY: A Historical-Semantic Analysis of Ob-Ugric Verbs: CUFU 5. Turku, 1981. Pars VII. 9-14; VÉRTES: Beiträge zur Methodik der ostjakischen Personennamenforschung: Studia Onomastica Monacensia IV. Bd., III. München, 1961. 762-8; VÉRTES: Genaue Bestimmung der

Mundart von fünf südostjakischen Opfergebeten: JSFOu. 71/4. 17 l.; VÉRTES: Lexikographisches Beispielmaterial bei Paasonen und Karjalainen: CUFU 3. Tallinn, 1975. Pars I. 716-20; LAKÓ: Einige Worte zur Verteidigung von Karjalainen und Kannisto: UAJb. 41: 177-8;

A szókézslet egy-egy csoportjával foglalkozó tanulmányok: SZ. BAKRÓ-NAGY, Die Sprache des Bärenkultes im Obugrischen. AkK. Bp., 1979. 141 l. (Bibliotheca Uralica 4.) (ism. Csepregi: NyK 83: 216-9; Eiras: Sananjalka 22: 202-4; Futaky: FUM 5: 79-84; Keresztes: ALH 32: 253-7; Radomaki: ÉFOu 16: 268-73; Janhunen: FUF 44: 191-4 "Die Untersuchung von Bakró-Nagy muss als eine wichtige Pionierarbeit betrachtet werden" 194); MÉSZÖLY: Az ugorkori vadászélet magyar szókincsbeli emlékei: Ethn. 62: 277-90; MÉSZÖLY: Az ugorkori sámánosság szókincsbeli emlékei: MNy. 48: 46-61. Mészöly mindkét tanulmánya megjelent a Népünk és nyelvünk című, válogatott tanulmányait tartalmazó kötetben /Gondolat. Bp., 1982. 162-85., ill. 186-205/. SZ. KISPÁL: Világtájak nevei az ugor nyelvekben: NyK 52: 50-6, 130-6, 185-207; CS. FALUDI: Vadászattal kapcsolatos mértékegységek az obi-ugor nyelvekben: NyK 53: 226-31; CS. FALUDI: Obi-ugor nyflnevek: NyK 55: 181-209; KÁLMÁN: Obi-ugor állatnevek: MNyTK 43. Bp., 1938. változatlan utánnyomás 1978-ban; HARMATTA: Néhány obi-ugor állatnévről: MNy. 45: 161-4; KÁLMÁN: Néhány obi-ugor madárnév: NyK 52: 146-7; VÉRTES: Die Namen der Monate bei den Surgut-Ostjaken: FUF 34: 144-7; VÉRTES: Ostjakische Begrüssungen: FUM 10: 473-9.

Népnév és helynév etimológiák: RADANOVICS: A chanti népnév eredete: NyK 62: 120-3; RADANOVICS: The Origin of the People's Name 'Chanti': ALH 11: 157-61; RADANOVICS: Über den Ursprung einiger finnisch-ugrischer Völkernamen (chanti, udmurt): CUFU 1. Bp., 1963. 98-104; RADANOVICS: NyK: NytudÉrt. 40. 311-3; KÁLMÁN: Ural: Ucs. Zap. Leningr. Univ. Leningrad, 1960. Nr. 267. 34-5; GULYA: Az orosz Ural, -a 'Uralgebirge' etimológiájához: NyK 62: 332-7; GULYA: Zur Frage der Benennung Ural 'Uralgebirge' im Russischen: StudSl. 7: 213-31; RÉDEI: A Konda folyónév eredetéről: NyK 82: 285-6.

Szófejtések:

ERDÉLYI ISTVÁN: Tálto: NyK 62: 328-31; A magyar ad állítólagos obi-ugor megfelelőiről: NyK 65: 390-2; Etimológiai megjegyzések: NyK 69: 175-9; Etimológiai megjegyzések: NyK 72: 151-6.

CS. FALUDI ÁGOTA: Obi-ugor szómagyarázatok: NyK 54: 270-7; Egy obi-ugor kutyaszó: NyK 54: 278; Ostják *aperi-törli*: MNy. 45: 191-2; Gége: MNy. 50: 457-8; Súly, süllyed: MNy. 50: 455-7.

FOKOS-FUCHS DÁVID: Etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékok: NyK 57: 240-9, 59: 173-8, 62: 100-11, 66: 95-102, 69: 160-3; Etymologisches, Semasiologisches: FUF 30: 312-39; Etymologische Beiträge: UAJb. 31: 86-8; Etymologische Beiträge: ÉFOu. 4: 19-24; Az Ostják Hőseinek III. kötete és két ostják rokonsági elnevezés: NyK 68: 67-74; Etimológiai észrevételek: NyK 61: 53-63; Manyai *kam* 'medvetalp': NyK 56: 267-70; Egy jövevényszó és tanulságai: NyK 56: 13-32; A chanti "őkor-hal": NyK 55: 247-8; Ostj. *kel* 'Wort' und 'Strick' MSFOu. 98. 37-52.

GULYA JÁNOS: Etimológiai jegyzetek (*fék, apad, féreg*): NyK 65: 170-4; Etimológiai jegyzetek: NyK 66: 379-84; Számontartották-e őseink az anyagi rokonságot? MNy. 64: 402-7 (az *ara* szó eredete).

HAJDÚ PÉTER: Obi-ugor és szamojéd szómagyarázatok: NyK 53: 270-3; Etimológiai megjegyzések: NyK 56: 47-56; Etimológiai megjegyzések: NyK 57: 250-9.

HONTI LÁSZLÓ: Etimológiai adalékok (1-88): NyK 73: 425-9, 75: 205-8, 76: 369-78, 80: 370-80, 83: 109-13, 87: 443-9 (mintegy 25 vogul és 30 osztják szó van a 88 között); Egy ugor kori hiástüstöltő nyomán (a hozzá névtűt eredetűhez): Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről (Benkő-Eml.) Bp., 1981. 275-9.

KÁLMÁN BÉLA: Rossz: NytudÉrt. 38. 7-11; Hongrois rossz 'mauvais', 'méchant' ALH 13: 59-64; Az ÓMS. egyik kifejezésének vogul mása: MNy. 48: 210; Obi-ugor szófejtések: NyK 53: 243-4; NyK 54: 254-8; NyK 56: 274-6; NyK 61: 350-8; Finnugor szófejtések: NyK 64: 347-51; Etymologisches aus dem Gebiet der obugrischen Sprachen: UAJb. 31: 140-8; Etymologisches aus dem Gebiete der ugrischen Sprachen. In: Beiträge zur Sprachwissenschaft... (Steinitz-Eml.) Berlin, 1965. 190-6. Ezekben a tanulmányokban a szerző többek között mintegy 44 vogul és 5 osztják szóval foglalkozik.

LAKÓ GYÖRGY: Osztják kőmő: 'széles' NyK 52: 57-9; Etimológiai észrevételek: NyK 53: 231-9; Az egy számnév etimológiájához: NytudÉrt. 38. 3-6; Ungari egy 'üks' ja soome ensimmäisen 'esimese' arvsonade etimologiliseist seoseist: Nonaginta. Tallinn, 1963. 184-9; Zur Etymologie des ungarischen Zahlwortes egy 'eins' ALH 14: 215-21; Magyar-osztják szógyeztetések: NytudÉrt. 40. 226-9 és oroszul: Slavica 8: 139-43.

RÉDEI (RADANOVICS) KÁROLY: Obi-ugor etimológiák: NyK 60: 425-31; A manyisi sajt 'mög' etimológiájához: NyK 61: 362-5; Szófejtések (1-260): NyK 61: 359-61, 62: 124-8, 323-7, 63: 377-87, 65: 157-65, NytudÉrt. 38. 12-7; NyK 65: 393-7, 66: 103-9, 67: 117-29, 325-38, 68: 94-6, 420-8, 69: 167-74, 70: 155-62, 71: 101-12, 72: 157-63, 73: 416-24, 76: 364-8, 79: 201-16, 80: 120-6, 81: 353-64, 82: 260-4, 84: 221-8, 85: 35-43, 405-10, 87: 209-16, 88: 208-19. A 260 címszó között több mint 70 obi-ugor szó van, és több mint 40 olyan magyar szó, amelyekhez Rédei a vogulból vagy az osztjából megfelelőket talált.

BEKE: A chantik régi pénzsámításáról: NyK 54: 187; BEKE: Finnugor jelentésegységek: NyK 59: 187-93; ERDŐDI: Manyisi sajt kőmi kőit 1. 'vessző'; 2. 'rubel' NyK 66: 389-91; HEGEDÜS: Szómagyarázatok: NyK 53: 274-7; HORVÁTH: Szalad: NyK 53: 252-6; HORVÁTH: Szófejtések: NyK 52: 361-3; SZ. KISPÁL: Osztják polgár 'csöpög, csorog, ömlik' NyK 53: 239-42; KORENCHY: Ara 'Bruder der Mutter' NyK 72: 423-30; KOVÁCS FERENC: Ist das ungarische Zahlwort hús 'viginti' eine Zusammensetzung? ALH 8: 343-60 és magyarul: NyK 61: 65-78; LAVOTHA: Vogul jur: NyK 53: 256-60; F. MÉSZÁROS: Szép: NyK 65: 178-9; MÉSZÖLY: Az üldöz szó eredete: NyK 56: 272-3; MOÓR ELEMÉR: A manyisi sajt 'mög' etimológiájához: NyK 61: 362-5; NYÍRI: Ugor vagy finnugor eredetű-e az szavunk? NéprNytud. 3-4: 57-67; NYÍRI: Szófejtések: NéprNytud. 1: 73-85, 8: 59-63; NYÍRI: A magyar nyár 'aestas' eredetéről: MNy. 60: 414-23; K.SAL ÉVA: Kár 'befog' NyK 60: 433-7; K.SAL ÉVA: Etimológiai észrevételek: NyK 76: 379-82; K.SAL ÉVA: Folyik: Pais-Eml. 370-3; N. SEBESTYÉN: Magyar Seg ~ Seeg: NyK 53: 262-7; VÉRTES: A magyar bolmi déli-chanti megfelelőjéről: NyK 59: 179-81.

3.9. Egyéb (névtan, szövegtan, stilisztika, mitológia, irodalom)

HONTI: Y-a-t-il eu une langue ougrienne primitive? ÉFOu. 15: 165-73.

SZ. KISPÁL: Vizsgálódás a vogul személynevek egy ősi rétegében: *NytudÉrt.* 70. 239-44; KOVÁCS MAGDOLNA: Vogul személynevek vizsgálata: *NyK* 86: 160-6; VÉRTES: Karjalainen déli osztják szövegeinek személynevei: *NytudÉrt.* 70: 249-53; SCHMIDT ÉVA: Éneknyelvi településnevek az Ob mentén. *UrTan.* (1:) 351-63.

KÁLMÁN: Fragen zur Textlehre des Obugrischen: *NyK* 86: 354-6.

VÉRTES: Déli osztják jelentéstani és stilisztikai adalékok: *NytudÉrt.* 83. 652-3; VÉRTES: Übersetzungsprobleme ostjakisch - deutsch: *ALH* 32: 185-218; KÁLMÁN: Semantisches und Stilistisches bei den russischen Lehnwörtern der wogulischen Sprache: *CIFU* Bp., 1963. 181-3 (ism. Veenker: *UJb.* 35: 327-8); FUTAKY: Zum Wortfeld 'Abgabe, Steuer' im Ostjakischen: *NyK* 85: 329-33.

KÁLMÁN: Über die Rolle der Füllworte und Füllsilben in den wogulischen Liedern: *MSFOu.* 125. 177-93 /helyesbítés: *JSFOu.* 63/5./; VÉRTES: Contribution à l'étude des formules stéréotypées de la poésie populaire des Ostiak du Sud: *ALH* 22: 371-6; KISS ANTAL: A szótösméltés az ugor népek népköltészetében: *CIFU* 3. Tallinn, 1975. Pars I. 629-33; SZ. KISPÁL: Über eine häufige Metapher der ostjakischen Heldenepik (Versuch einer semantisch-stilistischen Analyse) *ALH* 24: 213-21; VÉRTES: Metapher oder Missverständnis: *ÉFOu.* 9: 45-50; SZ. KISPÁL: Typen des unbezeichneten Vergleichs in der obugrischen Volksdichtung: *FUF* 40: 88-95; VÉRTES: Der Hund und das Pferd in der Volksdichtung der Obugrier. In: *Explantationes et tractationes fenno-ugricae in honorem Hans Fromm.* München, 1979. 417-32; VÉRTES: Obi-ugor totem a medve? *UrTan.* 2. 375-9; KÁLMÁN: Zwei Reinigungsriten im Bärenkultus der Obugrier. In: *Glaubenswelt und Folklor der sib. Völker* 1963. 93-100; KÁLMÁN: Die ob-ugrische Schauspielkunst: *Neohelicon* (Bp., -Amsterdam) VI/I. 85-97; KÁLMÁN: Spectacles culturels des Vogouls et des Ostjiaks. In: *Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady.* Modena, 1966. 1-13; KÁLMÁN: Das wogulische Schicksalslied. In: *Explantationes ... (Fromm-Eml.)* München, 1979. 87-98; KÁLMÁN: Vogulien kohtalolaulut: *Vir.* 1979. 110-9; VÉRTES: Auf der Spur mythischer Gesänge der Ostjaken. In: *Glaubenswelt und Folklore der sib. Völker.* Hrsg. von V. Diószegi. Bp., 1963. 121-30, ugyanaz: On the Trail of Ostyak (Khanti) Mythical Songs. In: *Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberie.* *UAS* 57. 113-22; VÉRTES: The Mythology of the Uralic Peoples of Siberia: *UAYb.* 58: 15-24; VÉRTES: Volksepen der Obugrier. In: *Volksepen der uralischen und altaischen Völker.* Wiesbaden, 1968. (UAB 16.) 36-44; VÉRTES - T. LOVAS, Bevezetés az uráli népköltészetbe. Kézirat. KLTE. Tankönyvkiadó, Bp., 1985 109 l. (ism. RADOMSKI: *UAYb.* 60: 208-9; Brautfahrten. Ein ostjakisches Volksepos. Deutsche Übersetzung von Rózsa T. Lovas. Einleitung von Edith Vértés. Buske Verlag. Hamburg, 1986. 165 l. (ism. Radomski: *UAYb.* 60: 209-10); DOMOKOS: Vogul (manysi) In: *Medveének.* Bp., 1975. 31-7; DOMOKOS: Osztják (chanti) uo. 107-14; SCHMIDT ÉVA: Osztjákok (chantik). *Alföld* 1980/8. 18-9; Leszállt a medve az égből (Vogul népköltészet) Válogatta, a vogul nyersfordításokat készítette, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta Kálmán Béla. Európa. Bp., 1980. 557 l. (ism. Bata: *Népszab.* 1980. aug. 12; Pusztay: *Élet és irod.* 1980/45); SCHMIDT ÉVA: Connections between metrics, style and music in northern khanty folk poetry: *CIFU* 6. Tézisek III. 52. (Sziktiivkar, 1985); LÁZÁR KATALIN: Some characteristics of ob-ugrian vocal folk music (uo. 36.)

CS.FALUDI: Egy finn kutató az osztjokoknál a századfordulón: Nyr. 73: 145-8; N.SEBESTYÉN: Kannisto Artturi a vogulok között: Ethn. 75: 603-7; CS.FALUDI: Magyar kutatók a Szovjetunió finnugor nyelvű népeinél: Nyr. 77: 323-7; KÁLMÁN: Regulymémlékünnepség Zircen: MNy. 54: 594-5; HAJDÚ: Százötven éve született Reguly Antal: MNy. 65: 398-403; LAKÓ: Pál Hunfalvy: ALH 11: 5-7; KÁLMÁN: Hunfalvy Pál és Munkácsi Bernát emlékezete: Nyr. 84: 264-8; KÁLMÁN: Munkácsi Bernát emlékezete: NyIOK 16: 381-91; KÁLMÁN: Munkácsi manysi hagyatéka: NyK 56: 295-7; KÁLMÁN, Munkácsi Bernát (A múlt magyar tudósai. X. sorozat) AkK. Bp., 1981. 180 l. (ism. Csúcs: NyK 85: 193-5; Kiss A.: Hajdú-Bihari Napló 1982. márc. 27; Raj: Magyar Nemzet 1981. nov. 10.); OLÁH É.: Munkácsi Bernát munkássága: NyIOK 24: 397-413 /bibliográfia/; KÁLMÁN: Pápay József munkássága: NyK 84: 414-8; GULYA: Cs.Faludi Ágota (1925-1963) NyK 65: 455-6; JANURIK: Korenchy Éva (1943-1980) NyK 83: 436-7; ERDÓDI: Sz.Kispál Magdolna 70 éves: NyK 82: 355-6; F.MESZÁROS: Sz.Kispál Magdolna (1910-1984) NyK 87: 257-61; SEBESTYÉN: Kálmán Béla hetvenéves: NyK 85: 3-8; KÁLMÁN: Matti Laimola 70 éves: NyK 75: 438-40; ERDÓDI: Wolfgang Steinitz (1905-1967) ALH 18: 191-200; GULYA: Wolfgang Steinitz, az obi-ugor nyelvek kutatója: NyIOK 25: 275-8; VÉRTES: Fokos-Fuchs Dávid a finnugor nyelvész: NyK 87: 432-7; György Lakó Bibliographie. Zusammengestellt von Edith VÉRTES (ism. Joki: Vir. 1986. 236; FUF 48: 77-80).

3.11. Magyar szerzők ismertetései obi-ugor témájú külföldi munkáiról

Az obi-ugor nyelvek magyar kutatói nyomom követték a vizsgált időszakban is szakterületük külföldi művelőinek munkásságát. Ezt bizonyítja az alábbi - teljesnek aligha mondható - felsorolás, amely több mint hatvan ismertetést tartalmaz. A legtöbbet Kálmán Béla írta (16 darab), majd Vértés Edit (10 ismertetés) és Honti László, Gulya János következnek.

AUSTERLITZ, Ob-Ugric Metrics (Gáldi: NyK 61: 131-5); SOJA SOKOLOWA, Das Land Jugorien (Vértés: ALH 33: 316-21).

BALANGYIN, Jazik manszijszkij szkaski (Faludi: NyK 52: 268-70); BALANGYIN, Osnovnije pravila proizhoszsednija i pravopiszzanija manszijszkogo jazika (Gulya: NyK 62: 366-8); BALANGYIN - VAHRUSEVA, Manszijszkij jazik (Kálmán: NyK 60: 468-70); BALANGYIN - VAHRUSEVA, Manszijszkij - russzkij szlovar (K.Sal Éva: NyK 61: 439-43); ROMBANGYEJEVA, Russzko - manszijszkij szlovar (Cs.Faludi: ALH 4: 479-85; Kálmán: NyK 56: 306-9); Artturi Kanniston tutkimusmatkat... (Kálmán: NyK 67: 157-9); LIDMOLA, Zur historischen Formenlehre des Wogulischen I. (Sz.Kispál: ALH 15: 431-5; Kálmán: FUF 35: 133-41; Kálmán: Vir. 1963. 397-9); KANNISTO - LIDMOLA, Wogulische Volksdichtung (Zeirai: NyK 54: 312-3; Sz.Kispál: Nyr. 77: 281-3; Kálmán: Ethn. 70: 502-6; Kálmán: NyK 59: 239-42; Kálmán: NyK 63: 241-3; Kálmán: NyK 67: 159-60; Kálmán: UAJb. 33: 263-8); N.G.OSTROUMOV, Die Wogulen (Honti: NyK 81: 196-7); PIROTTI, Grammatica Vogula (Kálmán: NyK 77: 254-6 és ÉFOu. 12: 314-8); ROMBANGYEJEVA, Manszijszkij (vogulskij) jazik (Gulya: NyK 77: 251-4; Kálmán: FUF 41: 248-54); ROMBANGYEJEVA, Szintakszis manszijszkogo (vogulskogo) jazika (Honti: NyK 82: 392-4; Rot: ALH 31: 371-3); SCHELLBACH, Das wogulische Rätsel (Kálmán: AEH 9: 434-8); STEINITZ, Geschichte des wogulischen Vokalismus (Kálmán: NyK 59: 242-7 és ALH 7: 195-205); MATVEJEV,

Finnou-ugorszkije zaimasztvovanija v russzkikh govorah Szevernogo Urala és: K etimologii szlova "vanyza" (Kálmán: NyK 61: 124-5).

GANSCHOW, Die Verbalbildung im Ostjakischen (A.Jászó: NyK 69: 229-31; Vértés: ALH 18: 445-50); KARJALAINENS Ostjakisches Wörterbuch... (Fokos-Fuchs: ALH 1: 226-36); KATZ: Generative Phonologie und phonologische Sprachbünde des Ostjakischen und Samojedischen (Csúcs: FUF 44: 169-77); NOVICKIJ, Kratkoje opiszanije o narode ostzjackom (Erdődi: NyK 77: 250-1); RUSSZKAJA, Szamoucitel hantijszakgo jazika (Vértés: UAJb. 37: 151-3); RADOMSKI - BRACHWITZ, Ostjakische Ortsnamen (Kálmán: NyK 73: 262-3; Vértés: ALH 23: 414-7); GERT SAUER, Die Nominalbildung im Ostjakischen (Honti: NyK 72: 240-2; Vértés: ALH 23: 248-55; Sz.Kispál: NyK 66: 450-2); E.SCHIEFER, Nominalsatz und "Seins-Verb" im Ostjakischen (Vértés: FUF 43: 304-20); L.SCHIEFER, Phonematik und Phonotaktik des Vach - Ostjakischen (Honti: NyK 79: 442-4; Vértés: FUF 45: 186-230); Festschrift für W.SCHLACHTER zum 70. Geburtstag (Honti: UAJb. NF 1: 273-5 és ALH 31: 313-4); U.T.SIRELIUS, Reise zu den Ostjaken (Vértés: ALH 35: 187-92); STEINITZ, Einige Kapitel aus der ob-ugrischen Vokalgeschichte (Sz.Kispál: NyK 66: 450-2); STEINITZ, Ostjakologische Arbeiten I-II. (Honti: NyK 79: 440-2; Mikola: NéprNytud. 22-23: 257); STEINITZ, Ostjakologische Arbeiten IV. (Honti: NyK 83: 463-6; Bakró-Nagy: ALH 28: 170-2; Mikola: NéprNytud. 24-25: 402-3; Honti: FUF 45: 248-54); STEINITZ, Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache (kilenc füzetben) (Gulya: NyK 70: 253-6; Keresztes: NyK 82: 386-90; Keresztes: NyK 84: 287-8); TERJOSKIN, Bukvar... (Vértés: NyK 61: 427-39); TERJOSKIN, Ocserki dialektov hantijszakgo jazika (Vértés: UAJb. 36: 188-92; Gulya: NyK 68: 182-4); TERJOSKIN, Szlovar vosztocnohantijszakih dialektov (Csapregi: NyK 84: 427-8; Honti: ALH 31: 342-7).

4. Mint a fenti bibliográfiából kiderül, leggyakrabban talán Kálmán Béla, Vértés Edit, újabban pedig Honti László neve fordul elő. Kálmán Béla főleg a vogulra, Vértés Edit pedig az osztjakra specializálódott, Honti viszont egyformán foglalkozik mindkét nyelvvel. A 6 munkásságuk alapján is megállapítható, hogy az obi-ugor nyelvek kutatása a vizsgált időszakban főleg az MTA Nyelvtudományi Intézetében és a debreceni egyetem finnugor nyelvtudományi tanszékén történt. Nézzük ez utóbbit kissé részletesebben.

Kálmán Béla több mint 700 írása közül csaknem százat tartalmaz a fenti bibliográfia. Kálmán Béla 1952-ben lett a tanszék professzora, s ez főleg a vogul nyelv oktatása szempontjából volt jelentős, különösen miután megírta vogul tankönyvét. Azóta csaknem minden évben volt vogul tanítás egy vagy két hallgatói csoportnak. Az órákat többnyire Kálmán professzor tartotta. Eredmények már 1956-ban mutatkoztak. Kiderül ez a tanszéken szerzett tapasztalatairól szóló beszámolójából (NyK 58: 37-8). Csupán az obi-ugorra szűkítve a tanszéki munkát: az elmúlt több mint harminc évben három egyetemi doktori disszertáció készült a tanszéken: Keresztes László: A beszélést és gondolkodást jelentő szavak az obi-ugor nyelvekben (1966-ban), Grega Sára: A vogul szórend (1975-ben) és Rusvai Julianna: A tárgyaz ragozás használata az északi osztjában (1988-ban). A tanszéki könyvtár kéziratárában 17 obi-ugor témájú szakdolgozat található /pl. Denazalizáció a manyisi nyelvben, A manyisi névhatározó, A kondai vogul nyelvjárás névutói, Szóképek használata a vogul hősepekben, A határozott tárgyaz igeragozás használata az északi vogul nyelvjárásban, Az északi osztják tárgyaz ragozás stb.), s jónéhány diákköri és pályamunka. Kálmán professzor tanítványai

szívesen vettek részt a tanszéki termunkákban (vogul szótár cédulázási munkálatai), sőt új anyag gyűjtésében is, mint pl. Keresztes László Leningrádban 1971-ben (vö. Seulaset 1971/4).

Kálmán Béla nyugalmába vonulása után 1984-ben Vértés Edit lett a tanszék professzora. Mintegy 150 munkája közül több mint nyolcvan obi-ugor témájú, s ezek egy része már Debrecenben készült. Az ő érdeme, hogy az elmúlt alig öt évben nagyon sokan tanulták az egyetemem az osztják nyelvet. A tanulás megkönnyítésére összeállított egy vázlatot egy déli osztják kresztomátiához. A leíró nyelvtanon kívül finnugor szakosoknak osztják nyelvtörténeti előadásokat is tartott. Sokoldalú munkásságának megfelelően a nyelvészet mellett hirdetett előadássorozatot a Szibériában élő uráli népek mitológiájáról és az osztják népköltészetéről is. 1985-ben kiadott egy egyetemi jegyzetet: Bevezetés az uráli népköltészetbe (Déli osztják népköltészet). Az előssót az uráli népköltészetéről Vértés Edit írta, a déli osztják eposz műfordítása, bevezetése és jegyzetei pedig T. Lovas Rózsa munkája. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban készült a tanszéken osztják témájú diákköri dolgozat, s volt olyan egyetemi hallgató is, aki finnugor tanulmányai során az osztjakra (népköltészetre) specializálódott. Vértés Edit igyekezett a hallgatókat bevonni egy német-finn-magyar mutató összeállításába, amely jelenleg készül Karjalainennek a Jugralaisten uskonto című könyvéhez. Neki köszönhető, hogy a finn kutatók hagyatékának kiadása után egy próbafüzettel megindult Pápay József osztják gyűjtésének faksimile kiadása.

Ebben az ünnepi kiadványban mindkét professzornak kívánunk töretlen munkakedvet. Velük a tanszéki kutatómunka történetében - úgy látszik - egy korszak zárul le.

Die Erforschung ob-ugrischer Sprachen in Ungarn

(1945-1988)

Während des oben angegebenen Zeitraums stellte der Lehrstuhl für Finnougristik an der Universität zu Debrecen eines der wichtigsten Zentren für die Erforschung der ob-ugrischen Sprachen dar. Der erste Professor am Debrecener Lehrstuhl für Philologie (József Pápay) hielt sich seinerzeit persönlich bei den Ostjaken auf, und später befassten sich Professor Béla Kálmán und Professor Edit Vértés mit dem Wogulischen, beziehungsweise mit dem Ostjakischen. Durch die Tatsache, daß Edit Vértés in Ruhestand tritt, wird sich das bisherige, mehrere Jahrzehnte andauernde Forschungsprogramm des Lehrstuhls für Finnougristik wahrscheinlich ändern. Dies war auch einer der Beweggründe, die nachfolgende Bibliographie zusammenzustellen.

In der nachstehenden Gliederung wird die Erforschung der ob-ugrischen Sprachen in Ungarn vorgestellt:

1. Die Notwendigkeit der Bibliographie
2. Die Aspekte für die Zusammenstellung
3. Eingehende Bibliographie

- 3.1. Lehrbücher, Grammatiken, Sprachbeschreibungen
- 3.2. Textveröffentlichungen, Wörterlisten
- 3.3. Sprachliche Beziehungen, Lehnwortforschung
- 3.4. Literatursprache, nationale sprachliche Veröffentlichungen, Mundarten, Berichte über die ob-ugrischen Völker und Studienreisen
- 3.5. Phonetik
- 3.6. Morphologie
- 3.7. Syntax
- 3.8. Wortschatz, Ethymologien
- 3.9. Sonstiges (Namenskunde, Textkunde, Stilistik, Mythologie, Literatur)
- 3.10. Forscher der ob-ugrischen Sprachen
- 3.11. Berichte ungarischer Verfasser über ausländische Arbeiten zum Thema des Ob-ugrischen
4. Der Unterricht ob-ugrischer Sprachen an der Debrecener Universität

Antal Kiss

Unkarin ns. I gerundin syntaksia ja semantikkaa
muodon suomenkielisten vastineiden valossa^(*)

Harri Mantila

1. Johdannoksi

Suomen ja unkarin nominaalisten verbimuotojen järjestelmä poikkeaa toisestaan suuresti. Unkarin yhtä infinitiiviä vastaa suomessa neljä tai viisi. Partisiipeista on suomessa erikseen aktiivin ja passiivin presens ja perfekti, kun taas unkarin kolmella partisiipilla on sekä aktiivinen että passiivinen merkitys seuraavaan tapaan:

	Aktiivi	Passiivi
I	<i>alvó fiú</i> 'nukkuva poika'	<i>ivóvíz</i> 'juomavesi' (juotava vesi)
II	<i>tanult ember</i> 'oppinut ihminen'	<i>hidegen tartott étel</i> 'kylmänä pidetty ruoka'
III	<i>jövendő idő</i> 'tuleva aika'	<i>eladandó áru</i> 'myytävä tavara'

(Ks. Hakulinen & Karlsson 1979: 340–342; Keresztes 1974: 57–59; Benkő & Imre 1972: 109–111.)

Suomen kielioppitraditiossa ei ole ollut tapana puhua gerundeista eli lauseessa adverbiaalinen funktiossa toimivista verbin nominaalimuodoista. Unkarin kielioppeissa esitellään sitä vastoin *va/ve*-tunnuksinen gerundi, esim. *névsze, szólvá*. Tätä on nimitetty I gerundiksi. II gerundiksi taas on nimitetty *vás/vén*-tunnuksista verbaaliadverbiaalia, esim. *mondván* 'sanoessaan'. Tämä on nykykielessä harvinainen lukuun ottamatta muutamia kivettyneitä ad-
verbeja mallia *nyilván* 'ilmeisesti'. (Ks. esim. Keresztes 1974: 59.)

Suomen kielen nominaalisten verbimuotojen luokittelu on morfologispohjainen. Kun mukaan otetaan syntaksi ja semantiikka, jaotteleulta menee osin pohja. Suomen ns. infinitiiveistä 2. ja 3. esiintyvät lauseessa erilaisissa tehtävissä nimenomaan adverbiaaleina, eli

^(*) Artikkelin perustuu Unkarin kansantasavallan suurlähetystön kulttuuri- ja tiedekeskuksessa Helsingissä 28.11.1988 pitämään esitelmään.

syntaktisesti ne ovat lähinnä gerundeja. Puhtaasti infinitiivi on vain ns. ensimmäinen infinitiivi, joka lauseessa esiintyy subjektina ja objektina eli perinteisissä substantiivin funktioissa. 4. infinitiivi voi esiintyä ainoastaan predikatiivina. (Hakulinen & Karlsson 1979: 341–342; Siro 1964: 23; Papp 1959: 255–257.)

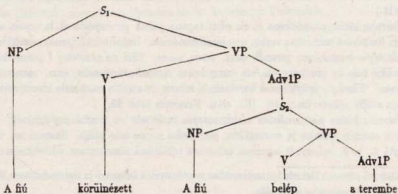
Unkarin I gerundi on semanttisesti hyvin laajakäyttöinen, ja eri yhteyksissä se voidaan kääntää suomeksi hyvin eri tavoin. Usein on vaikea päättää, onko kyseessä aikaa, tapaa vai tilaa ilmaiseva adverbiaali. Tämä epävarmuus tulee hyvin esiin tarkasteltaessa esimerkiksi seuraavaa lausetta: *„Huszár leszek” – felelte (Attila) a bajuszomat meghúzva. Meghúzva* voidaan käsittää joko ajan tai tavan adverbiaaliksi. Rakenteen transformeja siis voisivat olla *Amikor felelt, közben meghúzta a bajuszomat.* tai *Oly módon felelt, hogy közben meghúzta a bajuszomat.* Tässä tapauksessa ainut luonteva suomalainen käännös olisi *„Minusta tulee hussari” – Attila vastasi viikeseäni nykäisten.* Temporaalirakenne ei tunnu luontevalta, vaikka unkarilaisen tulkinnan mukaan rakenne olisikin transformoitavissa temporaaliseksi sivulauseeksi. (Lefró nyelvtan 1970: 194.)

Tässä artikkelissa tarkastelen unkarin I gerundin syntaksia ja semantiikkaa muodon suomenkielisten vastineiden valossa. Näkökulmani on synkroninen, eli vertaan toisiinsa kahden modernin kirjakielen rakenteita. Käytän tässä termiä I gerundi merkityksessä *’a va/ve képzős határozói igenév’* (adverbium verbale) (ks. Lefró nyelvtan 1970: 258.), koska sitä on aiemminkin käytetty suomalaisille osoitetuissa unkarin kielen kuvauksissa (ks. esim. Keresztes 1974: 59; Szinnyi & Kivekäs 1912: 67). Käytetyt esimerkkilauseet ovat peräisin paitsi lähdeluettelossa mainituista kieliopeista ja oppikirjoista Kosztolányi Dezsőn *Aranyárcánymisest* romaanista (AS), *Magyar Konyha*-lehden numerosta 3/1987 (MK) ja Ruffy Péterin artikkelista *A lapp Miatyánk* (LM). Jotkut esimerkkilauseet ovat keksittyjä. Tässä esitetyt havainnot perustuvat yhteensä n. 100 esimerkkilauseeseen.

2. I gerundin erilaiset syntaktiset funktiot

2.1. Gerundi edustamassa uposlauseen predikaattia

Nykyunkarissa *va/ve*-tunnuksisella gerundilla on monia erilaisia syntaktisia tehtäviä. Puhtaasti gerundina se toimii silloin, kun se edustaa uposlauseen predikaattia. Uposiause ilmaisee tällöin aikaa, tapaa tai tilaa. Kyseessä ovat siis rakenteet mallia *A fiú a terembe lépve körülnézett.* Syvärakenne näyttäisi siis seuraavalta:

va/ve-muodolla ilmaistu toiminta voi olla hallitsevan lauseen predikaattiin nähden yhtäaikaista ja päättymätöntä, esim. *Az óra látket lassó percegésél — kimérve a megmérhetetlen időt.* 'Kello tikittää hitaasti raksahdellen — mitaten ääretöntä aikaa'. Muodon ilmaisema toiminta voi olla kuitenkin myös aiempaa ja päättynyttä, esim. *A fű kalapját levéve lépett a helyiségebe.* 'Riisuttuaan lakkinsa poika astui huoneistoon.' (Leiró nyelvtan 1970: 258.)

Transitiiviverbin gerundimuoto on merkitykseltään usein passiivinen. Näin on erityisesti silloin, kun se ilmaisee aiempaa tekemistä, esim. *Nyitva áll az ajtó.* 'Ovi on auki (avattuna).' Intransitiivisten verbien gerundi on aina aktiivinen: *Pista futva jön.* 'Pista tulee juosten.' Tosin transitiiviverbinkin gerundi voi olla merkitykseltään aktiivinen kuten edellä olevissa esimerkeissä *levéve* ja *kimérve*. (Leiró nyelvtan 1970: 258.)

Unkarin kieliopeissa ei ole ollut tapana puhua lauseenvastikkeista (ks. esim. Keresztes 1974: 156). Gerundirakenteet ovat kuitenkin mitä ilmeisemmin verrattavissa juuri lauseenvastikkeisiin, gerundimuotohan voi saada määritteekseen objektin (edellä *időt*) ja adverbiali (edellä *terembe*). Joissakin harvoissa tapauksissa sillä voi olla jopa oma subjekti, mikä viimeistään todistaa tällaisten rakenteiden lausemaisuudesta. (Leiró nyelvtan 1970: 258–259.)

2.1.1. Gerundi ajan adverbialina

Suomalaisille tarkoitetuissa unkarin kielen oppikirjoissa ei yleensä esitellä lainkaan va/ve-gerundin temporaalista merkitystä (ks. Keresztes 1974: 59; Márk 1980: 181; Lavotha & Tervonen 1961: 135; Szinnyi 1950: 67; Szinnyi & Kivekäs 1912: 67–68.) Ainoastaan Zongorin oppikirja ja Szinnyein kielioppi sisältävät viittauksen aikamerkitykseen. Zongor sanoo unkarin I gerundin vastaavan joskus suomen passiivin II partisiiopin partitiivia, esim. *A szőlőt kifizetve távoztam.* 'Poistuin laakun maksettuaani.' (1942: 126.) I gerundi voi kuitenkin nimenomaan ilmaista aikaa, esim. *A levelet olvasva fűtőréstem.* 'Viuheltelin kirjettä lukiessani.' (esimerkki: Tompa 1968: 270). Suomenkielisenä vastineena on näissä tapauksissa temporaalirakenne. Tarkastelemani esimerkkiaineistossa seuraavat tapaukset ovat selvästi temporaalisia.

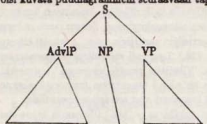
- (1) *Külföldön járvá sem a vásárlás érdekel, inkább az.* – (MK) Ulkomailta käydessäni kukaan ostosten tekeminen ei kiinnosta, vaan mieluummin – (Kontekstista käy ilmi, että subjektina on yks. 1. persoona.)
- (2) *Citromlikőrt kóstolgatva gyorsan telik az idő.* (MK) Sitruunalikööriä maistellessa aika kuluu nopeasti.
- (3) *Gárdonyi Géza a tanítóképzőt elvégezve tanító lett.* Opettajakorkeakoulusta valmistuttuaan G.G:sta tuli opettaja.
- (4) *Koppenhágába visszaszerelve, Hellt a dán tudományos akadémia tagjai közé választották.* (LM)
Hellin palattua Kööpenhaminaan hänet valittiin Tanskan tiedeakatemian jäseneksi.
- (5) *Pár nap múlva bement a lakásba és a kertbe is.* (AS) Parin päivän kuluttua hän meni sisään asuntoon ja myös puutarhaan.

Esimerkeissä 1 ja 2 gerundin toiminta on samanaikaista kuin pääverbinkin, ja suomenkieliseksi vastineeksi sopii näin temporaalirakenteen preesens eli 2. infinitiivin inessiivi. Suomessa 2. infinitiivin tunnus ja inessiivin päätte sisältävät sekä NOMINAALISTUKSEN että SAMANAIKAISUUDEN. Unkarissa näitä samoja semanttisia elementtejä korvaamassa on yksinään va/ve. Suomen „gerundimuoto” on synteettisempi, eli se pystyy possessiivisuffiksilla ilmaisemaan vielä subjektinkin, mikä taas unkarissa on mahdotonta. Toisaalta possessiivisuffiksi olisi unkarissa tässä tapauksessa tarpeeton, koska unkarissa gerundirakenteen subjekti

on yleensä sama kuin hallitsevankin verbin. Tyyppi *Juodessamme kahvia Lissa tiskasi*, jossa siis infinitiiviin liittyvä posessiivisuffiksi ilmaisee hallitsevaan verbiin nähden eri tekijän, on mahdoton kääntää unkariksi *va/ve*-rakenteella. *Leíró nyelvtan tosin mainitsee erisubjektisuudesta harvinaisena yhden esimerkin*. Sekin on kuitenkin runokieltä: *Ím azonban, időtelve, -Börtönének zárja nyílik*. 'Niin aikojen kuluessa, - Vankilan lukko aukeaa.' Katkelma on Arany Jánosin balladista *Ágnes asszony*. (1970: 258-259.)

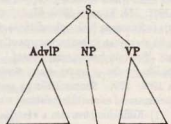
Esimerkeissä 3 - 5 gerundi ilmaisee päättynyttä toimintaa, joka on hallitsevaa verbiä aiempaa. Suomen passiivin II partisiiipin tunnus ja partitiivin pääte ilmaisevat yhdessä tässä NOMINAALISTUKSEN ja PERFECTISYYDEN. Unkarissa taas verbiprefiksi ilmaisee PERFECTISYYDEN ja *va/ve*-tunnus NOMINAALISTUKSEN. Kuten esimerkistä 5 näkyy, ei verbiprefiksi ole pakollinen perfektisen merkityksen aikaansaamiseksi. Tässä tulee hyvin esille edellä puheena ollut suomen nominaalimuotojen morfologispohjaisen jaottelun heikkous. „Passiivin 2. partisiiipin” tunnus on tässä aivan erilaisessa merkityksessä kuin PASSIIVIN PERFECTI. Ristiriitaista on myös se, että muotoon voi liittyä aktiivista tekijää ilmaiseva posessiivisuffiksi. (Hakulinen & Karlsson 1979: 341.) Muuten omistusliitteeseen pätee sama kuin edellä.

Temporaalirakenteen ja aikaa ilmaisevan gerundin syntaktista ja semanttista vastaavuutta voisi kuvata puudiagrammein seuraavaan tapaan.

Külföldön jár[va] a vásárlás nem érdekel.

Ulkomailla käy[dessä]ni ostosten...
(Vertaa esimerkikilauseisiin 1 ja 3.)

Az egyetem el[ve]néz[ve] G.G. tanító lett.

Valmistu[ttua]n yliopistosta...

2.1.2. Gerundi tavan adverbialina

Tarkastelemassani esimerkkiaineistossa tapaa ilmaiseva gerundi on ylivoimaisesti yleisin. Useimmiten sitä vastaa suomessa 2. infinitiivin instruktiivi. Tällaisen käyttötavan yleisyydestä kertoo sekin, että kaikissa käsiini saamissani suomalaisille tarkoitetuissa unkarin kielen kieliopeissa ja oppikirjoissa on esiteltyä tämä käyttö (Márk 1980: 181; Keresztes 1974: 59; Lavotha & Tervonen 1962: 135; Szinnyei 1960: 67; Zongor 1942: 126; Szinnyei & Kivekäs 1912: 67 - 68.) Seuraavie nesimerkkien katsom edustavan tapaa ilmaisevan gerundin käyttöä.

(6) Magyarul már csak törve beszélt. (LM)

Hän puhui unkaria enää murtana.

(7) Sült vörösmárnát és parasztsalátát fogyasztva üldögéltünk. (MK)

Istuskelimme paistettua karpia ja talonpoikaissalaattia nautiskellen.

(8) De az utat kényelmesen sétálva is megtehetjük egy negyedóra alatt. (AS)

Mutta matkan voimme tehdä miellyttävästi kävelen myös neljänneksessä.

Unkarissa gerundin ilmaisema toiminta on tässä tapauksessa nähdäkseen aina samanaikaisesti hallitsevan verbin toiminnan kanssa. Sillä on myös aina sama subjekti hallitsevan lauseen kanssa, vaikka oma objekti ja adverbiaali ovatkin mahdollisia. Myös suomessa 2. infinitiivin instruktiivi tavan adverbiaalina on produktiivi niissä tapauksissa, joissa se on hallitsevan verbin kanssa samasubjektinen. Ns. modaalirakenne (Lapset tekevät pahaa vanhempiensa tiesten.) ja ns. statuslauseenvastike (Kukija koputti ovelle sydän pamppailien.) eivät ole kovin produktiivisia. (Hakulinen & Karlsson 1979: 386 - 387; Ikola 1974: 44 ja 50.)

Tekemisen tapaa voi suomessa ilmaista myös 3. infinitiivin adessiivissa olevalla adverbiaalilla, joka on hallitsevan verbin kanssa aina samasubjektinen. Tätä ei ole yleensä esitetty va/ve-gerundin suomenkielisenä vastineena unkarin kieliopeissa ja oppikirjoissa. Tapauksen mainitsee ainoastaan Keresztes (1974: 59). Seuraavien aineistostani poimimieni esimerkkien katsomalla suomeksi juuri tällä tavalla.

(9) - - az üveget forró vízbe téve melegítjük. (MK)

- - lämmitämme pullon panemalla sen kuumaan veteen.

(10) A játék komoly dolog. Mindig az életet jelképezi. Ez vezeti be a gyerekeket az életbe. Csak játsza tanulhatnak. (AS)

- - Vain leikkimällä he voivat oppia.

Kun tavan adverbiaalina oleva infinitiivinen muoto määrittää verbiä hyvin kiinteästi, ja ilmaisee nimenomaan tekemisen tapaa, esim. *Magyarul csak törve beszél.* (vrt. esim. 6), ('Hän puhuu unkaria virheellisesti.'). voi suomessa käyttää 2. infinitiivin instruktiivia. Kun hallitsevan verbin ja adverbiaalina toimivan infinitiivisen muodon suhde on väljempi ja nominaalimuoto ilmaisee pikemminkin menetelmää tai keinoa, täytyy suomessa käyttää 3. infinitiivin adessiivia, esim. *Csak játsza tanulhatnak.* ('Vain leikkimismenetelmän avulla he voivat oppia.').

2. infinitiivin instruktiivin ja 3. infinitiivin adessiivin käyttö ei puheena olevissa tapauksissa ole aina kovin tarkkarajaista. Joissakin tapauksissa kumpikin vaihtoehto on mahdollinen, esim. *A hölgy énekelve beszél.* 'Nainen puhuu laulaen/laulamalla.' Suomessa on kuitenkin merkitysero eri vastinevaihtoehtojen välillä, joskaan se ei välttämättä ole kovin selkeästi havaittava. Näiden muotojen semanttinen työnjako tulee parhaiten esiin siinä, että 2. infinitiivin instruktiivi voidaan korvata *sti*-johtimisella adverbilla, mutta 3. infinitiivin adessiivin tapauksessa se ei tule kysymykseen, esim. *Lapset oppivat leikkien/leikiten.* ('helposti, vaivattomasti') mutta *Lapset oppivat leikkimällä.* ('leikkimisen avulla').

Tapauksessa *Istuskelimme salaattia syöden.* (vrt. esim. 7) ei tilalle kuitenkaan voi ajatella *sti*-johtimelleista adverbia. Gerundi ei tässä myös ilmaise itse istumistoiminnan tapaa (vrt. *Hän istui suokken penkillä.*). Mukaan tuleekin nyt enemmän temporaalinen aspekti: Samalla kun istuskelimme, söimme salaattia. Temporaalirakenne ei käännösvaihtoehtona tule kuitenkaan kysymykseen. *Fogyasztva*-muodon tavan gerundiksi luokittelemiselle ei riitä myös perusteluksi, että se on käännettävissä suomeksi 2. infinitiivin instruktiivilla muttei inessiivillä. Tällaisessa tapauksessa tutkijalla onkin vaarana jäädä oman äidinkiensä kahleisiin näkemättä "puhtaita" semanttisia elementtejä muotojen takana. Samalla tällainen vertaileva tutkimus rikastuttaa kummankin vertailtavan kielen tutkimusta myös itsessään. Tässä tapauksessa esimerkiksi nousevat esille suomen temporaalirakenteen muodostamishdot. Ei

nimittäin tunnu oikein kieliopilliselta sanoa **Istuskelimme salaattia syödessämme*. Toisaalta täysin käypää kieltä on sanoa *Söimme salaattia istuskellessämme*.

Tämän saman esimerkin valossa tulee myös konkreettisesti esille unkarin I gerundin syntaktinen ja semanttinen väljyys. Suomen gerundijärjestelmä on sekä semanttisesti että morfologia-syntaktisesti monin verroin hienojakoisempi. Tämä on monasti käytännön ongelma opetettaessa suomea unkarilaisille ja päinvastoin. Toivottavasti tällä esityksellä on käytännön sovellusmahdollisuuksia myös opetuksessa.

Suomen tapaa ilmaisevalla gerundirakenteella on myös kielteinen abessiivimuotoinen pari mallia *Kuinka jaksat puhua hänelle suuttumatta?* (Hakulinen & Karlsson 1979: 386-387). Tämän unkarinkielisenä vastineena on yleensä *nem + va/ve*-tunnusinen gerundi. Esimerkkiaineistossani seuraavat lauseet edustavat tätä tapausta.

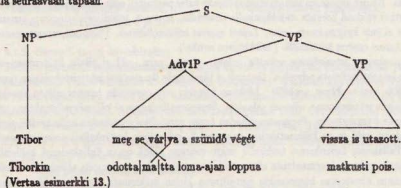
- (11) - - kit apja kiakorától fogva vert, s nem törődve azzal, hogy fia már nagyobb nála,
- - (AS)
- - jota isänsä oli piessyt lapsesta lähtien välittämättä siitä, että poika oli jo häntä suurempi - -

- (12) - - Ő, aki az iskolában semmi elkalandozást nem tűrve, határozott nevelési cél felé vezette tanulóit, - - (AS)
Hän, joka johdatti oppilaitaan tiettyä kasvatuspäämäärää kohti sietämättä koulussa minkäänlaista vallattomuutta - -

- (13) Tibor meg se várva a szünidő végét, vissza is utazott, - - (AS)
Odottamatta loma-ajan loppua Tiborin matkusti pois - -

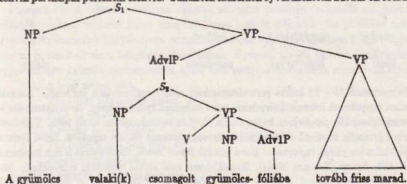
- (14) Ritka kivételektől eltekintve a konzervipar általában csak hőkezeléssel tartósít.
(MK)
Harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta säilyketeollisuus säilöo ainoastaan lämpökäsittelyn avulla.

Näissä esimerkeissä KIELTOA edustaa suomessa abessiivin *ttA* ja unkarissa kieltopartikkeli *nem* paitsi esimerkissä 14, jossa verbiprefiksi *el* toimii KIELLON ilmaisimena. NOMINAALISTUS ja TAPA jäävät *mA-* ja *va/ve*-tunnuksen osalle. Tämän rakenteen suomen- ja unkarinkielisten vastineiden syntaktista ja semanttista vastaavuutta voi kuvata puudiagrammeilla seuraavaan tapaan.

2.1.3. Gerundi tilan adverbiaalina

Unkarissa tilaa ilmaiseva gerundi on rakenteellisesti erilainen aikaa ja tapaa ilmaisevaan verrattuna siinä mielessä, että sillä on semanttisesti aina eri subjekti kuin hallitsevalla verbillä, vaikka se pintarakenteessa ei olekaan näkyvissä. Esimerkiksi lauseessa *Főliába csomagolva a gyümölcs tovább friss marad.* (MK) gerundimuodolla *csomagolva* on semanttisesti ilman muuta subjekti valaki tai valakik. Merkitys on siis: 'Sen jälkeen kun joku on pakannut hedelmät kehuun, ne säilyvät edelleen tuoreena'. *va/re*-muoto vastaa siis tässä merkitykseltään suomen passiivin partisiiopin perfektin essiiviä. Tällaisten lauseiden syvärakenteen kuvaus on seuraava.

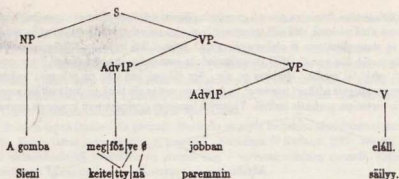

Esimerkkiaineistossani seuraavat gerundit ilmaisevat tilaa.

- (15) A gomba — nyersen — nem tárolható ilyen sokáig, *megfőzve* is csak egy — két napig. (MK)
Sientä ei raakana voi säilyttää näin kauan — *keitettynä*kin vain päivän tai pari.
- (16) Urak-asszonyok, foglaltanak helyet, *terítve* az asztal, mindenki leülhet. (MK)
Herrat ja rouvat, käykää istumaan, pöytä on *katettuna*, jokainen voi istua.
- (17) A másék hagymát apróra vágva, az olajban megpirítjuk, — (MK)
Toisen sipulin *käristämme* öljyssä pieneksi *leikattuna* —
- (18) — *burgonyát és fehérrepát meghámozva* puhára főszünk, — (MK)
— *keitämme* perunat ja nauriit *kuorittuina* pehmeäksi —
— *keitämme* *kuoritut* perunat ja nauriit pehmeäksi —

Esimerkeissä 15 – 18 gerundin ilmaisema toiminta on aiempaa ja päättynyttä hallitsevaan verbiin nähden. Tilaa ilmaisevan gerundin yhteydessä asia usein onkin juuri näin (Leifró nyelvtan 1970: 258). PERFEKTISYYTTÄ ilmaisee unkarissa verbiprefiksi (esimerkeissä 15 ja 18 *meg*) niiden verbien yhteydessä, jossa se tulee kysymykseen (vrt. edellä aikaa ilmaisevan gerundin tapaukseen). NOMINAALISTUS ja PERFEKTISYYS sisältävät suomessa passiivin partisiiopin perfektin tunnukseen (*t*); *U.* Varsinaista tilaa ilmaisevaa morfologista ainesta ei unkarissa voi erottaa. Suomessa TILAN ilmaisimena on essiivin *aA*-pääte. Unkarin gerundin lauseenjäsänsuhteet saattaa suomeksi käännettäessä myös muuttua. Esimerkiksi lauseessa 18 luontevampi suomennos olisi ehkä alempi vaihtoehto, jossa passiivin partisiiopin perfekti on attribuuttina.

Passiivista, päättynyttä ja hallitsevaa verbiä aiempaa tekemistä ilmaisevan tilan gerundin ja suomen passiivin partisiiopin perfektin essiivillä järjestyvän adverbiaalirakenteen syntaktista ja semanttista vastaavuutta voi havainnollistaa seuraavan puudiagrammin avulla.

Esimerkeissä 15 - 18 kaikki gerunditapaukset ovat transitiivisista verbeistä. Joissakin harvoissa tapauksissa intransitiiviverbikin tulee unkarissa kysymykseen. Se ei tietenkään voi olla merkitykseltään passiivinen kuten edellä olevissa tapauksissa on asian laita. Tällaisesta unkarin I gerundin käytöstä ei esimerkkiaineistooni sattunut yhtään tapausta. Lefró nyelvtan esittää kuitenkin yhden tapauksen: *Halva találták Bárczi Benőt*. 'He löysivät B.B:n kuolleena.' (1970: 258, Arany: Tetemre hívás). Runokielestä voisi löytää muitakin esimerkkejä: *Megfogyva bár, de törve nem, el nemzet e hazán*. 'Vaikkakin vähentyneenä, ei murtuneena elää kansakunta tässä maassa.' (Vörösmarty: Szózat). Kuten unkari ei tee eroa aktiivisen ja passiivisen partisiiipinkaan välillä, se voi samaan tapaan käyttää samaa gerundia sekä aktiivisesti että passiivisesti. Suomalaisessa vastineessa asia tulee esille, eli viimeksi mainituissa esimerkeissä käännöksenä aktiivin partisiiipin perfektin esiivi.

Tarkastelemassani aineistossa tilaa ilmaiseva suomen passiivin partisiiipin perfektin esiiviä vastaava *va/ve*-muoto on toiseksi yleisin tapaa ilmaisevan jälkeen. Sen tavallisuus tulee esiin myös siinä, että kaikissa suomalaisille tarkoitetuissa unkarin kielen esityksissä on tämä käyttötapa mainittu, esim. *befejezve* 'lopettaen, lopetettuna' (Márk 1980: 181). Keresztesin kielioppi mainitsee ainoana myös aktiivisen merkityksen intrasitiiviverbin yhteydessä, esim. *nyugodva* 'rauhottuneena' (1974: 59).

Tarkastelemassani n. 100 esimerkkilauseen aineistossa ei ole myös yhtään tapausta, jossa tilaa ilmaisevan gerundin toiminta olisi jatkuvaa ja yhdenaikaista hallitsevan lauseen predikaatin kanssa. Tällainenkin käyttö on kuitenkin mahdollista, joskin se lienee melko harvinaista. Tässä tapauksessa I gerundi kääntyy suomeksi 3. infinitiivin jollakin sisäpaikallissijaisella muodolla. Sijamuodon vaihtelu on kiinni monesti verbin rektiosta. Oppikirjoista vain Szinnyein ja Kivekkään teos mainitsee tällaisen merkityksen: *a/va* 'nukkuva, nukkumassa', *fekve* 'maaten, makaamassa' (1912: 68). Seuraavat keksityt esimerkit edustavat tällaista tapausta.

- (19) *Égve hagyta a tüzet.*
Jätin tulen *palamaan*.
- (20) *A szobájában ülve látta Bárczi Benőt.*
Näin B.B:n istumassa huoneessaan.
- (21) *Őt rádiót hallgatva találtam.*
Löysin hänet kuuntelemasta radiota.

2.2 A levél fel van adva -tyyppiset rakenteet

Olla-verbin (van, lesz, nincs jne.) yhteydessä käytetään myös *va/ve*-tunnuksista gerundia tietyissä lause- ja merkitysoipillisissa yhteyksissä, esim. *Az írást már meg volt írva*. 'Tuomio oli jo kirjoitettu'. Kyseeseen tulevat tässä transitiiviset ja refleksiiviset verbit. Rakenne sisältää aina resultatiivisen aspektin. Esimerkkilauseen saksannokseksi esitetään Tompan kieliopissa: *Das Urteil war schon fertig geschrieben*. (1968: 71; Lelrö nyelvtan 1970: 259.)

Puheena olevat rakenteet voidaan kääntää suomeksi passiivin perfektillä tai pluskvam-perfektillä — luontevimmin ilman tilaa ilmaisevaa esiivin päätettä. En pidäkään tällaisia *va/ve*-nominaalimuodon käyttötapoja gerundirakenteina, vaan epämääräisen tekijän loppuunsaatetun ja resultatiivisen toiminnan ilmaisimina. Kyseessä on siis puhdas passiivirakenne. Tyyppi voidaan kääntää englanniksikin *is/has been* verbi+ed -rakenteella seuraavaan tapaan.

- (22) A levél fel van adva.

The letter *is/has been* posted.

Kirje on lähetetty.

- (23) A regény be van fejezve.

The novel *is/has been* finished.

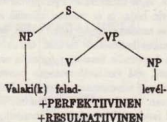
Romaani on lopetettu.

- (24) A jelentés még nincs leíróelve.

The report *isn't/hasn't* been typed yet.

Ilmoitusta ei ole vielä kirjoitettu koneella. (Esimerkit Papp 1986: 138 - 139.)

Puheena olevat rakenteet eivät ole gerundeja myös rakenteellisesti. Tässähän ne eivät nimittäin edusta uposlauseita. Esimerkki 22 voidaan esimerkiksi transformoida asuun *Feladták a levelet*. (Benkő & Imre 1972: 112). Tilan merkitys on tietysti lähellä: 'Kirje on lähetettynä'. Pidän näiden syvärakenteena kuitenkin seuraavaa tyyppiä.

A levél fel van adva -tyyppinen rakenne voidaan yleensä muodostaa siis transitiivisista ja refleksiivisistä verbeistä. Transitiiviverbeillä on kuitenkin se rajoitus, että toiminnan kohteessa täytyy tapahtua muutos. Verbilläähän on tässä sekä perfektiiivinen että resultatiivinen aspekti, jonka morfologisena ilmaisimena on verbiprefiksi (esimerkeissä *fel*, *be*, *le*). Näin esimerkiksi lausetta *Megfigyelték az eseményt*. ('He huomasivat tapahtuman.') ei voida transformoida muotoon **Az esemény meg van figyelve*, koska verbillä *megfigyel* ei ole tällaista merkitystä. (Benkő & Imre 1972: 112.)

Puheena oleva rakenne on siis mahdollinen myös refleksiiviverbien yhteydessä. Voidaan siis sanoa *Az asszony le van fogva*. ('Nainen on laihnutut.') tai *Hossz vagyuak azokva*. ('Olemme

siihen tottuneet/tottuneita.) Näissä tapauksissa suomenkielisenä vastineena on aktiivin perfektin tai pluskvamperfekti. Tämä rakenne on nykyunkarissa produktiivi, ja sitä voidaan käyttää kaikenlaisten verbien yhteydessä ja myös aktiivisen subjektin sisältävässä lauseessa, esim. *Elő vagyok fizetve az díjágra.* ('Olen tilannut sanomalehden.') Oikeakielisyys tuomitsee kuitenkin tällaisen käytön. Oikein olisi sanoa: *Előfizettem az díjágra.* *va/ve-*nominaalimuotoa saa käyttää vain silloin, kun se ilmaisee "tilaa" (állapot). Kun se ilmaisee "toimintaa", se on aina virheellinen, ja täytyy käyttää verbin finiittimuotoa. (Rács & Takács 1978: 150.)

A *levél fel van adva* -tyyppisen rakenteen ekspansivisuus nykyunkarin puhkielessä selittyy sillä, että unkarin kielestä puuttuu muuten keino ilmaista tässä ajassa läsnä olevaa "tilaa", joka on indefiniittisen tekijän päättäneen toiminnan tulos (Papp 1986: 139).

2.3. Figura etymologica

Edellisessä luvussa käsitellyn passiivin perfektin vastaavan käyttötavan lisäksi *va/ve-*gerundia voidaan käyttää vielä toisessakin sellaisessa tapauksessa, jossa se ei edusta uposlauseen predikaattia. Tarkoitetaan ns. vartalontoistorakennetta eli figura etymologicaa, esim. *Mindes gyerek várua vár.* ('Kaikki lapset odottamalla odottavat/odottavat odottamistaan.') (Leiró nyelvtan 1970: 258). Pidän tätä tapausta kiteytyneenä verbiketjuna, jota ei voi johtaa kahdesta syvärakenteen lauseesta. Suomenkielisenä vastineena on suomen vartalontoistorakenne pyytää pyytämistään, joka ilmaisee tekemisen jatkuvuutta. Unkarin *várva vár, kérve kér* -tyyppisillä rakenteilla tuntuu olevan jatkuvuuden lisäksi tekemisen intensiteettiä korostava merkitys. Tällöin suomenkielisenä vastineena sopisi käyttää myös rakenteita pyytämällä pyytää, odottamalla odottaa. (Vrt. Hakulinen & Karlsson 1979: 234.)

3. Koonta

Tässä artikkelissa pohdin unkarin kielen ns. I gerundin syntaksia ja semantiikkaa n. 100 lausetta käsittelevän esimerkkikokoelman pohjalta. Lauseet olen kääntänyt suomeksi, ja yritän hahmotella, minkälaiset morfosyntaktiset elementit vertailtavissa kielissä vastaavat samoja merkityskomponentteja. *va/ve-*tunnuksinen I gerundi on semanttisilta ja syntaktisilta käyttömahdollisuuksiltaan hyvin laaja, ja se voidaan kääntää suomeksi hyvin moninaisin tavoin. Varsinaisesti gerundina nominaalimuoto toimii silloin, kun se edustaa uposlauseen predikaattia ja toimii adverbiaalina hallitsevalle verbille. Gerundi voi tällöin ilmaista aikaa, tapaa tai tilaa. Kun unkarin I gerundin ilmaisema toiminta on hallitsevan verbin kanssa samanaikaista ja päättymätöntä, sitä vastaavat suomessa toisen ja kolmannen infinitiivin eri muodot, jotka syntaktisesti ovat nimenomaan gerundeja. Hallitsevaa verbiä aiempaa ja päättynyttä tekemistä ilmaisevan unkarin gerundin vastineena ovat suomessa partisippien perfektimuodot. Taulukkoon 1 (seuraavalla sivulla) olen koonnut unkarin I gerundin erilaiset funktiot. Siinä esitän myös, mitkä elementit suomessa ja unkarissa vastaavat toisiaan syntaktisesti ja semanttisesti.

Varsinaisen gerundin funktion lisäksi *va/ve-*tunnuksinen nominaalimuoto vastaa olla-verbiin liittyneenä suomen passiivin perfektin tai pluskvamperfektiä, esim. *A levél meg van írva.* ('Kirje on kirjoitettu.') Tällainen käyttötapa on alunperin ollut mahdollinen vain tiettyjen transitivisten ja refleksiivisten verbien yhteydessä. Nykyunkarin puhkielessä rakenne on kuitenkin ekspansio, ja sen käyttöala on leviämässä myös intrasitiivisiin verbeihin. Toinen ei-gerundinen käyttö muodolla on figura etymologica -rakenteen yhteydessä. Tällaista *kérve kér* -tyyppistä muotoa pidän kiteytyneenä verbiketjuna, eikä *kérve* tässä tapauksessa vastaa uposlauseen predikaattia.

ADVERBIAALIN FUNKTIO	AIKA		AIKA		
	tekeminen päättymättömyyttä ja samanaikaista hallitsevan verbin kanssa (folyamatos, egyidejű)		tekeminen päättynyttä ja alempaa hallitsevaan verbiin nähden (befejezett, előidejű)		
AIKA	NOMINAALISTUS + AIKA	TEKIJÄ	NOMINAALISTUS	AIKA	TEKIJÄ
	-(t)essA -va/ve	POSS.SUFF. Ø	-(t)UA -va/ve	VERBI-PREFIKSI ~ Ø	POSS.SUFF. Ø
	— ulkomailla käydessäni — — külföldön járva —		— yliopistosta valmistuttuaan — — az egyetemet elvégezve —		
TAPA	-(t)en -va/ve		Ø		
	— puhuu unkaria murteen — — magyarul törve beszél —				
"MENETELMÄ"	MYÖNTEINEN	KIELTEINEN			
	NOMINAALISTUS + MYÖNTEISYYS	NOMINAALISTUS + KIELTEISYYS			
	-mAlA -va/ve	-mAtta nem + va/ve			
	panemalla kuumaan vetoen — forró vízbe téve —	välttämättä sütő — nem törődve ással —			
TILA	-mA + SISÄPAIKALLISUUS		AKTIIVINEN		PASSIIVINEN
	-va/ve		NOMI- NAALISTUS + AIKA	TILA	NOMI- NAALISTUS -nA
	Jätin tulen palamaan. Égve hagytam a tüzet.		-aUt -va/ve	Ø	-(t)UA -va/ve VERBI- PREFIKSI ~ Ø
			He lötyivät B.B:n kuollessa. Halva találták Bárcsi Benőt.		— kelettenyű súlygy paremmin — — megőőzve jobban elöl —

- Benkő, Loránd & Samu, Imre 1972: The Hungarian Language. Indiana University, Series practica 134. Mouton & Akadémiai Kiadó, Budapest
- Hakulinen, Auli & Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKS, Jyväskylä. Ikola, Osmo 1974: Lauseenvastikeoppia. Nykysuomen lauseenvastikkeiden ja niihin verrattavien rakenteiden selvittelyä. Tietolipas 76. SKS, Helsinki.
- Keresztes, László 1974: Unkarin kieli. SKS, Pieksämäki.
- Lavotha Ödön & Tervonen, Viljo 1961: Unkarin oppikirja. SKS, Helsinki.
- Leíró nyelvtan 1970 = A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. (toim. Tompa József.) Akadémiai kiadó, Budapest.
- Márk, Tamás 1980: Tessék magyarul! Unkarin kielen peruskurssi 2. SKS, Pieksämäki.
- Papp, István 1959: Infinittimuotojen asema kieliopissa. - Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10.1959. SKS, Helsinki.
- Papp, Nándor 1986: A Hungarian Look at the Meaning of the English Perfect. - Contrasting English with Hungarian. (Ed. Eva H. Stephanides.) Akadémiai kiadó, Budapest.
- Rácz, Endre & Takács Etel 1978: Kis magyar nyelvtan. 5. painos. Gondolat, Budapest.
- Siro, Paavo 1964: Infinitüvin asema suomen kieliopissa. — Sananjalka 6. Suomen kielen seuran vuosikirja. Turku.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Szinnyei, József 1950: Unkarin kielioppi. 3. painos SKS, Turku.
- Szinnyei, József & Kivekäs, Matti 1912: Unkarin kielen oppikirja. SKS, Helsinki.
- Tompa, József 1968: Ungarische Grammatik. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Zongor, Endre 1942: Suomesta unkariin. Käytännöllinen unkarin kielen oppikirja. Kersva.

**A magyar -va/-ve képzős határozói igenév szintaxisa és szemantikája
az alak finn nyelvű megfelelőinek fényében**

Ebben a tanulmányban a magyar nyelv -va/-ve képzős határozói igenévét vizsgálom mintegy 100 mondatot tartalmazó példaanyag alapján. A mondatokat finnre fordítottam, és igyeksem megállapítani, milyen morfoszintaktikai elemek felelnek meg az összehasonlítható nyelvekben ugyanazoknak a jelentéskomponenseknek. A -va/-ve képzős határozói igenév szemantikai és szintaktikai használati lehetőségét tekintve igen széleskörű, finnre igen sokféleképpen fordítható.

Tulajdonképpen határozói igenévként akkor fordul elő, ha a beágyazott mondat állítmányát képviseli, és határozóként kapcsolódik a vezérigéhez. A határozói igenév ilyenkor kifejezhet időt, módot és állapotot. Ha a magyar -va/-ve képzős igenév által kifejezett cselekvés a vezérigével egyidejű és folyamatos, akkor a finn nyelvben a második és a harmadik főnévi igenév különböző alakjai felelnek meg neki, amelyek szintaktikailag kimondottan határozói funkciójúak. A vezérigénél korábbi és befejezett cselekvést kifejező magyar határozói igenevek megfelelői a finnben a befejezett melléknévi igenevek. A tanulmány végén levő táblázatban összefoglaltam a magyar -va/-ve képzős határozói igenév különböző funkcióit. Itt azt is bemutatom, hogy a magyarban és a finnben milyen elemek felelnek meg egymásnak szintaktikailag és szemantikailag.

A tulajdonképpen határozói igenévi funkción kívül a -va/-ve képzős alak a *van* igéhez kapcsolódva megfelel a finn passzívum perfektumnak vagy pluszkvamperfektumnak, például: *A levél meg van írva* *Kirje on kirjoitettu*. Ez a használat eredetileg csak bizonyos tárgyas és visszaható igékkel kapcsolatban volt lehetséges. A mai magyar beszélt nyelvben azonban kedvelt, használati köre terjedőben van más intranszitiv igékkel kapcsolatban is.

Egy másik, nem határozói igenévi funkció a *figura etymologica* szerkezetben található. Az ilyenfajta *kérve kér* típusú formát megkövesedett igei láncnak tartom, amely esetében a *kérve* nem felel meg a beágyazott mondat állítmányának.

Harri Mantila

Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok I.

A. Molnár Ferenc

Az alábbiakban nyelvtudomány-történeti szakirodalmunk egy-két kiegészítendő, téves adatáról szólnék. S néhány érdekes tényre, adalékra, amelyet kevésbé ismert munkák tartalmaznak, szintén fölhívom a figyelmet.

Reguly Antal

A "Múzsák Múzeumi Magazin" 1975/1-es számában Képes Géza "Kedves vendég, híres vándor" címmel cikket írt Regulyról (35-7). A cikk elején egy "Reguly-fénykép" is látható. Ugyanez a kép teljesebb formában, nyomdailag sokszorosítva — fehér szegélyén "Reguly Antal (1818-1858) magyar nyelvész" nyomtatott aláírással — a KLTE Finnugor Tanszékének professzori szobájában is függött. Ez a kép azonban, noha van bizonyos hasonlóság, nem Regulyt ábrázolja, hanem Fényes Eleket, a nagy magyar statisztikust. E képet megtalálhatjuk például Paládi Kovács Attila "Fényes Elek" (Bp., 1976 [A múlt magyar tudósai]) című könyve elején, s (nem egészében) látható a "Magyar életrajzi lexikon"-ban (I. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967) is. Paládi könyvében a kép bal alsó sarkában ott áll a "Barabás M 846" aláírás, lejjebb középen pedig Fényes Elek aláírása, tehát a képet Fényesről Barabás Miklós készítette 1846-ban. Az 1957. júl. 9-től 19-ig tartott "Fényes Elek emlékkiállítás útmutatója"-nak (Bp., Statisztikai Hivatal Könyvtára) címlapján a kép mindkét aláírása szintén jól olvasható. A Barabás Miklós- és a Fényes Elek-irodalom egyaránt számon tartja e képet: a könyvomat 1946-ban a "Pesti Divatlap"-ban jelent meg először (Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza. Bev. és jegyz. Bíró Béla. Kolozsvár, 1944. 257; Szinnyi József, Magyar írók élete és munkái. III. köt. Bp., 1894. 383). A képen Fényes (ill. az ál-Reguly) derékig látszik, egy karzékban ül, zsinóros kabátja ki van gombolva, s bal kezének hüvelykujját mellényébe dugja. Tehát egy Fényes Eleket ábrázoló "Reguly-kép" volt (van) forgalomban.

Korompay Bertalan "Reguly és hagyatéka" című tanulmányában kommentár nélkül mondja, miszerint "V. Tervonen azt sem találja igazoltnak, hogy Reguly finn nyelvtudománytörténeti kapott volna 1839/40 telén Castréntől" (NyK. 73: 392). Viljo Tervonen pontosabban azt írja, általában megemlíti, hogy Reguly Mathias Alexander Castrén vezetésével tanulta a finnt. Különös viszont, hogy Reguly finnországi naplójában ennek semmi nyoma (Antal Reguly

Suomessa 1839–41. Heimokansa 1943/6–8: 12). Az újabban fölmerült kétségeket eloszlatja, hogy egy 1839. dec. 28-án Helsinkiből a szüleikhez írt levelében Reguly maga emlékezik meg erről a nyelvtanulásról: "Most órákat veszek egy egyetemi docenstól, aki a lapp nyelvet is ismeri és a törökben is jártas. Egyedül nagyon nehéz lenne, ugyanis minden nyelvkönyv svédül van írva, csak egyetlenegy — a legrosszabb — van németül. De még mindig nem tudok magamhoz térni afölött való csodálkozásomban, hogy lehet az, hogy most finnül tanulok. Én, aki mindig is jogász voltam! Igencsak komikus számomra is, úgy tűnik föl az eset előttem, mint a sors játékszere, amely egyrészt alaposan megterhel, másrészt olyan dicsőségbe emel, amely legnagyobb becsvágyamat is messzemenően kielégíti" (Hudi József: Reguly Antal utazásai 1839-ben. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17 [1984]: 407. Az eredetileg német nyelvű levelet [Zirc; OSzK. Reguly Antal Műemlékkönyvtára, kéziratár sz. n.] Lovas Márta fordította). A tanáráról írtak egyértelműen Castrénra vallanak, s egyébként a levél többek közt azt is mutatja, hogy Reguly finnugor érdeklődésének kialakulásában a véletlennek, a hazafiúi buzgalomnak és a jó értelemben vett ambíciónak milyen nagy szerepe volt. Cikkében Hudi Lovas fordításában Regulynak még két szintén a szüleikhez írt levelét (Hamburg, 1839. szept. 18; Helsinki, 1840. jan. eleje körül) is közli. Ugyancsak föl hívom a figyelmet arra, hogy Hudi, eddig ismeretlen levéltári források alapján, egy tanulmányt is közölt a Reguly oroszországi megsegítésére történt 1844–1847-es, úgy 1400 Ft-ot eredményező országos gyűjtésről, amelyet az Akadémia kezdeményezett és Veszprém megye szervezett (Reguly Antal északi útja és Veszprém megye. Veszprém Megyei Múzeum Közli. 16 [1982]: 223–35).

Hunfalvy Pál, Halász Ignác

A "Budenz-Album" (Bp., 1884. Budenz József XXV éves nyelvészeti működése elmékre kiadják tanítványai) elején "Budenz József" címmel egy szakszerű és meleg hangú ismertetés áll a tudós addigi életéről, pályájáról (l. 1–12). A szerző H. betűvel rövidíti nevét, amit Lakó György H[unfalvy Pál]-ként old föl (Budenz József. Bp., 1980. 225. [A múlt magyar tudósai]). Az életrajz és értékelés nem Hunfalvytól való. Ez Hunfalvyról — mint a hazai összehasonlító nyelvészet egyik megalapozójáról és Budenz segítőjéről — olyan elismerőleg, helyenként szinte fennkölt hangon emlékezik meg, hogy ilyen öndicséret nem származhat Hunfalvytól. Mivel az emlékkönyvet Budenz tanítványai írták, hitelt adhatunk [id.] Szinnyei Józsefnek (i. m. IV. köt. Bp., 1896. 325), aki szerint a cikknek Halász Ignác a szerzője, az ő műveinek bibliográfiájában sorolja föl: "A Budenz-Albumban (1884. Budenz József, életrajz, Lapp népdalok, A lapp nyelvjárások)". [Ifj.] Szinnyei Józsefnek és Simonyi Zsigmondnak szintén több írása van az albumban. Id. Szinnyei Józsefnek, a nyelvész ifj. Szinnyei József édesapjának, aki még Halász életében az ő apró közleményeti is fősorolja, nyilván pontos adatai voltak. Figyelemre méltó, hogy a fiatal tanítvány nemcsak milyen meleg hangú, de milyen érett értékelést is ír mesteréről.

Budenz nem sokkal Magyarországra érkezése után, 1858. május végén Hunfalvy Pál ajánlásával Debrecenbe utazik, s vagy két hónapig Lugossy Józsefnek, a debreceni református kollégium professzorának, az ottani könyvtár igazgatójának a vendége. Érdekeséggé említem, hogy 1845-ben Lugossy őr egy "Reguly-dal" című verset (Reguly-Album. Pest, 1850. 395-6). Budenz debreceni tartózkodásáról, itteni barátairól Kardos Albert őr (Budenz József és Lugossy József. Nyr. 65: 43-7). Kevésbé ismert tény, hogy debreceni kapcsolatain révén Budenz néhány kézírata a kollégiumi könyvtárba, pontosabban a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárába került: Psychologie 1854/5. 41 l. Kéziratok jegyzet (R. 78; a Lugossy-hagyatékából jutott a levéltárba); 21 levél, 10 lap Géresi Kálmánhoz főképp az 1873-1879-ig terjedő időszakból (R. 1485), egy levél Lugossy Józsefhez (1875. VIII. 4, R. 1325), egy levél a [budapesti egyetem] dékánjához (1892. ápr. 4, R. 2184; ebben támogatást kér ahhoz, hogy Halász Ignác budapesti tanári állást, s majd az egyetemen magántanári, docensi kinevezést kaphasson). Géresi Kálmánnal, Lugossy unokanőcsével Budenz 1858-ban kötött barátságot. Géresi később Oroszországban is végzett kutatásokat, s mivel oroszul szintén tudott, Budenz olykor oroszul is ír neki, vagy orosz szavakat, kifejezéseket is használ leveleiben. Géresi 1874-ben a debreceni Kollégiumban a magyar irodalom tanára és a könyvtár igazgatója lett. Az egymáshoz írt levelek tréffás, baráti hangneme is a kettőjük közti jó viszonyról vall. Most Budenz Géresihez 1873. I. 5-én írt levelének egyik utóiratát közlöm, amely Budenz humorát, kiváló magyar íráskészségét is mutatja: "Ez utóbbi utóirat későn a Blumenstockklubban kelt, Lendner jelenlétében, mivel a mai akadémiai ülés után az akadémiai kör teketermében teketheóriástunk, aztán Hunfalvy Pálnénál, a jó-tevő nőtársulat egyik tagjánál, a jót-evők sorában ültünk, és jól vacsoráltunk, aztán Hunfalvy Pál fröszobájában Hunfalvy János és Hunfalvy Pálné előadásai mellett fástunk, végre ezen fásalom felengesztése végett a virágbokorban egy pohárbokort öntöttünk az ingkrágli mögé a te egészségedre". Balassa József is megjegyzi, hogy Budenz "szerette a tréffát és a szójátékot, s kedélyessége tanítványaihoz írt leveleiben is többször fölcsillog" (Nyr. 65: 40). A Budenz-kéziratok némelyikére máskor még visszatérek.

Budenzről több tanítványa, későbbi neves nyelvészek és más nyelvtudósok is írtak. Éppen ezért tartom érdemesnek, hogy egy olyan hallgatója visszaemlékezéséből idézzek, aki iskolai magyar nyelvtant, nyelvi kérdésekkel foglalkozó cikkeket is írt, de nem volt tudós, s az egyetemen inkább a magyar irodalom érdekelt, főleg Beöthy Zsolt és Gyulai Pál állt hozzá közel. Gulyás Istvánnak, a debreceni református gimnázium tanárának, majd a debreceni iparostanonciskola igazgatójának önéletrajzában pesti egyetemi éveiről szintén olvashatunk. Az 1934 és 1938 közt készült helyenként szubjektív visszaemlékezés egészében is érdekes, tudománytörténeti szempontból különösen amit Beöthyről és Gyulairól mond. De olvashatunk benne Simonyiról is, a Budenzről írtak pedig, kihagyásokkal, a következők: "[Budenz] Bámulatos szorgalmú és nagyon éles eszű tudós, de szintén gyenge tanár volt. Magyarul rosszul beszélt, német volt az anyanyelve, de a finn-ugor nyelvrokonságnak minden rejtelmével annyira tisztában volt, mint senki sem előtte, sem utána. Tanítványait ő is nagyon szerette, s ennyiben jó tanár volt. Elhívott bennünket lakására is gyakran, s ott asztalát körülveve magyarázott barátságosan az összehasonlító nyelvészet rejtemeiből, néha meg is sűröztette a társaságot, s vidáman pöffelkeve töltöttünk nála egy-egy délutánt. Ha

nem mindent értettünk is meg magyarázataiból — mert hiszen az egyes ugornyelvek titkai fedve voltak előttünk — annyira tántoríthatatlanul meggyőzött bennünket, hogy a magyar és a finn-ugor nyelvek kétségtelenül egy töről eredtek ... Egyéni életünk apró örömeit nem vagyunk hajlandók feláldozni az egész embert kívánó tudományos búvárkodásnak, még ha tehetségünk volna is hozzá. Kevés köztünk — száz évenként talán egy-kettő — az Apácai Cseri János, a Szenczi Molnár Albert, a Körösi Csoma Sándor — akiket büszkén állíthatnánk Budenz József mellé" (Gulyás István tanári önvallomása. Sajtó alá rend., bev. J. Gulyás Mar. git. KLTE Könyvtára, Debrecen, 1980. 57-8). Budenzet tehát nemcsak a finnugor nyelvészet iránt érdeklődők szűkebb köre, de mások is becsülték, s ő őket is szeretetével fogadta. Gulyás István, Móricz Zsigmond "jó tanár"-a "A finnek" címmel is kiadott egy kis füzetkét (Debrecen, 1903. 24 l.), s ő volt Gulyás Pál, a költő apja, akinek a Kalevalához fűződő kapcsolatai jól ismertek. Talán az édesapán keresztül Budenznek is van ebben némi szerepe: íme a tanári hatás egy esetleges búvópatakszerű megnyilvánulása.

A "Budenz-Album" közli Budenz addig megjelent munkáinak bibliográfiáját. Ebből kimaradt a következő írás: Hunfalvy Pál-Budenz József: Jelentés a Magyar Akadémiai Könyvtárról. AkÉrt. 1870/IV/: 33-45. (Regulynak a pesti Egyetemi Könyvtárban, Hunfalvynak és Budenznek a MTA Könyvtárában való működéséről itt nem szólok, noha a nyelvtudomány-történet által alig hasznosított könyvtári szakirodalom alapján mindhármuk életrajza, értékelése teljesebbé, pontosabbá tehető. A Magyar Nyelvészek V. Nemzetközi Kongresszusán "Régi finnugor nyelvészek mint könyvtárosok" címmel tartottam előadást, s ez majd megjelenik.)

Pápay József

Az osztjakkal foglalkozó szakirodalom eddigi legteljesebb bibliográfiája Honti László "Chrestomathia Ostiastica" című munkájában található (Bp. 1984. 240-77). Ebből Pápaynak egy cikke és egy Pápayról szóló hiányzik: Az osztjakkok földjén. Földrajzi Közlemények 34 (1906): 77-96, 172-85; Csinády Gerő: Pápay József utazása a cári Oroszországban és földrajzi érdemei (Acta Geographica Debrecina Tom VIII/1 [1962] 1. sz. 147-165; Kinyként: Közlemények a debreceni KLTE Földrajzi Intézetéből No. 51). Csinády Pápay kéziratos naplóját, s egy-két helyszíni térképvázlatát ugyancsak fölhasználja.

Anélkül, hogy Pápay könyvei után külön kutattam volna, fölfigyeltem rá, hogy a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének könyvtárában Szinnyi "Unkarin kielioppi"-ja (Helsinki, 1912) és két különlenyomata a szerzőtől Pápaynak "ystävyydessä", illetve "barátsággal" dedikált példány. A "Magyar nyelvhasználtás"-nak a Finnugor Tanszék könyvtárában lévő 2., 3. és 5. kiadásait Szinnyi szintén "barátsággal" dedikálta Pápaynak, ezekbe Pápay bőven jegyezgetett is. Heikki Paasonen "Die finnisch-ugrischen s laute" (Helsingfors, 1903) című munkájának tanszéki példányában ugyancsak szerzői dedikáció olvasható ("Tisztelt barátomnak Pápay József úrnak"), s van ilyen ("szívélyes tisztelettel") egy Paasonen adta lenyomatban is. Az ajánlások mellett nincs dátum. A dedikációk jeleste viszony, tudományos kapcsolat mellett arra figyeltem föl, hogy a beszerzés évének mindegyik kiadványban — s még másokban, amelyek föltehetőleg szintén a Pápayéi voltak — 1933 van beírva. Pápay könyveinek egy része tehát tulajdonosának 1931-ben bekövetkezett halála után a debreceni magyar és finnugor nyelvészeti tanszék könyvtárába került, nyilván 1933-ban, legalábbis a leltározás ekkor történt.

A KLTE Klasszika-Filológia Tanszéke, Finnugor Tanszéke, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és az Ókortudományi Társaság helyi csoportja 1988. február 26-án a KLTE-n együttes ülést rendezett, amelyen Väinö Kaukonen professzor "De religionis Christianae ad Kalevalam relatione" címmel tartott előadást, Tuomo Pekkanen professzor pedig "De questionibus ad Kalevalam Latine redditam pertinentibus" címmel referátumot. Régi hagyományt újított fel Németh Béla, a klasszika-filológia tanszék adjunktusa, amikor Pekkanen, a Kalevala latinra fordítóját (vö. Kalevala Latina. Helsinki, 1986) latin üdvözlő verssel köszöntötte. Az alábbiakban Németh versét (l. még Melissa [ed. Bruxe] 1988, N° 24. 13) és annak Szabadi István egyetemi hallgató által készített magyar fordítását közöljük:

De Kalevala Latine reddita

A latin Kalevala

Salvete, vates, qui decus artium,
Lönnrote magne et tu quoque Pekkanen,
Finnis et orbi detulistis
A Boreis super astra motum.

Lönnrot, köszöntünk téged a nagynevűt,
És Pekkanen is, északi csillagok
Dalát ti hoztátok le, finnek
És a világ örömére szánva.

Vivit venustas, vivit amica vis
Docti senis, nec inferior faber
Nec cedit Ilmarinen illis,
Quae peperere dies moderni.

Még él mi szép volt: óvja a bölcs öreg
A társakat, nem, még nem alábbvaló
A jó kovács sem, Ilmarinen,
Nem menekülnek az új időktől.

Lucem volantem, siquis abest dolor,
Pulchrumque Solem qui fugiat bonus?!
Gaudete vos, voces Latinae,
Et Kalevae decorate gentem!

A röpke élet, persze ha nem nagyon
Fáj, és a napfény vajh' nem öröm nekünk?!
Örvendj te is vélünk, latin nyelv,
És Kalevát s fiait díszítsd!

Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte der Finnougristik

Im vorliegenden Artikel werden mehrere Beiträge und Quellen genannt, die die bisherige wissenschaftsgeschichtliche Fachliteratur ergänzen oder einzelne Feststellungen korrigieren. Diese Beiträge stehen in erster Linie in Verbindung mit den Finnougristen Antal Reguly, Pál Hunfalvy, Ignác Halász, József Budenz und József Pápay sowie mit dem Altphilologen Tuomo Pekkanen. Der Artikel enthält auch mancherlei Debrecener Bezüge.

Ferenc A. Molnár

Az alanyi és a tárgyas igeragozás használata egy osztják szépirodalmi műben

Rusvai Julianna

Ahhoz, hogy az osztják alanyi és tárgyas igeragozás szabályairól pontosabb képet kapjunk, a tudományos igényű összegyűjtött és kiadott népköltészeti anyagon kívül célszerűnek látszik bevonni a vizsgálatba mai szépirodalmi műveket is. Sajnos azonban Magyarországra az osztják nyelvű irodalomnak csak kevés kiadványa jut el, így korántsem törekedhetünk teljességre.

Jelen cikkben Grigorij Lazarev osztják író Сорненг тов (Az aranytálts) című kisregényéből 1966-ban Sverdlovszkban kiadott részleteket¹ tanulmányostam. A műnek magyar fordítása is megjelent a Medveének című antológiában² Schmidt Éva fordításában.

Lazarevet a népköltészet tisztelete, a nyelvi hagyományok őrzése jellemzi: az igenevek állítmányi szerepű gyakori használata Reguly gyűjtését juttatja eszünkbe.

A szemelvényben mintegy százhusz tárgyas igei szó szerkezet fordul elő. Ennek nagyobb része tárgyas ragozású, kisebb része alanyi ragozású igét tartalmaz.

I. 1. Az indeterminált ragozású állítmány mellett a tárgy legtöbbször határozatlan, ismeretlen, közelebből meg nem határozott. Ezt kifejezheti

— kérdő vagy határozatlan névmás:

Мув нонг лопсын? (4.) Mit beszél? (131.) /Zárójelben a mondatok leköhelyét adom meg/;

Хун хот хэмыт кэмны мотты вэртл. (4.) Ha az ember valamit csinál, ahogy csak az erejéből tudja, (132.);

— anyagnév jelentésű főnév:

Пётр маттырны нюрыт звыт ёхтыс па хул кавыртис па шант етшимат (12.)
Pjotr már megjött a láposról, halat főzött, teát forralt (134.)

— egyéb olyan főnév, amely először fordul elő:

Тыв тата утты хотыт вэрсит (8.) Ide építették a lakásukat (133.);

Határozott tárgy is állhat alanyi ragozású ige mellett: Нонг, аки, вансен, хоты ма мотор ёсылта хоштым Te is láttad, nagyapa, be tudom indítani /ti. a motort/ (133.)

I. 2. Tárgyas ragozású ige határozott tárgy mellett fordul elő, ez hiányozhat is a mondatból: Нонг, сар, пака. Маны вертэм (15.) Várj egy kicsit, te! Majd magam csinálom (135.).

¹ Г. Лазарев: Сорненг тов. Свердловск, 1966, 16 1.

² Medveének. Szerk. Domokos Péter. Budapest, 1975, 131-136. l.

A mondat tartalmazhatja a határozott tárgyat, amely lehet

— ragtalan főnév:

Сора Микай ики тувы мотор эсылта вуянтыс: няремытэ стартер кеты (14.)
Nemsokára Mikaj apó maga állt neki beindítani a motort. Megrántja az indítósíkját (135.);

— Rx-es főnév:

Тув товен, тапът класс хотымет ювнины, асет вохсытэ мотор тутта (6.) Még tavasszal, amikor befejezte a hetedik osztályt, kérte az apját, hogy vegyen motort (132.);

— személyes névmás accusativusa:

Нонг ке ман тамыты туттен, шенгк тутн ям утыс (8.) Ha így vinnél /engem/, nagyon jó lenne (133.);

— tárgyi mellékmondat:

Вантэ, нятмем па мосты сирны ант карытл (14.) Látod, a nyelvem se forog, ahogy kéne (135.)

Az elmondottakból kiderül, hogy a determinált — indeterminált igeragozás nem csupán a tárgy határozottságán-határozatlanságán múlik; így egyéb tényezőket is figyelembe kell vennünk.

II. 1. Az alanyi ragozású igék egy tekintélyes része beszélést, gondolkodást fejez ki, és az ún. diktív kifejezésekben fordul elő, azaz párbeszédet vagy gondolatot vezet be vagy kísér: лопы-, нюхмы-, потыр ту-, потырты- 'mond', нумыс- 'gondol'. Talán helyesebb is a mindig alanyi ragozásban előforduló beszélést és gondolkodást kifejező igéket eleve tárgyatlanoknak tekinteni.

Indeterminált ragozásúak még a хом- 'tud', 'képes valamit csinálni', a таһ- 'birtokol', a вуянты- 'kezd valamit csinálni' jelentésű igék; illetve azon igék egy része is idetartozik, amelyeknek anyagnévi tárgy a vonzatuk: кавырты- 'főz', янсем- 'iszik' stb.

A fentebb említett igék általában a cselekvést mint folyamatot ábrázolják.

II. 2. A determinált ragozású igék jelentésköre gazdagabb.

— Sok közülük értelmi cselekvést jelent: ннымы- 'kérdés', вант- 'lát', вох- 'kér' ут- 'tud', хутынт- 'hallgat', тунгмат- 'ért', унтлт- 'tanít'.

— Egy másik csoportjuk valamely tárgyra irányuló mozdulat kifejezője: хатхым- 'előlk', няремы- 'megránt', пунш- 'kinyit', нѣхты- 'mozdít', 'fordít' stb.

Akcióminőség szerint ezek az igék többségükben mozzanatos jelentésűek, illetve a cselekvés kezdetére vagy befejezésére — azaz annak egy pontjára — irányítják a figyelmet. Pl.: Ситта шай ынгкыт янсемыштэ (4.) Aztán kihörpintette teáját (131.); Си артны Сантыр моторыт нох куркымттэ (11.) Ezalatt Szantír begyújtotta a motort (134.).

III. 1. Az indeterminált ragozású igei állítmányú mondatok általában kevés bővítményt tartalmaznak a tárgyon kívül. Mivel a cselekvés mint folyamat fontos, így ennek a folyamatnak a körülményei kerülnek előtérbe; ezek kifejezésére a tartamhatározók tűnnek legalkalmasabbnak: Муһ вертын туз питэтны? (4.) Mit csináljak (tkp. csinálssz) vele? (131.); Хун хоят семыт кемны мотты вѣртл, (4.) Ha az ember valamit csinál, ahogy csak az erejéből tudja (132.); Янсемыштын мурых пита каврым шайсем (10.) Megiszol állonyával egy korty forró teát (134.).

III. 2. A tárgyas ragozású igét tartalmazó mondatokban a következő határozói bővítmények fordulhatnak elő:

— olyan időhatározók, amelyek körülhatárolják, konkretizálják az időpontot: **Интам тув нси курымны мотор рупитты сир нох ошамта питтэ** (6.) *Most pedig azonnal tanulmányozni kezdte a gép működését* (132.);

— véghatározók, amelyek a cselekvés célhoz érésére, befejezettségére, eredményességére irányítják a figyelmet: **Пирись ики исикурымны шай анэт хатхымсытэ** (4.) Az öregember hirtelen ellökte maga elől a teáscsészét (131.); **хангсаит еша вуистэ** (4.) *kezébe vette a pipáját* (132.)^{1/}; **Сит ювпины мотор винт тахыртты сюнгк тув петангыт нэхтыстэ**, (15.) Ezután a hajócssavart rögzítő gombot maga felé fordította (135.) A **нох 'öl'** jelentésű igeikötő másodlagosan kialakult szerepére (ti. hogy a cselekvés befejezettségét is jelentheti) már Schmidt Éva³ is utal. Egy 1985-ben megjelent osztják szótárban⁴ a szerzők nemcsak a **нох**, hanem az **ил 'le'** igeikötő kapcsán is megjegyzik, hogy ezek a szavak a cselekvés irányán kívül annak befejezettségét is jelölhetik. Lazarev művében is találunk példát a **нох** szócska ilyen funkciójára: **нох тунгысытэ 'előfesta', нох куркымттэ 'begyűjtotta', нох вантыйттэ 'ellenőrizte', нох тэсатынстэ 'megigazította'** stb.

Előfordulhat, hogy a tárgyas ragozású **тай-** 'birtokol' igének határozói igenév van alárendelve, de a szó szerkezet jelentése nem egyezik meg a tagok jelentésének összegével: **уйман тайсытэ 'tudta', мосман тайсытэ 'szerette'**.

Nemcsak a finnugor nyelvek sajátja a következő transzformációs típus, amely általában determinatív ragozású igével alkotott szó szerkezetben fordul elő:

Hré. /lat./	хитэта unokájának	T ↓	тох, ухыт sítalpat, szánt
T	хитэт unokáját	Heszk. /loc./	тохны, ухытны sítalppal, szánnal

Таты артны пирысь ики хитэт тохны ая ухытны вэрынсытэ (3.) *Télen meg sítalpat, kis szánt csinált neki* (131.) (Ткр.: Télen az öreg apó unokáját sítalppal, kis szánnal készíttette).

Пошихтат рутситы морымны мастэ (8.)

Pihenőt adott nekik (133.) (Ткр.: Fiacskáit pihenővel adta.)

Egy ilyen rövid szemelvény alapján messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, ám megállapíthatjuk, hogy az alanyi és tárgyas ragozást illetően Lazarev művében is ugyancsak a szabályok érvényesülnek, mint a népköltészetben. Tehát: a determinatív ragozású ige határozott tárgy, az indeterminatív ragozású ige általában határozatlan, ritkábban határozott tárgy mellett áll. Az alanyi ragozású ige — jelentéséből fakadóan — valamilyen folyamatot ábrázol, a tárgyas ragozású egy mozzanatra, egy pontra irányítja a figyelmet. Ezt a funkciót erősítik meg a mondatban szereplő tartam — illetve véghatározók is.

³ Schmidt Éva: Északi osztják nyelvtani jegyzet /serkali nyelvjárás/. Kézirat. Debrecen, 1978, 26. 1.

⁴ П.П. Скамейко, З. И. Сязи: Словарь хантыйско-русский русско-хантыйский. Ленинград, 1985, 29. és 52. 1.

Употребление субъектного и объектного спряжений в хантыйском
литературном произведении

К точному выяснению правил объектного спряжения хантыйского языка — по мнению автора — необходимо изучать кроме народной поэзии и настоящую художественную литературу.

В этой статье исследованы отрывки произведения хантыйского писателя Лазарева с точки зрения объектного спряжения. Результаты исследования тождественны результатам народной поэзии: Глагол субъектного спряжения употребляется при наличии неопределённого объекта, реже при наличии определённого объекта. В предложении с глаголом субъектного спряжения действие рассматривается как процесс, и обстоятельства выражают средство, образ действия и т. д. Глагол объектно спряжения употребляется только при наличии определённого объекта. В предложении с глаголом объектного спряжения выделяется только один момент действия: вообще совершенность; и обстоятельства направляются на конечный пункт действия.

Юлианна Рушван

Tárgyas szerkezetek az erza-mordvinban

Salamon Ágnes

Az eddigi nyelvészeti kutatások megfelelő válaszokat adtak az uráli nyelvrokonság alapkérdéseire. Az egyes rokon nyelvek közötti bonyolult kapcsolatrendszerek felderítésében azonban még bőven akad tennivaló. „A feladat most az, hogy ... tisztább, világosabb képet kapjunk arról, hogy az uráli nyelvek, s így a magyar hogyan rokonok”. (Róna-Tas András, *A nyelvrokonság*. Bp., 1978. 452)

Írásommal ennek az összetett problémának egy részterületét kívánom némileg világosabbá tenni.

A szubjekto-objektális viszonyok a nyelv univerzális jelenségei közé tartoznak, mivel az emberi gondolkodás legáltalánosabb vonásait fejezik ki a nyelvben. Úgy vélem, hogy a tárgyas viszonyok és az őket megjelenítő tárgyas szerkezetek vizsgálata hű képet ad az adott nyelv legfontosabb jelenségeiről, s azok funkcionálásáról. A tárgyas szerkezetek elemzése ugyanis kiterjed többek között a névszói és igei determináció, a totalitás-parcialitás nyelvi megformálása s az aspektusrendszer körére is. A kutatás során feltétlenül érvényesülniük kell jelentéstani, alaktani és mondattani szempontoknak is.

A mordvin-magyar összehasonlítást igazolhatja, hogy egy idegen nyelv hasonló jelenségeinek vizsgálata mindig hozzásegít az anyanyelvi szerkezet tudatosításához, de lehet finnugrisztikai és általános nyelvészeti haszna is.

Sokan felhívták már a figyelmet a genetikai módszer korlátaira. Hajdú Péter rámutat (Hajdú P.-Domokos P., *Uráli nyelvrokonság* Bp., 1978. 127-8 és 137) a magyar-mordvin viszonylag nagyarányú tipológiai egyezésre, mely a nagy térbeli — s tegyük hozzá: mai tudásunk szerint jelentős időbeli — távolság miatt megmagyarázhatatlan. S azért is meglepő ez az adat, mert nem cseng egybe a hagyományos szókincsvizsgálatok eredményével. A finnugor nyelvek közül ugyanis a mordvinnak van a legkevesebb közös szava a magyarral.

Értékesek lehetnek a genetikai módszereket kiegészítő szinkrón leíró, tipológiai és areális vizsgálatok. Ahhoz azonban, hogy biztonsággal kiválaszthassuk a lényeges típusjegyeket és egyértelműen megvonhassuk a nyelvi izoglosszák vonalát, pontosan ismernünk kell az adott nyelvek rendszerét. Megbízható és azonos szemléletű nyelkleírással kell rendelkezünk. S ezen a téren még sok a hiányosság.

Vizsgált mordvin anyagomat — aktív nyelvtudás és anyanyelvi adatközlők híján — mások által rögzített szövegek adták. A legjobb hozzáférhetőség miatt elsősorban népköltészeti

szövegeket választottam, így Heikki Paasonen Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und Grammatikalischem Abriss. Helsingfors, 1909 és Mordwinische Volksdichtung című műve III. kötetének (Helsinki, 1941) erza-mordvin mesecanyagát és az Očerki mordovskih dialektov (1-5. Szaransk, 1961-1968 = OMD.) sorozat nyelvjárási gyűjtéseit céduláztam ki. Mivel a korpusz kiválasztásában amúgy sem törekedtem eredetiségre, alkalmanként szótár- és nyelvtanírók, nyelvészek már publikált példaanyagát is felhasználtam, főleg a mai szépirodalmi és köznyelvi rétegből.

A magyar nyelvre vonatkozó megállapításaimban főként A mai magyar nyelv rendszere című leíró nyelvtanra (MMNyR. II. Bp., 1970) támaszkodtam.

I.

A cselekvés tárgya, az objektum minden nyelvben létező jelenség. Az általános nyelvészet elmélete szerint a nyelv mélyszerkezeti kategóriái közé tartozik. Az azonos tartalom azonban az egyes nyelvek felszíni szerkezetében más-más módon realizálódhat. A különböző nyelvek mondatrész-kategóriáinak összevetése olykor igen nehéz a hagyományos grammatikák eltérő felosztási rendszere, vagy egyszerűen szóhasználati különbségei miatt.

A magyar akadémiai nyelvtanban meghatározott tárgyfogalom megfelelőjeként az erza-mordvin nyelvtanokban az orosz mintájú *vide dopolnénija* terminust találjuk.

Mondatbeli szerepe tekintetében a tárgy a lativusi, ritkábban locativusi irányt kifejező határozókkal mutat rokonságot. Az orosz és az ezen alapuló mordvin nyelvű szakirodalom nem is tesz olyan éles megkülönböztetést tárgy és határozók közt, mint ahogy azt a magyar hagyományok megkövetelik.

A tárgyat a mordvinban is érdemes a magyarhoz hasonlóan külön mondatrészként elhatárolni, mivel alakjára nézve mindkét nyelvben jellegzetes végződés különbözteti meg, s fontos tulajdonsága az állítmányként szereplő ige ragozásának módosítása.

A mordvin nyelv a tárgyas viszonyokat főként morfológiai szinten fejezi ki. Az erza mondat tárgyát az jellemzi, hogy tranzitív igével alkotott szerkezetében nom., gen., abl., illetve instr-loc. esetvégződést vesz fel a tárgyszó szemantikájától függően. Határozott tárgy előfordulásakor ezen kívül az ige is olyan formába kerülhet, mely közvetlenül utal a tárgyra, a tárgyszó pedig ekkor többnyire határozott vagy birtokos személyragozású.

Ha az igei állítmány és a névszói bővítmény morfológiailag egyértelműen jelölt, nincs jelentősége az állítmány és tárgya sorrendjének. Ekkor a tárgyas viszonyt kifejező szavak sorrendje szabad. Igaz, hogy szabad szórend esetén bármilyen sorrendi változtatás jelentésárnyalatbeli változást eredményez, azonban ezek a különleges mozzanatok nem érintik az alapvető szintaktikai viszonyokat.

A magyarban is ez a helyzet: itt sincs egyetemes érvényű törvényszerűség, mely megkötné a szó szerkezet alakját. Teljes szórendi szabadságról azonban csak akkor beszélhetünk, ha a tárgyat egyértelmű morfológiai jelzéssel (raggal) láttuk el, vagy pedig a tárgyas szerkezet igeje utal félreértés nélkül a tárgyra.

Sem a magyarban, sem a mordvinban nem kötelező azonban a ragok kitétele. A tipikusan agglutináló uráli nyelvek közös, az alapnyelvre is visszavezethető szintaktikai jellemzője a jelöletlenség. Az ebből adódó félreérthetőség elkerülése végett már az uráli korban kialakult néhány szórendi szabály. Az állítmányt megelőzi a tárgy és a határozók is, hiszen a finit ige

sohasem lehet determináns. Az objektális szintagmákra is vonatkozik tehát a regens post rectum elv. Mind az uráli alapnyelv, mind a legtöbb mai finnugor nyelv — köztük a magyar is — az SOV szórendi típusba sorolható. A mordvinban ellenben, miként a finnben is, az SVO a domináns sorrend. Az SVO-tendencia a lappban, zürjénben és a magyarban is működik. (Vö. Hajdú P., i.m. 128)

Erza anyagomban a történetileg másodlagosnak tekinthető SVO sorrend fordult elő többször. Pl. *leda aftindas orta-tula* (MdV. III,226) 'Fegya kirántott egy kapucölöpöt.'

Nagyságrendben alig marad el azonban az uráli eredetű SOV sorrend előfordulási aránya. Pl. *avas tsöringii äelitä vöckinä* (MdV. III,260) 'Az anya a fiút nem szerette.'

Mindkét említett szórendi változat a semleges, nyomatékalan mondatokra jellemző. A magyarhoz hasonlóan az erzában is a mondatfőre kerülhet az ige, ha a közlésben a cselekvés a lényeges. Pl. *kisä läme vardo i šejä ušasäš uskono* (OMdD. II,218) 'Befogott egy lovat Vardo és elindult elvinni Unyasát.' Ezt sokszor a szövegelmélet kívánja meg. Pl. *pišemes kurok sijä čijä feste — provoša ejšendze sadoš storotoš* (OMdD. II,111) '— Hamarosan eső lesz, fuss innen — kísérté ki a kertőr.'

A VOS sorrendtől a VSO csak másodlagos nyomatékban különbözik. Az első esetben az alany, a másodikban a tárgy kap másodlagos hangsúlyt. Pl. a VSO szórendre: *polavtiš tšijä tšijä est nurdost* (OMdD. II,217) 'Megcserélték ők a saját szánjukat.'

A kontextus kontrasztviszonyaitól és a mondat nyomatékolásától függően használják az erzában az OSV, illetve az OVS szórendet. Pl. OSV: *še šajxüšäšäš leda šäljätä rošbojšikisä kecta* (MdV. III,227) 'Ezt a lányt Fegya ragadta el a rablótól.' A tárgy kiemelt helyzete határozottságával magyarázható, mivel már korábban volt említve, az alany pedig így kontrasztot fejez ki, azaz „Fegya ragadta el, nem a testvére.” Ugyanígy: *čejefšäšäš barcuš jarcaj* (OMdD. II,92) 'Az egereket a bors eszi.'

Az OVS variánsban az igei állítmányon érződik a másodlagos nyomaték. Pl. *šede bašasäš nafašäš od-šejšäš di odš oras, nafašäš välläš mašiste* (MdV. III,215) 'Az egész fürdőt feldíszítette a leány és a legény, egészen szépre díszítették.'

Az erza szórendi szabályok pontos leírása inkább szövegelméleti, mint mondattani kutatásokat kívánna. Ezért elégedjünk most meg a fenti példákkal a magyarral sok hasonlóságot mutató kötetlen szórendi típus szemléltetésére.

II.

1. A tárgyas szerkezet tagjainak szemantikai viszonya szerint a magyar grammatikai gyakorlat külső és belső tárgyat különböztet meg, más elnevezéssel iránytárgyat és eredménytárgyat, illetőleg a határozói értékű tárgyat. A mordvin nyelvtanok mellőzik ezt a rendszerezést, pedig például a partitivusi tárgy jelentése ennek segítségével pontosabban határozható meg.

Az iránytárgyban megnevezett dolog a cselekvéstől függetlenül is létezik: *kurgondo nardik* (OMdD. III,128) 'Töröld meg a száját!'

Az iránytárgy egyik fajtája a részleges tárgy. A névszói esetrendszerben a teljes-részleges opposzició a rokon nyelvek közül csak a balti finn nyelvekben, a mordvinban és a régi magyarban jelenik meg. A partitivusi tárgy a mordvinban is határozóból való átértékelődéssel jött létre. Ecete az ablativus. Pl. *pišä tikšedä jarcama, kelmä vättä šimimä* (MdV. III,250)

'Zöld fűvet enni, hideg vizet inni.' Használata erősen korlátozott, függ mind az igei alaptag, mind a tárgyszó jelentéséről. A *jarsams* 'eszik', *šimems* 'isszik', *pošems* 'rág', *šilems* 'nyel' és még néhány hasonló jelentésű ige ételt, italt, fogyasztásra való dolgot kifejező tárgyaként fordul csak elő.

Az ablativus-partitivusi tárgyeset és az eredeti helyhatározói abl. közt több átmeneti jelenséggel találkozhatunk. Nem érthetünk egyet Jakubinskakájával, aki a *kédfe kundigiem* 'kézen fogott engem' és a *durakoš kapudize vazošf pilgede* 'a bolond megragadta a borjút a lábánál' szerkezeteket idézi részleges tárgy gyanánt. (Якубинская-Лемберг, Э.А., К вопросу о выражении прямого дополнения в эрзя-мордовском языке. Учёные записки университета им. Жданова № 314, вып. 63. Ленинград, 1963. 78) A finnugor nyelvérzék és grammatikai gyakorlat ezeket határozónak értelmezi. Objektívebb, formai tényezők is kizárják azonban a tárgyesetet. Bár az első példában nincs kitéve a Sg1 személyű tárgy, az ige személyragja egyértelműen utal rá, a másodikban pedig a *vazošf* szó a direkt teljes tárgy. A tárgyas igeragozás használata is kizárja a részlegességet.

Hasonlóan, nem finnugor, hanem orosz szemléletmód eredménye lehet, hogy a *pélan kiskado* 'félek a kutyától' abl-i vonzatot tárgynak nevezi (uo. ld. még: Itkonen, E., Über das Objekt in den finnisch-wolgaischen Sprachen. FUF. XXXIX. Hki, 171-2).

Az erza *do/še, to/še* abl. rag a PU + TA morféma egyenes folytatója. Az elsődleges helyhatározói jelentést jobban megőrizte, mint a vele azonos eredetű balti-finn part. rag, melynek eredeti funkciója ma már csak határozószóiban és névutókban lelhető fel. A mordvin ablativusból éppen ezért nem lett a balti-finnhez hasonló valódi tárgyeset.

Az erzában a várható abl. helyett határozott elativust is használnak. Pl. azo *toška ton baba jagaš gješ ejštä iša nola* (OMdD. III, 105) 'Menj, csak a Baba Jaga szírájából ne nyaly.'

Az ilyen mondat szerkezetben a tárgy mindig valamilyen meghatározott ételt, ismert fajtájú italt jelöl. Az elativusi tárgy használata nem általános az egész erza nyelvterületen. Az abl. és elat. jelentésváltozás nélküli felcserélhetősége csak egy-két nyelvjárásban figyelhető meg. Pl. Kelgyusevo faluban: *kašadondo jarsaš jarsavat* és *kašadondo eše jarsaš jarsavat* (Ермушкин, Г.И., Типологическая эволюция системы местных падежей в истории мордовских языков. См. Историко-типологические исследования по финно-угорским языкам. Ред. Серебrenников, Б.А. Москва, 1978. 221) 'Kásáját evén ennéd', azaz 'edd élvezettel'.

Bubrich szerint az ablativus és elativus váltakozását a határozott ragozásban megjelenő névutók hasonlósága (abl. *eše, ešdž; elat. ejštä*) okozhatta. (Бубрих, Д.В., Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск, 1953. 69)

Ezzel szemben én valószínűbbnek tartom a magyarra analóg tendencia érvényesülését. Mint ahogy a régi magyar -ban, -ben ragos partitivust kiszorította a -ból, -ből elat. ragos határozó, miután amas a nyelvhasználatban amúgy is elvesztette tárgyeset jelentését, az erza ablativusi partitivust is könnyen felválthatja egy, a mai nyelvérzék számára megfelelő, konkrét jelentésű határozó. Annál is inkább, mivel az abl. előfordulása eleve igen korlátozott.

Efféle egybeesés a tárgy részlegességét jelölő rag és a nem objektális esetek között más rokon nyelvekben is előfordul. A lapp nyelvjárások egy részében elat. jelöli a részleges tárgyat. A finnben is kapcsolatban van a part. és elat. jelentése.

Az eredménytárggyal megnevezett dolog a cselekvés tartama alatt, annak következtében jön létre. Pl. *sacšs ššora* (MdV. III, 217) 'szült egy fiút'.

Alkategóriaként említhető meg a figura etymologica vagy figura synonymica néven ismert tárgyas szerkezetek egy része. Pl. *pašaj jofkik jofkškä* (MdV. III, 271) '...nővér, mesélj mesét.' Az uráli nyelvekre jellemző szerkezet kedvelt az erzában is. Különösen a népmeséi szövegekben gyakori, hiszen a töismétlés elsősorban a szóbeli előadásmód természetes nyomatékösítő és zenei hatást keltő stílusesszövege.

A határozói értékű tárgy már sok nyelvészt késztetett vitára. H. Molnár Iona szerint ez a tárgytypus késői, analógiás keletkezésű. (H. Molnár I., A határozói értékű tárgy helye a mondatrészek között. MNy. LIV. 243-57) Mások a több funkciót betöltő tárgyat ősi jelenségnek tartják. (Beke Ödön, A mondatrészek fejlődése. Nyr. LIV, 74-83. Kont, K., Käändsõnaline objekt läänemeressoome keeltes. Tallinn, 1963. 11-15) A különféle adverbialis jelentésű tárgyakat jelentéstaniilag nemigen érdemes egy harmadik osztályba sorolni, hiszen mindig eldönthető, vajon a tárgy alá van-e vetve az igei aciónak, vagy pedig eredményének tekinthető.

A határozói értékű tárgy számunkra most annyiban érdemel figyelmet, hogy mind a magyarban, mind a mordvinban ún. intranszitiv ígéhez is kapcsolódhat, s ha a tárgy határozott, az ige a tárgyas ragozás toldalékait veszi fel. Pl. m. *járom az utcákat*; ill. mdE. *lisit pitet višitš i arif vasu* (MdV. III, 249) 'Kíérték a rézerdőből és messzire lovagoltak'. Tkp. „Túlérték a rézerdőt...”

2. Az erzában a logikailag határozott tárgy megléte vagy hiánya nemcsak jelentéstani kérdés, hanem szintaktikai és morfológiai következményekkel is jár, befolyásolja az egész tárgyas szerkezet alakját.

A mordvinban a mi névelőink feladatát a névszói paradigma kettős rendszere tölti be. A határozott declinatio alakjai tipológiailag a balkáni nyelvek, ill. a svéd posztpozitív articulusával vannak rokonságban. Articulusként az erzában az uráli eredetű *še* 'az' és a többes számú *še* mutató névmás jelenik meg.

A mutató névmás posztpozitív helyzetét sokan az uráli nyelvektől idegen jelenségnek tartották, s nyelvi archaizmussal, emfázissal, vagy kölcsönzéssel magyarásták. (vö. Pusztay János, A determinálás kifejezése az uráli nyelvekben. Nyr. 99. 356-64: Серебрянников, Б.А., Историческая морфология мордовских языков. Москва, 1967. 45)

Ravila azonban felhívja a figyelmet arra, hogy mivel a névmásoknak nem lehet rectuma, jelentésük változatlan marad más szórend esetén is, ezért állhattak a determinált szó előtt és utána is. Az uráli nyelvekre azonban jellemző a prefixális szó- és formaképzés, ezért a névmások posztpozicionális helyzetben agglutinálódtak, mert csak így válhattak szuffixummá. (FUP. XXVII. 132-3) A posztpozitív articulus más szempontból sem idegen elem az uráli nyelvekben. Ebben a funkcióban szinte valamennyiben általános a birtokos személyragok használata, melyek determináló szerepe legalább olyan eredeti, mint a birtokviszonyt jelölő. Mindkét jelenség előzménye a névmás értelmezői használata lehetett, mely magyarázatot ad a hátravetett helyzetre (Papp L., MSFOu. CXXV, 406 kk.; Balázs J., NytÉrt. 46. sz. 3-16). Bár az erzában a Px-es determinálás háttérbe szorul a határozott névszóragozással szemben, a reliktként fennmaradt néhány kifejezés értékes bizonyítékunk lehet a kifejezés mód eredetére vonatkozóan. A Px3Sg ugyanis majdnem kivétel nélkül egy ősi lexikai réteghez tartozó szavakhoz — természeti jelenségek, földrajzi fogalmak névéhez járul. Pl. *méšél* 'ég', *mastor* 'föld', *ška* 'idő', *vešéšks* 'időjárás' stb.

3. Az uráli nyelvek többsége kétféle (határozott és határozatlan) tárgyesetet ismer, s valószínűleg a PU-ban is így volt. (*-m és Ø)

A mai magyar nyelvben is megvan még a jelöletlen tárgyeset, noha a ragos vagy ragtalan acc. használatának feltételei megváltoztak, sőt alig mutatható ki kapcsolata a determinációval.

A mordvin nyelvtanírók többsége az acc-t nem sorolja az esetek közé. Ezzel azt a tényt emelik ki, hogy a mordvinban valóban nincs a magyar -t raghoz hasonló általános tárgyjelölő eszköz. Csupán ezen az alapon nem tagadhatjuk az acc. meglétét. A különböző nyelvek paradigmáinak összehasonlítása még rokon nyelvek esetén is igen kényes dolog. Minden egyes nyelvi rendszerben más-más lehet a nyelv eszközeivel ugyanazt a valóságot tükröző esetek száma, s már emiatt is eltér az egyes esetekre jutó kifejezésbeli „feladat” mind mennyiségi, mind minőségi szempontból. Nincs és nem is lehet tehát két teljesen azonos szerepkörű acc.

A mai magyarral ellentétben az erza tárgyszó alakja szorosan összefügg a szemantikai jellemzőkkel. A tárgy jelentésárnyalatai többféle, mindig pontosan meghatározott grammatikai eszközzel fejeződnek ki.

A határozatlan dolgot, fogalmat jelölő tárgy alakilag az indet. nominativussal egyezik meg. Pl. *i fúke ledan i kalxt kundan i sarast vanctan* (OMdD.II,92) 'Füvet is kaszálók, halat is fogok, tyúkot is őrzök'. Az erza jelöletlen tárgyeset egyenes folytatója a PU-i határozatlan acc-nak, mivel a határozatlansággal való összefüggése egyértelmű.

A határozott tárgy kifejezőeszközei változatosságok.

a/ A leggyakoribb a det. gen-zsal egybeeső tárgyeset. Ragja egyes számban -ńf/ńf, többes számban -ńfńf. Pl. *son jalaksońf tago kudon kadińf* (MdV.III,216) 'Ő a hűgát megint otthon hagyta'; *odńfvanńf sodamotńfńf avarńfńf, sifńf, sifńf babinńfńf, afinńfńf lutzavńf* (MdChr.5) 'A menyecskéket, a vőket megríkatom, az öreg-öreg anyókákat, apókákat megszokogtatom'.

b/ A már eleve határozottnak gondolt tárgyszónak nincs szüksége külön determinálásra, így határozott tárgyi szerepben az indet. ragozás -ńf genitivusragját veszi fel. Az erzában ezt a jelentéstani csoportot a személynevek és egyes névmások alkotják. Pl. *koda sovafńf fedaf karmafńf čuma* (MdV.III,226) 'Amikor bementek, kezdtek fegyát űtni'; *seńf ikeńf makssa nńfńfńf* (MdChr.4) 'Azt először adom férjhez'.

A népmesékben köznevek is fejezhetnek ki határozott tárgyat -ńf ragos alakjukkal. Pl. *ofto mńfńf varakafńf: „mńfńf ińfńf pustafńfńf tonafńfńf?”* (MdV.III,281-2) 'A medve azt mondja a varjúnak: - Miért tanítottad ilyenre a sármányt?'

Ezek a főnevek a mesék élő, beszélő, emberként viselkedő állatszereplőit nevezik meg, funkciójuk a személynevekével azonos. Példamondatunkból az is kiderül, hogy nemcsak a tárgyesetben, hanem másutt sincs rajtuk determináló elem. Ez is a tulajdonnévi használat feltevését támogatja.

Az erzában a főnév határozottságát a mellette álló szavak is okozhatják. Az *ostafńf, kadovńf, meńfńf* 'utolsó, maradék', *ńfńf* 'másik', *kńf-kona* 'néhány', *efńf* 'mindegyik', *veńf, veńfńf* 'mind' névmásokkal determinált névszónak már nincs szüksége másik meghatározó elemre. Pl. *veńfńf kudon čńf maksfńf!* (MdV.III,282) 'Egész gazdaságomat odaadom.'

c/ Koljagyonkov szerint a det. nom. is elegendő lehet határozott tárgy jelölésére mind egyes, mind többes számban. Szöveges példát mégis csak az egyes számú alakra hoz, ugyanabból a regényből idézve. Mindhárom példamondatában az -s (pro -ńf) ragos szó -ms végű infinitivusnak a tárgya. Pl. *bańfado meńf kopordam fńf mariońf, kavańfńf čoraf* (pro

éogat) Kolomaszov V., Lavginov, Szaranszk 1956 id. Koljagyonkov, Структура простого предложения в мордовских языках. Саранск, 1959. 131). Saját anyagomban nem találkoztam hasonlóval, így ha az írón kívül más is használja, akkor is ritka, nem tipikus, mondat szint alatt megjelenő szerkezet lehet.

d/ Az inessivus-instrumentalisi ragos névszó is fejezhet ki határozott tárgyat. Ez a tárgyjelölési mód azonban nem emelkedett köznyelvi szintre, az iskolai nyelvtankönyvek nem is említik, s az írók is ritkán élnek vele. Az északkeleti nyelvjáróterületen (Alatir és Szura menti, bolseignatovói, alsópjanai tájszólások) az iness-ragos tárgyszó következetesen determinált tulajdonnév vagy más módon határozott. Pl. *skaltneze noldif* (OMdD.I,93) 'Kiengedik a teheneket'. *lamo tuwost kastatamok, ameríkaso startanok* (OMdD.II,231) 'Sok disznót neveiünk, utolérjük Amerikát'.

Az északnyugati nyelvjárások analitikus inessivusi szerkezetet használnak. Például a következő bolseignatovói mondat *-opef sasif fejéfešef* (OMdD.II,222) 'Megint utoléri a lányt' északnyugaton *opef sasif fejéfešef esne* megformálással lenne. (Jermuskin, 1978. 197.)

A névutós kifejezőmód a másodlagos főnévragozás következménye. Az erszában a már ragozott névszók további ragokkal láthatók el. Ekkor az első rag függő szótól létrehozásával mintegy képzővé válik. A szóbanforgó nyelvjárásokban a másodlagos iness., elat., és comparativus bázisú det. genitivusok formailag azonosak az irodalmi nyelv határozott iness., elat. és compar. alakjaival. A jelentés azonban más. Pl. Iness: *kudo/so/áf* 'a házban' — ÉNy-on: Gen-Acc: 'ast, aki otthon van'.

A homonímia megszüntetésére irányuló törekvés vezetett a névutós szerkezetek megjelenéséhez az alapragozásban. (Ермушкин, Северо-западные говоры эрзя-мордовского языка. М., 1967. 13) Ezek az összetett alakok a névszó határozott birtokos esetű alakjából és ragos visszaható névmásból állnak. A tárgyszó lehet határozatlan birtokos esetben, ha személynév vagy névmás. Pl. *kuvat udif avazú mašad ejšú -no maša ef nčuvt* (OMdD.III,101-2) 'Sokáig várta az anyja Mását, de Mása nem várattott ki'. Határozott genitivushoz járul a névutó köznevek esetében. Pl. *vanka, koda uskfi pačadif esne* (Jermuskin 1978.196) 'Nézd csak, hogy húsgálja a kendőt'.

Az alapszó természetesen Px-es is lehet.

Érdekes variációkat mutat a személyes névmások ilyen típusú tárgyesete. Ugyanazt a jelentést fejezheti ki a 1Sg személyes névmás iness. raggal, a névutós iness. szerkezet, ill. pusztán a névutó Px1Sg alakja, ha a finit ige alanyi ragozása. Pl. *čavi moničeš* = *čavi moš esne* = *čavi esneš* (OMdD.I,45) 'Űt engem'.

A névmás genitivusa gyakran kiesik a névutós szerkezetekből, a névutó ekkor Px-et vesz föl és „névutó-névmássá” válik.

Ugyanígy jellegű folyamat ment végbe a magyarban is. A ragok és névutók Px-szel ellátott (én)alattam, (ti)hozzátok típusú kombinációit egyenrangúnak tekintjük a paradigmában az őt, őket szabályos formákkal.

Ha az ersza ige tárgyas ragozása, ez a „névutó-névmás” nem lehet tárgy a mondatban, mert ekkor a személyes vagy mutató névmási tárgyra az igei személyragok utalnak.

Jermuskin szerint (Jermuskin, 1978.195) az inessivust tárgyesetként régebben több ersza nyelvjárás használta. Felhívja a figyelmet arra, hogy az északnyugati tájszólásokban a népköltészet archaikusabb rétegeiben megtalálhatjuk szórványos nyomait. Alemajevo faluból idéz egy Px-es példát: *mefat a mefat, íefakaj, osta langš parat dešfamo, patšej bačaso lisamo,*

mazi jaigason purnamo, duduskason sedomo? 'Megengeded vagy nem, apám, a kapuhoz párokat vezetni, selyem kendővel integetni, szép barátóimot összegyűjteni, sípokkal játszani?'

Bár nincs okom kétségbevonni Jermuskin szavait, hiszen az erzában sokkal járatosabb, de szerintem mégsem egészen biztos, hogy az iness. ragos szó az infinitívussal alkotott szerkezetben tárgyesetet jelöl; elképzelhető az instrumentalisi, vagy valami hozzá közelálló esettartalom (esetleg társhatározó: 'barátómmal összegyűjteni') is. Ezt a kételyt támasztja alá a mondat alakilag teljesen azonos másik szerkezete, a *duduskason sedomo*, mely egyértelműen eszközhatározó. Az iness-instr. rag háttérbe szorulását, s ezzel egyidejűen az accusativusi forma térnyerését példázza a használati ingadozás. Egy mondaton belül kétféle formát alkalmaznak. Pl. *pitse golšiem e vesšim* - vanam avakšim-nuždaksim lukšej lavše e nufš, čova valgejs e targe, piši selveč e nufš, lutkat-lutkat e paifši (Jermuskin 1978.195) 'Részgyűrűcském hej, megkerestem - látom: női sorsom-inségem ingó bölcsőt hej ringat, vékony hangon hej húzza, forró könnyet hej ont, ringyet-rongyot hej foltoz.'

Az iness. a mordvinban nem fejlődhet egyetlen, általános tárgyesetté, mivel helyhatározói jelentése él az egész nyelvterületen, s elsődleges tartalma más eset jelentésárnyalatát felvéve sem homályosul el. Pl. *ošif ejsi fáfat-avat pomšef toš ejsi* (OMdD.III,116) 'A városban a szüleid emlékeznek rád.'

Az esethomonímia megszüntetésére irányuló törekvés nyelvjárásonként több vagy kevesebb következetességgel érvényesül. A tájszólások többségében nincsen iness. ragos tárgy. Ahol megvan, használati köre ott sem széles, jelentésánilag és szintaktikailag pontosan körülhatárolt. A -so ragos tárgyat tartalmazó szerkezet mindig alanyi ragozású igét tartalmaz. Jelöli egyrészt a cselekvés befejezetlenségét, másrészt a határozott tárgynak arra a tulajdonságára utal, hogy a cselekvés csak részben hatja át.

Természetesen „szabályt erőltet” kivételek itt is akadnak. A *rozsetš ledif* (OMdD. I, 93) 'lekaszálták a rozet' mondat igéje tárgyas ragozású, noha a tárgyszó indet. iness. ragos. Valószínű, hogy a konkrét helyzetben a beszélő számára a tárgy határozottságának képzete fontosabb volt, mint a részlegessége, s a cselekvés eredményességét is a tárgyas igealakkal tudta érzékeltetni.

Mi lehet az oka, hogy éppen az iness. lett a határozott részleges tárgy jelölője? Bubrich úgy vélte, hogy az acc-i és iness-i szerkezet azonos alakúsága volt az alapja ennek a folyamatnak. (Bubrich, 1963. 44) Elméletének azonban már kiindulópontja sem bizonyítható. Nagykin és Jermuskin szerint az iness. szemantikáján belül, az instrumentalisi jelentésben kell keresnünk az okokat (Nagykin OmdD. V, 20 és Jermuskin 1978. 202).

Iness. ragos tárgy előfordul a sűrjében is (Itkonen, im.175; Fokos-Fuchs ALH V.47) és a magyarban is használták a XVIII. századig, s ez a tény önmagában is megkérdőjelezheti a fenti elméleteket és alapjául szolgálhat egy általánosabb érvényű magyarázatnak.

A régi magyarban a -ban, -ben ragos szó eredetileg részelő határozó volt. Később vette magára az elmaradt alany, ill. tárgy szerepét. Feltehető, hogy másutt is végbemehetett hasonló folyamat. Az iness. más rokon nyelvben is válhatott bonyolultabb nyelvi szerkezetek kiindulópontjává. A finn 2. és 3. infinitívus inessivusi alakjai „éppen most” „éppen akkor” folyó cselekvést jeleznek, azaz „az actió belsejében, közepén” vagyunk. Pl. *laskiessa; olen puhumassa*. A belső helyhatározó esetnek megvan tehát az a képessége, hogy kifejezze a folyamatban levést, illetve a tárgyra való részleges, fokozatos irányulást. Elképzelhetőnek

tartom, hogy az elsődleges inessivusi alapról két különböző tartalmú jelentésfejlődés indult el a mordvinban az instrumentális és az acc. irányába.

e/ A meghatározott személyhez tartozó dolgok determinálnak számítanak. A Px-es főnevek általában nominativusi alakjukkal jelölnek határozott tárgyat. Pl. Px1Sg: *šoringiš mefä: uj pafakaj, karksum stuftä* (MdV.III, 234) 'A fiú így szól: — Jaj, nővérkém, az övem ott hagytam'; Px2Sg: *mon mukšijä toš annuškaš, son šej vircä* (OMdD.III, 116) 'Én láttam a te Annuskád, ő most az erdőben van'; Px3Sg: *ot, vegez pulozo jokstise šefandzo valmawa* (OMdD.II, 228) 'Íme, a farkas bedugta a farkát az apja ablakán'; Px1Pl: *miš ešedek mastirijik umaš sadiks tájsigik* (OMdD.III, 99) 'A mi saját földünket almáskertté tesszük'; Px2Pl: *puššise ifasoro paz puššise-kvesenže šefiadis, tolsonzo pulatadis varmasonzo kulovonkkak pontavšidše* (MdChr. 6) 'A Mennydörgő isten-fejedelem mennykővével lesújt benneteket, tűzével eléget titeket, szelével hamvaitok is szétszórja'; Px3Pl: *maksis šuringist suskums* (MdV.III, 233) 'Odaadták az ujjukat megkóstolni'.

A Px-es főnevek paradigmája 1. és 2. személyben hiányos: nincs külön genitivusi és dativus-allativusi alak. Ezért az 1. és 2. személyű birtokos esetén a tárgyszó mindig nominativusban áll. Leíró szempontból a rokonságnevek kivételesek, mivel minden személyben teljes a ragozásuk. A tárgyesetet ezek gen-acc. alakjukkal jelölik.

A nyelvjárások többségében és a köznyelvben a 3. személyű Px-es szónak van birtokos esete is, mely a határozott tárgyat is kifejezheti. A -no/-nə végű szóalak, mely a birtoktöbbsítő jelet tartalmaz, a több birtokra utaló ragozási sorból került át.

A többes számú alakok ártértékelődése, a Sg és Pl birtok megkülönböztetésének eltűnése nem kivételes jelenség az erza Px-ragozásában. Következtesen különbségtétel csak az egyes szám 1., 2., 3., személy nom. -ban — egyes nyelvjárásokban a PlI-ben is — van. A függő esetekben az eredetileg többes számú formák terjedtek el.

Mivel a Px3Sg genitivusával kifejezett tárgy formailag mindig többes számú, a tárgy számára az igealak utal. Pl. *jortise ivan asamonzo di ošas susak laqša, pišgenže noldinše kenksenš jonoš* (Колядёнков. М.Н., Грамматика мордовских языков. II. Синтаксис. Саранск, 1954. 201) 'Ledobta Iván az ágyneműjét és leült a szusszékra, lábát /tkp. lábait/ kinyújtotta az ajtó felé'. A *jortise* alak Sg3, a *noldinše* Pl3 tárgyra utal.

Egyes nyelvjárásokban még él a számmegkülönböztetés. A bolseignatovói tájszólásban például következetesen érvényesül, ha a tárgyszó élettelen dolog. Pl. *bojaros ošas piš nurošienš, kajšise šapkašo di vařandšo di uči, koda pišigadi* (OMdD.II, 217) 'Az uraság beült a meleg szánba, levette sapkáját és kesztyűjét (Pl) és várja, mikor isszad meg'. Itt a többes számú tárgyra nem utalt külön igealak — mivel az állfelmány számban a hozzá közelebb álló tárgyazóval egyezik meg —, de a Px egyértelművé tette a számmegkülönböztetést.

Az élőlényt jelölő Px-es főnévi tárgy ebben a nyelvjárásban is csak többes formájú lehet. A numerus ekkor vagy az igeraggal fejeződik ki, vagy pedig Px-es alak helyett determinált gen. használatos. Pl. *šorandšo son gučise bazarow* (OMdD.II, 163) 'A fiát elküldte a piacra.' De: *šorandšo son gučindše bazarow* (OMdD.II, 164) vagy: *šoš šindše šorandšiš son gučindše bazarow* 'A fiát elküldte a piacra'.

A magyarban nemcsak azért nem találkozunk efféle megoldással, mert nincs külön határozott főnévragozásunk, hanem azért sem, mert elképzelhetetlen a birtokos személyrag elhagyása még a főnévi vagy személyes névmási birtokos jelző kitétele mellett is. A Px nélküli

birtokos névmásos szerkezet idegenszerű a mordvinban is, elterjedésében valószínűsíthető valamelyik szomszédos idegen nyelv (talán az orosz) hatása.

Hasonlóképpen nem „finnugoros” a drakinói tájzsolás következő példája: *mitarda son pandinda sémifkisi* (OMdD.III, 276) 'Mikor ő kinyitotta a szemét'. A határozott tárgyat a det.Plgen. jelzi Px nélkül. A rokon nyelvekben kötelező lenne kitenni a birtokos személyragot. A határozott Ox-es alakok használata a birtokos személyragozás helyett az erza nyelvterületen szórványos és vagylagos.

f/ Markov szerint a tér- és időbeli együttlétre utaló *-nek/-nek* ragos improduktív comitativusi esetet is lehet határozott tárgy kifejezésére használni. Saját példám nincs erre a jelölésmódra s mint arra Itkonen is rámutat (Itkonen, 175), Markov egyetlen erza példamondata sem comitativusragos, hanem több birtokra utaló többes szám első személyű Px-es tárgyszót tartalmaz: Pl. *mafi, sto ton fésat, kavoziénék ođđaso krostiészaniif* (Марков, Ф.П., Функции объектного спряжения мордовского глагола. Төид läänemeresoome ja volga keelte alalt. Таллин, 1964. 81) 'Meghallja, hogy itt vagy, mindkettőnket gyepölével ver agyon'.

4. A determináltság-indetermináltság kategóriája szoros összefüggésben van a tárgy szófaji jellemzőivel. Az alaktani rész utalásait követően összegezzünk most ebből a szempontból.

Tárgyként, mivel dologfogalmat fejez ki, főnevet, főnévi jellegű vagy főnévi értelemben használt szófaját használunk.

A/ Az erzában csak a főnév, pontosabban csak a köznév lehet a közlés céljától függően határozott vagy határozatlan és veheti fel ennek alapján a megfelelő esetragot vagy jelöletlen maradhat. Ha a kontextus konkretizálja a köznevet, alaktani viselkedése szempontjából a személynevekhez válik hasonlónvá. Mivel a személyneveket eleve határozottnak gondolják, ritka kivételnek számít, ha tárgyesetben det. ragokkal látják el őket. Pl. *zojašf kadifija langozost* (OMdD.III, 128) 'Zóját rájuk hagytam'. Olyasféle normától való eltérésnek vehető, mint a magyarban a személynevek határozott névelős használata.

A nem személyeket jelölő tulajdonnevek határozott tárgyi szerepben való viselkedésük szerint a köznevekhez hasonlítanak. Pl. *najmanošf sémđakšniže šajtanos „lavfišijaks”* (Kolomassovtól id. Markov, 1964.78) 'Najmant elkeresztelte, az ördögbe is, Lavginiának.' Nem lehetséges az efféle használat: +*najmanošf sémđakšniže*, mert így személynevet, nem pedig helynevet értenének rajta.

B/ Lehet a tárgy főnévi névmás is.

A kérdő névmások egy része a főnevek paradigmája szerint, azaz mindhárom ragozásban változtatja alakját, a *meše?*, *kona?*, *kodamo?* 'mi, melyik, milyen' névmások mind egyes, mind többes számban határozott alakban is állhatnak.

A *šaro/šaro/šáro* 'hány?' csak det. Pl ragokat vesz föl. A *meše* Sg és Pl, a *kona* és a *šaro* Pl Px-ekkel determinálható. Az alapalak tehát csak határozatlan tárgyat jelölhet. Pl. *babaj mefi: meše uski?* (OMdD.III, 132) 'Az asszony mondja: - Mít hoztál?'

Részleges tárgyat is kifejezhet a mutató névmás ablativusban. Pl. *ofto mošf: „fišes a fišes, meše jarcat?”* (Mdv.III, 274) 'Egy medve jött: - Róka, hé róka, mit eszel?' Határozott tárgyként a *meše*, *mešise*; *konaš*, *konašise*(š); *kodamoš*, *kodamošise* alakok szerepelhetnek, valamint a *konaš* forma.

Jól összevethető a *pfa* szó eredeti fogalmi és az új, grammatikai jelentése: *fivész ki-bokas* mac, *čapaksme pfaso vadúise di kuliks pfaso tejs* (MdV.III, 272-4) 'Egy róka az útszéltre feküdt, fejét téstával bekente és holtak tette magát'.

Nincs pontos megfelelője a mordvinban a mi kölcsönös névmásunknak. A reciprocitás az erzában kétféleképpen fejezhető ki. Az első mód a *vejke* 'egy, egyik' szót tartalmazza: *vejkest-vejkest vešif* (OMdD.III, 124) 'Betakarják egymást'. A másik a *karčo/karso* 'szemben vmivel, vkivel' névutón alapul: *karado karčo kafašif* (OMdD.III, 129) 'Megajándékozzák egymást'.

Az erza névmások a *meše, meš, kodamo* és *kona* kivételével, amelyeknek egyaránt lehet határozott és határozatlan, sőt partitívusi jelentése és formája is, deiktikus, aktualizáló tulajdonságuk miatt alapalakjukban is határozottnak értelmezhetők, így az objektális szerkezetben is mindig determinált tárgyat jelölnek. A magyar névmások ezzel szemben a határozottság-határozatlanság szempontjából kevésbé egységesek.

C/ A tárgy főnévi igenévvel is kifejeződhet. Az erza infinitívusi alakok körül a nom-i, ill-i és abl-i eredetűek tölthetik be ezt a szerepet. A háromféle infinitívusi forma használati körét el lehet határolni.

a/ a nominatívusi *-mo/me/ma* végződésű inf. két szemantikai csoportba tartozó igékkel alkot tárgyas szerkezetet. (Учкина, В.И., Инфинитив в мордовских языках. Тарту, 1975. 10)

- Az egyik igei csoport kezdést, a cselekvés szándékát jelzi: *karmams, usodoms* 'kezd', *siggams* 'mozdul', *kapšams* 'siet', *kudams* 'hozzálát', *aršems* 'gondol', *asokšams, purnams* 'készül(ődik)', *snartšems* 'igyekezik' stb. Pl. *karmaš pšajšist potema* (MdV.III, 247) 'Kezdték a fogukkal rágni'.

A *karmams* ige nemcsak eredeti értelmében fordul elő főnévi igeneves szerkezetben, hanem segédigeként is a jövő idő analitikus alakjában, mely a jövőben lejátszódó folyamatos cselekvést jelöl. Pl. a *tšorafi kortas šifif*: *ton šašif moššafat, karmiš čavumat* (MdV.III, 264) 'A legénynek pedig mondta egy lány: - Ha te most odamégy, meg fognak ölni.'

Összetett jövő idejű alakja csak a tranzitív igéknek van. A magyar összetett jövő idő ugyanilyen: *fog segédige + inf.*

- A másik csoport igéi azt mutatják, hogy a cselekvő képes, vagy lehetősége, illetve kedve van a cselekvés végrehajtására: *mašoms* 'tud, képes', *tonadoms* 'megtanul, hozzászokik', *večoms* 'szeret', orosz jöv. *mogu* 'tud, képes' stb. Pl. *mošema kudu, moš af maštan moramš* (OMdD.II, 90) 'Hasa kell menni, én nem tudok énekelni.'

b/ Az *-ms* (nyj-i -*moks/meks*) végű infinitívus nagyrészt megőrizte eredeti véghatározói jelentését. Olyan finit igéknek lehet alárendelve, melyek a cselekvés végrehajtására irányuló törekvést fejezik ki: *aršems* 'kíván', *bašams* 'igyekezik, törekszik, akar', *dumams* 'gondol', *sošadams* 'beleegyezik', *starajams* 'törekszik' stb. Pl. *a pokš pašafšš kortaš pšedš di fešef čavums di kalmams mašaf, jašidandš javums kavituv* (OMdD.III, 101) 'A nagy nők pedig összebeszéltek maguk között: elhatározták, hogy megölik és eltemetik Mását. a bogyóját ketté osztják'. A *mešems* 'mond, parancsol', *košardoms* 'kényszerít, felhív vmire' főigékkel alkot még szerkezetet az illatívusi infinitívus, de állhat a szubjektum képességét kifejező igék mellett is. (vö. a mo-infinitívus) Pl. *saldat šekif kortš vešššams* (MdV.III, 223) 'A katona egyre mondta, házasodjanak össze'.

Sokszor nehéz eldönteni, hogy az ilyen típusú szerkezetekben célhatározó-e még a főnévi igenév, esetleg félúton van-e a latívusi irányú határozó és a tárgy között, vagy pedig tárgyként

fogható-e fel. Csak akkor tarthatjuk egyértelműen tárgynak, ha a finit ige tárgyas ragozása, illetve annak lehetősége igazolja feltevésünket. Pl. *atāšī šāxširza sodasij, šti stroga pīkanišā* 'avaz vanims i kuvaš kirgast, šākist peš vačš' (MdV.III, 244) 'Az apó lánya tudta, hogy az anyja szigorúan megparancsolta az őrzést, és sokáig gereblyéztek, nagyon megéheztek'.

A mordvinban is ismert a kettős tárgyat (accusativus cum infinitivo) tartalmazó mondat szerkezet. Az erzában a finit főigék meghatározott csoportjával (verba sentiendi) a mo-infinitivust használják. Pl. *ej, zemlak ešit űje ata jutamo* (Ucskina, 11) 'Hé, földi, nem láttál egy öregembert elmenni?'

A hagy és enged jelentésű erza igék vonzata a magyartól eltérően allativusi. Pl. *užodo, maksodo šef val jortams* (Bartens, Raija, Mordvan, šteremissin ja votjakin konjugacšion infiniittisten muotojen syntaksi. MSFOu. 170. Helsinki, 1979. 34) 'Várjon, hagyjon engem egy szót szólni'. Sem az erzában, sem a magyarban nem gyakori ez a mondat típus. A magyarban inkább előnyben részesítjük a hogy kötőszós tárgyi mellékmondatot. Az erzában vagy szintén alárendelő mellékmondatos szerkezettel helyettesítik, például: *ki űeše: torgas avafdi* (MdV.II, 84) 'Ki látta a boltost sírni /hogy sí r a boltos/'; vagy pedig a főige tárgyas személyragja jelzi a főnévi igenév agensét: *mašafā avafšema* (MdV.IV, 818) 'Hallotta őt sírni'.

c/ Az ablativusi főnévi igenév is fejeshet ki tárgyat néhány ige mellett. Azt, hogy nem valami sajátos ablativusi vonzatról, hanem tárgyesetről van szó, a főige igazolja, ugyanis tárgyas személyragokat is felvehet.

- Az akarást kifejező igék (verba voluntatis): *kardams* 'tilt', *karmavoms* 'kényszerít, parancsol', *mešems* 'mond, kér, parancsol' stb. tárgya lehet a -mado végződésű igenév. Pl. *araš, a šta űeješ škaš meš efamodo. še efamoš meš űeškemado* (Ucskina, 14) 'Nem, a mostani kor nem így parancsolja az életet. Ez az élet szeretni parancsol.'

- A másik ilyen vonzatú ige-csoport a cselekvés kezdetét vagy befejezését jelzi: *karmams* 'kezd', *lotkams* 'abbahagy', *atkazams* 'megtagad' stb. Pl. *morotše alamoš-alamoš kadovaš udalov di karmast eš mafšomodo* (uo.) 'A dalok lassan-lassan hátramaradtak és kezdtek alig hallatszani.'

- A látást, hallást, hallomást jelentő igéknek nemcsak a mo-, hanem a mado-infinitivus is alárendelődhet. Az igéknek ez a köre tárgyas ragokat vesz fel, ha a főnévi igenév tárgyesetben álló agense határozott. Valójában accusativus cum infinitivo szerkezetről van itt szó, ahol az egyik tárgyat a tárgyas igealakok jelzik. Pl. *ki űeše avafšemedē* (MdV.II, 17) 'Ki látta sírni őt'.

Az infinitivusok használata során sok átfedés lehetséges, mikor ugyanabban a szerepben kétféle formát is használnak. Pl. Csirgusi faluban: *meš jutamsto sovamodo* (Jermuskin 1978. 255) 'Kérte beugrani útközben' és *meš jutamsto sovamo* (uo.) 'ua.' R.Bartens azonban felhívja a figyelmet a tranzitív igék egy olyan csoportjára, melyek teljes értékű igeként ill-i infinitivust vonzanak, segédigei jellegű használatban pedig mo-végűt. (Ld. Bartens 33)

Az északkeleti nyelvjárásokban a -mo képző ige neveket a tárgy szokásos esztagjaival látják el. A képző elveszti a zárómorféma jellegét, s a vele kiegészült szót főnévként ragozódik. Pl. *ašaf veški kortamoš* (pro kortamo) Jermuskin 1978. 200) 'Az öreg szeret beszélgetni.'

A főnévi igenév személyragos alakjai az infinitivus tárgyaként szereplő személyes névmások segítségével jöttek létre: *+molān ištēmē sonzē > molān ištēmēnzē* 'megyek kikísérni őt' *+molān ištēmē sipst > molān ištēmēst* 'megyek kikísérni őket' (Ucskina 8) Pl. *dumš*

čavomonok (OMdD.III, 131) 'Gondolnak ütni minket'; *avas karmas skalist potastiminza, lofciza aras* (MdV.III, 238) 'Az anya kezdte a tehenet fejni, teje nincs'.

A tárgyjelölés szempontjából hasonlít a magyar és erza infinitívusok személyragozása. A magyarban is jelezheti a személyes névmási tárgyat a főnévi igenév Px-e.

d/ Egyéb szófajta is lehet tárgy főnévi értékben.

Pl. melléknév: *kons paro feji, sešes loimatšejak paro sejiš* (közmondás) 'Aki jót tesz, annak az emberek is jót tesznek.'

Töszámnév: *avasš, avasš pustasška, kajas vejke* (MdV.III, 280) 'Sirt-rítt a sármányka, ledobott egyet'; sorszámnév: *nileceš edija pšad* (OMdD.III, 132) 'A negyediket nem fejestem be'.

A tárgyszó alakja a mordvinban tehát főként a tárgy szemantikájától függ, s ez az a lényeges különbség, mely elhatárolja nemcsak a magyar, hanem a balti finn szerkezettől is. Az erzában a főlérendelt tag csak kivételesen határozhatja meg a tárgyeset formáját. A tárgy a főnévi, melléknévi vagy határozói igeneves szerkezetben többnyire genitívusi alakú.

III.

1. A tárgyas szerkezet alaptaga lehet az igei állítmány, vagy bármilyen más mondatrész, ha igenévvvel, illetőleg deverbális névszóval van kifejezve. Pl. Vx-es ige: *kal kundas* 'halat fogok'; *ma-inf.*: *kalos kundams* 'halat fogni'; *mo-inf.*: *kalos kundamo* 'halfogás'; *I.partic.*: *kalos kundija kelmes* (Правила морфологии, орфографии, синтаксиса и пунктуации м-их языков. С., 1977. 87) 'a halfogó megfagyott'; *IV. partic.*: *molš son, pšad noldas* (uo.) 'Ment fejt lehajtv'.

Mondatrészek szerint az alaptag lehet: igei állítmány – *tešeleše kudšlš di tuš* (OMdD.II, 94) 'Felsöpörte a házat és elment'; alany – *tešazo mefi: nadi peškermešde baranoš* (MdV.III, 229–30) 'Az apja mondja: - Le kell vágni a bárányt'; tárgy – *ot, tšatnš karmasš eše vifesiš kešamo i pošne pejšesš* (MdV.III, 284) 'Nos, a manók elkezdték az erdőt vágni és fogukkal rágni'; határozó – *šizars kučš saldat šitš pakafinza kočkama* (MdV.III, 221) 'A király elküldött egy katonát összeszedni a lány csontjait'; jelző – *vedeš kandiš lomatšes tuš kalos kundamo* (saját mondatom) 'A vízholdó ember elment halat fogni'.

2. Az igék alapjelentését az indoeurópai nyelvészet hagyományait követve a cselekvés irányulása szerint szokás vizsgálni.

Az erzában nem mindig könnyű elkülöníteni egymástól a tranzitív és intranszitiv igéket. Sok az olyan ige, amelynek kétféle jelentése is van. Pl. *ušedomš* 'kezd, kezdődik', *javoms* 'oszt, osztódik', *tokams* 'érint, hozzáér', *oršams* 'öltöztet, öltözik' stb. Ezen kívül nem mindig jelöljük a tárgyat, ha inkább a cselekvést hangsúlyozzuk.

Számunkra fontosabb most az a szempont, hogy van-e az igének tárgyas ragozása.

Az erzában vannak olyan igék, amelyek tárgyas ragozásban sohasem használatosak (pl. *kušoms* 'meghal', *ušems* 'van', *ozams* 'leül', *mošems* 'megy', *jarsams* 'eszik', *šfams* 'feláll', *prams* 'leesik', *šovams* 'bemelegy', *šizems* 'elfárad' stb.), és vannak olyanok, amelyeknek lehet tárgyas ragozása. Az utóbbi csoport további két alosztályba sorolható aszerint, vajon lehet-e az igének valódi tárgya, vagy pedig csak locativust vagy temporalist jelölő kizárólag 3. személyű tárgya lehet. (A magyarral kapcsolatban ld. Wacha Balázs, Az ige és a tárgy kapcsolata a magyarban. NyK. LXXVI. 157–8)

A cselekvő igék egy részén kívül a műveltető igék is tárgyasak. Az erzában a -vt, -d/-t, -st képzők hoznak létre faktitív, illetve kauzatív jelentésű tranzitív igéket. Jelentésük mindig

feltételezi a tárgyat, amely azonban nem a cselekvés objektuma, hanem a szubjektuma, az ún. eszközölő alany. A kauzatív igék tehát most nemigen érintik mondanivalónk lényegét.

3. Az erza-mordvinban a tárgy szemantikája nem csupán a tárgyszó formáját határozza meg, hanem az igei állítmányra is hat. Ha a mondatban határozatlan tárgy szerepel, a tárgyas szerkezet igéje az alanyi ragozás végződéseit veszi fel, határozott tárgy mellett pedig lehet tárgyas ragozású is.

A névszói és igei determináció egy töről fakad, nyelvi szerepük lényegében ugyanaz.

Az erzában párhuzamosan a névszóragozás kettős rendszerével két konjugáció létezik. Az első igeragozási sor személyragjai az alany személyét és számát jelzik, a második paradigma ezen kívül a tárgy számára és személyére is utalhat. Innen származik a hagyományos és sokak által helytelenített alanyi és tárgyas ragozás elnevezés. Mivel az utóbbi a tárgy határozottságának jelölésében vesz részt, többen a determinatív, illetve a határozott jelzőt ajánlják megkülönböztetésére. Én magam inkább vonzódom a szélesebb körben ismert, így egyértelműen használható alanyi és tárgyas kifejezésekhez, melyek ugyanazt a jelenséget takarják. Igaz, a szemlélet, amely alapján elnevezték, más. A legpontosabb természetesen a határozott tárgyas ragozás lenne.

A kettős igeragozási rendszer több uráli nyelvben is megvan. (magyar, vogul, osztják; erza- és moksa-mordvin; nyenyec, enyec, nganaszán; szelkup).

Az említett nyelvek tárgyas ragozása szinte csak alapfunkcióban egyezik: az igealak rámutat a határozott tárgyra. A rokon nyelvek tárgyas paradigmái nem alkotnak egységes típust. Legfontosabb eltéréseiket akkor tárhatjuk fel, ha az igealakok felépítésének elveit, illetve a tárgy számára és személyére való rámutatás differenciáltsági fokát vizsgáljuk.

A strukturális szempont szerint szamojéd-magyar, vogul és mordvin típust lehet megkülönböztetni. (Серебrenников, К проблеме происхождения объектного спряжения в уральских языках. ВЯ. 1968. №5 22-3) Az első típusban nincsen tárgyra utaló inkorporált elem. Ez alapján sorolható ide az osztják is, bár van egy sajátossága a magyarral és a szamojéd nyelvekkel szemben, hogy jelen időben van *I praesens* jel, mely a vogul *I* tárgyjelre emlékeztet.

A vogulban az igező és a *Vx* között tárgyra utaló jel helyezkedik el. A mordvin típus a legbonyolultabb, az igealakokban jelzi az 1., 2. és 3. személyű tárgyat.

A tárgyra való rámutatás szerint szintén három csoport különíthető el.

A legegyszerűbb a magyar típus. Az igealakok csak a 3. személyű tárgyra utalhatnak, s ugyanaz a forma vonatkozik az egyes és többes számra is. Egyetlen kivétel a várlak-féle alak, amely 2. személyre vonatkozik. Lényegében nem is beszélhetünk sem számbeli, sem személybeli differenciáltságról. A szelkup rendszert is ide sorolhatjuk, ahol a transitív ige alanyi, illetve tárgyas ragozása a harmadik személyű tárgy esetén a tárgy határozatlanságát vagy határozottságát jelzi.

Az obi-ugor-szamojéd típusban az alakok a tárgy száma szerint különülnek el. A vogulban minden személyben jelzik a tárgy *Sg*, *Du* vagy *Pl* voltát. Az osztják igealakok akkor jelzik a tárgy számát, ha az 3. személyű.

A mordvinban a tárgyas ragozású ige utal a tárgy személyére, 3. személyben a számára is.

A tárgyas ragozást a nyelvészek egy része későn kialakult jelenségnek tartotta (Szinyei, Collinder), mások szerint, épp ellenkezőleg, már az uráli alapnyelvben megkezdődhetett a két

igeragozás elkülönülése (Hajdú P., Litkin V.I., Rédei K., Szerebrennyikov B.A.). Ez utóbbi feltevést valószínűsíti az a rokon nyelveinkben megfigyelhető tény, hogy a Sg3 igealakot szinte mindenütt kétféleképpen ragozzák: személyraggal vagy anélkül. Az ősi tárgyas ragozás személyragjai transitív igékhez, az egykori határozatlan végződésűek, ill. a Ø pedig intranszitiv igékhez járultak. A zürjén és a szajáni szamojéd nyelvek adatai, esetleg a magyar is ezt támasztja alá.

A kettős igeragozás kialakulásának meglévő tendenciája a mordvinban érvényesült a legtökéletesebben. Ha a mordvin tárgyas ragozási rendszert a magyarral hasonlítjuk össze, úgy tűnik, hogy az utóbbiban egy félbemaradt nyelvi fejlődésnek vagyunk tanúi, mivel csak 3. személyű tárgy esetén teljes a ragozási sor. A kivételszámba menő 2. személyű tárgyra utaló alakokat van aki nem is sorolja a tárgyas ragozás paradigmájához (vö. Lotz J., Éder Z., Keresztes K. írásaiban).

Elképzeltető, hogyha a magyar igeragozást csak önmagában vizsgáljuk, logikusabbnak tűnik az ún. implicativust határozatlan formának tartani. A megfelelő rokon nyelvi rendszerrel való összehasonlítás azonban a tárgyas ragozáshoz tartozását bizonyítja. A mordvinban ugyanis a várlak-féle alakok szervesen illeszkednek a tárgyas ragozás rendszerébe.

Az erza tárgyas igeragozás paradigmáját az érdeklődők több kiadványban is megtalálhatják. Pl. Erdődi József, *Erza-mordvin szövegek*. Bp., 1968; Mosin, M.V.-Bajuskin, N.S., *Eršamordvan oppikirja*. SKS. Helsinki, 1983; Szerebrennyikov 1967. stb.

A magyar és mordvin tárgyas ragozási rendszerek létrejöttére vonatkozó nézetek sokban hasonlítanak egymásra. Az egyezés nem véletlen. Hunfalvy majd Budenz éppen a mordvin tárgyas igealakok szerkezeti tulajdonságait általánosította a magyarra, s alkotta meg az ún. agglutinációs elméletet. Klemm Antal pedig, aki továbbfejlesztette Melich János adaptációs teóriáját, nemcsak a magyar, hanem a mordvin tárgyas ragozás történetével is foglalkozott.

A Hunfalvy — Budenz-féle vélemény megfelelőjét a mordvinnal kapcsolatban Wiedemann ismerteti az első tüzetes erza nyelvtanban (Wiedemann, F.J. *Grammatik der erza-mordwinischen Sprache*. St.-Petersburg, 1865.74–75).

Bubrich és Szerebrennyikov véleménye közel esik a Klemm Antal-i felfogáshoz.

A Papp István névéhez fűződő sűrítési, vagy más szóval továbbragozási elmélet megfelelőjét az erszára vonatkoztatva szintén Bubrichnál találjuk meg.

Az erza tárgyas ragozás létrejöttének magyarázatában valószínűleg mindhárom elméletnek része lehet. A mai rendszer annyira bonyolult és heterogén, hogy egyetlen egyelvű fejlődési folyamatban nem alakulhatott ki. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az analógiás változásokat sem, melyek jelentősen megváltoztatták a paradigma képét. Többen feltételezik, hogy volt egy olyan korszak, amikor az erza tárgyas ragozás rendszere morfológiailag logikusabb, arányos egészet alkotott. Szélsőségesen az elképzelt rendszer azonban még nyelvjárási szinten sem maradt ránk. Az eredet kérdésére adott válasz gyanánt meg kell tehát elégednünk a történeti hipotézisekkel.

Szerebrennyikov rekonstrukciója szerint a mordvin determinatív ragozás nem elősmények nélkül jött létre. A PU-i nyelvallapotra kvantitatív elvű tárgyas ragozást tesz fel. A mordvin rendszernek alapnyelvre való visszavezetítését azonban már a mai magyar nyelv alapján is kétségbe vonhatjuk, ahol számjelölés nem figyelhető meg.

A másik serkentő erő, mely a tárgyas rendszer kialakulásában működött, a főnév állítmányi ragozása lehetett.

A rendszer kiteljesedése után néhány strukturális alkotórész kialakulásával is kapcsolatba került. Létrejött a személyragok, a cselekvés tárgyát kifejező speciális elemek és az időjelek rendszere. A mai igealakok is többől, a tárgyra, alanyra és az időre utaló elemből állnak.

A kikövetkeztetett régi modell átalakulásában néhány érdekes fejlődési tendenciát figyelhetünk meg.

- a. Felbomlott az alanyra utaló személyragok rendszere: az alanyi ragozásra jellemző végződésekkel helyettesítették őket, vagy eltűntek.
- b. A tárgyra utaló elem több esetben eltűnt, mivel a paradigmában a *Ø* morféma átveheti a szerepét.
- c. A ritkán használt igealakokat helyettesítik a sűrűn előforduló formákkal.
- d. Néhány igealak azonos felépítéssel az alanyi és a tárgyas ragozásban is. Elképzelhető, hogy a határozott forma volt az eredeti, ez szorította ki a másikat, mivel intenzívebb jelentésárnyalatú volt.
- e. Az alanyt jelző személyragok analógikus átértékelődése is előfordul.
- f. Megváltozhatott az igető is. A *sa* morféma eredetileg tárgyra utaló elemből praesens-jelként csatlakozott a tőhöz. Hasonlóan viselkedett az 1. múlt idő *i* jele is.

A nyelvészek közül néhányan nem zárják ki annak lehetőségét, hogy az eredeti arányos rendszer felbomlásában bizonyos extralingvisztikai tényezőknek is volt szerepe. Itt elsősorban a nem finnugor szubsztrátumok hatásával számolnak, mely meggyengíthette a gondolkodásban a határozott tárgy következetes jelzésének igényét.

Úgy gondolom, nem szabad egyetértenuünk egy ilyesfajta felfogással, mely a nyelvi változásokban dekadenciát lát. Meglehet, hogy a mai erza paradigma morfológiailag nem olyan egységes, mint amilyen egy régebbi nyelvállapotról esetleg kikövetkeztethető, használatában azonban szintaktikai szempontból semmiféle „gyengülés” nem figyelhető meg, sőt a tárgyas ragozás eredeti funkcióját megtartva, újabb jelentésárnyalatokkal is gazdagodhat.

Az alrendszer nagymértékben egyszerűsödött: ma a 28 alakot csupán 15 végződés jelzi. Ez azonban inkább ésszerűsödést jelent, mivel az amúgy is igen ritkán előforduló formák mosódtak egybe. A kommunikációs aktusban legfontosabb szerepet játszó viszonyokat, mint például „én téged”, „ő téged”, „te engem”, „ő engem” és a 3. személyű tárgy eseteit elkerülte az ilyen változás. Az alaktani átalakulások nem érintették az alapvető alanyi-tárgyas opposíciót sem. Az „eltűnt” igealakokat sohasem alanyi ragozásúak váltották fel, hanem a rendszerben hosszjuk közel álló határozottak. Továbbra is határozott igealakok utalhatnak az objektum valamennyi személyére mindkét számban.

A tárgyas ragozás funkciói közül elsődleges az articulusi. Ezt a szerepét illusztrálják a tárgyas ragozású ígét tartalmazó leggyakoribb erza szerkezetek is, melyeket a következőkben röviden összefoglalunk.

Tárgyas ragozású lehet az igei állítmány, ha alárendelt tárgyszava: 1. Det. gen-ragos köznév, illetve nem személyt jelentő tulajdonnév. 2. Indet. gen-ragos személynév vagy kontextus által determinált köznév. 3. Px-es névszó. 4. Személyes névmás. 5. Mutató névmás -*i* raggal. 6. Vonatkozó (kérdő) névmások. 7. A vése általános névmás ragtalanul. 8. A visszaható névmás szerepét betöltő *pfa* és *joto* szavak Px-szel ellátva. 9. Elvileg a birtokos névmások is kerülhetnek ilyen szerkezetbe, de saját anyagomban nem fordultak elő. 10. A kopulatív főnévi összetételek indet. Nom. alakja, mivel összefoglalást, egész dolgot fejez ki, s az összetétel jelentése nem azonos a tagok jelentésének összegével. Pl.

tosa uaktiŋiŋä viŋi ŋtingiŋi tšoringiŋi (MdV.III, 231) 'Akkor kivetette az erdőbe a gyerekeket (tkp. lányokat-fiúkat)' Ezek a „páros főnevek” határozott igés szerkezetben természetesen Px-esen is előfordulnak. Pl. *olonka mač di väñctiñdä kedendz-pilgipdzä di soč kortę...* (OMdD.III,105) 'Aljonka lefeküdt és kinyújtotta kezét-lábát (tkp. kinyújtózkodott) és így szól...' 11. -ms végű infinitívus vagy határozott tárgyat tartalmazó főnévi igeneves szerkezet gyakran áll tárgyas ragozású igével. Ekkor a személyragos ige egy bizonyos mértékben elveszítheti jelentésbeli önállóságát és félsegédigeként lép fel. pl. *siŋ väŋiŋ kundams sonza* (MdV.III, 265) 'Azok megpróbálták elkapni őt', 12. A -mo képzős infinitívus általában nem jelöl határozott tárgyat. Következő nyelvjárási példánk kivételszámba megy: *kizaj jakif mazi jakstefe pazarso, karksafel kuŋakso, robutamoš i večkiliŋe* (OMdD.II, 214) 'Kizaj szép, piros ingben járt, örvvel felőrzve, dolgozni nem szeretett'. Magyarázatul az szolgálhat, hogy a Cx-szel továbbragozott infinitívus igei (igenévi) eredete elhomályosult és főnévvé értékelődött át. 13. A mado-típusú infinitívussal accusativus cum infinitivo szerkezetben kapcsolódhat tárgyas ragozású ige. 14. A főmondat igéje lehet tárgyas ragozású, ha a mellékmondat kötőszós vagy kötőszó nélküli tárgyi alárendelés. Pl. *koŋtő sodasak, ŋto avandz putiŋ bolŋiŋas?* (OMdD.III, 23) 'Honnan tudod, hogy az anyját kórházba vitték?' A főmondatban mutató névmási utalószó is szerepelhet. Pl. *šormadamš viŋš ŋtaka robotas i koŋas maŋte šormaduma, šeŋ uakuliŋ lomaŋ veŋi* (OMdD.III, 72) 'A hímezés nehéz munka volt, és aki tudott hímezni, azt hívták másik faluba is.' 15. A kijelentést megelőző vagy követő egész kontextus is - mint határozott tárgy kifejezője - kívánhat tárgyas ragozású igét. Pl. *vaŋiŋe babas, aras fiŋes i arasf kalŋ* (MdV.III, 274) 'Nézte az asszony: nincs róka és nincs hal'. 16. A közmondásokra, népi mondókákra jellemző szerkezetben a tárgy odaértett, általános fogalom. Pl. *vadfasto porŋak, valaŋasto niŋšak* (Markov 1964. 84) 'Jól megrágod, könnyen nyeled'.

A mai erza-mordvinban a „határozatlan tárgy → alanyi ragozású ige, határozott tárgy → tárgyas ragozású ige” képlet nem érvényesül olyan tisztán, mint a magyarban. Az igei állítmány és a tárgy közötti morfológiai viszony nemcsak a tárgy, hanem az ige szemantikájának is függvénye.

A két nyelv tárgyas ragozásának használatában mutatkozó lényeges eltérés a mordvin határozott ragozás aspektusjelölő tulajdonságából adódik.

Az aspektus szorosan összefügg a határozottság nyelvi kifejezőeszközeivel, mivel a közlési folyamatban szintén konkretizáló, aktualizáló szerepe van.

A mordvin aspektusrendszer leírásában igen sok szemléletbeli hiányossággal, nemritkán nyelvészszemzedékeket túlélő, kritikátlanul ismételtetett tévhittel találkozhatunk.

Az alapvető módszertani tévedésnek azt tartom, hogy a mordvin rendszer jellemzéséhez indulásnak a más típusú oroszot használták, túlbott mértékben általánosítva a szláv ige szemlélet tulajdonságait, s egyúttal leszűkítve az aspektualitás sokrétű kategóriáját a „vid” jelenségére.

Az erza „aspektualitás-mező” (Бондарко, А.В., Принципы сопоставительного исследования аспектуальных отношений: ALH.XXIX.Bp., 229) komponensei közül hiányzik a „vid” grammatikai (morfológiai) kategóriája. Az erza igék — ellentétben az oroszokkal — szótári alakjukban és alanyi ragozásban semlegesek a folyamatosság-befejezettség szempontjából. A perfektivitás-imperfektivitás, miként a magyarban is, részleges grammatikalizációjú „kvázivid” alakulatokkal fejezhető ki, ezek azonban a két rokon nyelv esetében is más-másféleképpen realizálódnak.

Az erza-mordvin aspektualitás központját az igék akcióminősége (Aktionsart) szerinti megkülönböztetés jelenti. Az aspektusmező jelentősebb elemei közé tartoznak még a terminatív-aterminatív igei oppozíciók; kifejezhető a cselekvés határának elérése vagy el nemérése; fontos, hogy kibontakozó folyamat jelzése vagy egész tény közlése történik-e; lehetséges a cselekvés időbeli lokalizálása, illetve időn kívülségének jelzése.

Az erza aspektus alapvetően a kvalitatív típusba sorolható. Ez a szemléleti típus az igei cselekvést, állapotot vagy történést az actio gyakorisága és folyamatossága, illetőleg az időtartam és az intenzitás foka szempontjából jellemzi. A kvantitatív aspektualitás jelentései kombinálódhatnak a minőségi szemlélet jelenségeivel, s így sajátos módon modifikálódnak.

Az erza igék az actio lefolyásának, illetve magának a létesésnek módja szerint a magyarhoz hasonlóan oszthatók jelentéstani-aspektológiai csoportokba: vannak tartós-huzamosak (lammokratnoj) és mozzanatosak (vejkektratnoj glagolt).

A különböző akcióminőségű igék alanyi illetve tárgyas ragozású alakjainak jelentéskülönbségeit sokan vizsgálták már. Markov (1964.69-77) tapasztalata és saját példanyagom is cáfolja azt a Jevszjevjev-től kezdve megkövesedett véleményt, hogy a tárgyas ragozású igék csak jövő és múlt időt fejezhetnek ki, mivel mindig perfektív cselekvést jelölnek. (Талабаев, М. Я., Эрзянь келень грамматика. Васенце пелькс. Фонетика ды морфология средней школы. Саранск, 1962. 120; Якубинская 76)

Ezzel szemben inkább az figyelhető meg, hogy a tárgyas ragozás kiemeli a tárgyra irányuló cselekvés ideiglenes, terminatív jellegét. Ha a cselekvésnek nincs időbeli határa, az igei állítmány alanyi ragozású akkor is, ha a tárgy határozott. Pl. *kisčiča bokas a jakan, a večkan kisčičat* (OMdD.III, 131) 'A táncolókhos nem járok, nem szeretem a táncolókat.' Azaz: általában nem szereti, nincs időhöz kötve. De: *šimš astšinä, ufvakčč ššorai, svas mečä: moč at večksaman* (MdV.III, 272) 'Éltünk, éldegéltünk, megházasítottam a legényt, az asszony így beszél: nem szeret engem.' Hangsúlyosodik, hogy éppen a beszélés idején nem szereti, lehet, hogy azelőtt másként volt.

A tárgyas ragozású ige konkrét tényt közöl, mely nyilván összefügg azzal, hogy határozott tárgyra irányul, s mindebből következhet az is, hogy általában időben lokalizált, eredményes és totális actiót jelöl, szemben az alanyi ragozású igék általános tényközlésével. Ez valóban mutat némi hasonlóságot az orosz folyamatos-befejezett rendszerrel.

Néhány nyelvész (pl. Ипполитова, Э. С., Образование глаголов видовой направленности в мордовских языках. Москва, 1954) ezen felbátorodva azt is megpróbálta bizonyítani, hogy az aspektus a mordvinban nemcsak szintaktikai, hanem grammatikai kategóriaként is megjelenik úgy, mint az orosz nyelvben.

A tárgyas ragozás perfektív jelentésének semlegesítésére valóban megfelel a -kša iteratív képző, mely minden igeidőhöz csatlakozhat. Valódi nyelvtani imperfektivációról úgy gondolom, még nincs szó, mivel a -kša megőrzi mennyiségi aspektusjegyeit: utal a cselekvés kisebb fokú intenzitására is. Pl. *maršon sovartija ružijastčak, konai kekčekčičija latičen alov dič stavitija ugols* (Серебренников, Категория времени и вида в финно-угорских языках пермской и волжской групп. Москва, 1960. 229) 'Magával hosta a puskát is, amelyet az eresz alatt rejtgetett és a sarokba állította.'

Ugyancsak a perfektivitás közzömbségtételére szolgál az ún. második (huzamos) múlt idő, mely a múltban hosszan tartó, nem befejezett, szokásosan ismétlődő cselekvést, folyamatot jelöl. Pl. *kudoččiči son svas sovil apak kapaa, pšanzo kičč večga. sajičiče kartuzonzo, tokičiče*

kudfær sakalonsu di čopoda ugoloni pšev, koco aštes a polške pasaviše, teif křost (uo. 228) 'A házba mindig ráérősen lépett be, fejét magasan tartva. Lehúzogatta sapkáját, megigazgatta göndör szakállát és keresztet vetett a sötét sarok felé, ahol egy kis szentkép volt.'

A képzős és az emfatikus igeidővel történő „imperpektiváció” egymással megegyező szerepét igazolja a szabajevi-kacselajevi nyelvjárás, ahol a hiányzó 2. múlt idő helyett gyakorító igéket használnak. (Objedkin, V.D., OMdD.III, 19)

Masslov kifejezéseit használva (К основаниям сопоставительной аспектологии.: Вопросы сопоставительной аспектологии.Л., 1978. 23) megállapíthatjuk, hogy az erzában igei és nem-igei aspektualitás is létezik. Igei aspektualitást fejeznek ki az akcióminőséget jelző igeosztályok oppozíciói. Ez a jelenség az ún. rejtett grammatikához tartozik. Az analitikus kifejezések (pl. a kezdő igék használata, az *ej* szócska intra terminos folyamat, 'épp most' jelzésére stb.) jellegüktől függően a lexikai vagy a kontexto-szintaktikai aspektualitás megnyilvánulásai.

A tárgyas ragozás perfektív jellegű használata a nem-igei jegyekhez sorolható, hiszen a mondatban, az állítmányi rész szerkezettagjainak nyelvtani jellemzői által jut kifejezésre. Mindig a kontexto-szintaktikai aspektualitás része.

Ez utóbbi aspektualitás-típus jellemzi a mordvinhoz közeli balti finn csoportot is. A cselekvés folyamatossága-befejezettsége ott is a mondat szintjén, a tárgyas szerkezetekben fejeződik ki. Az aspektualitásnak nincs külön jelölője, hanem keveredik a determinációval a teljes-részleges oppozíciókban.

A mordvin és a balti finn rendszer — jöllehet mai formájában sokban eltér egymástól — mind nyelvtörténetileg, mind a betöltött nyelvi szerep alapján nagyon hasonló. Elsődleges feltétele az ige aktualizációjának a tárgyas szerkezetben meglévő határozott és teljes tárgy.

Az erza aspektusrendszer tehát inkább a rokon nyelvek, mint az orosz típusába tartozik. Ez utóbbival kapcsolatban — úgy látszik — „areális hatások” nem annyira a nyelvi rendszert, mint inkább a nyelvtanírókat érték.

Rövidítések

- FUF. = Finnisch-ugrische Forschungen. Helsingfors-Leipzig, Helsinki
- MdChr. = Paasonen, H., Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss. 2. Aufl. Helsinki 1953.
- MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. Szerk. Tompa J. II.Bp., 1970.
- MdV. = Paasonen, H., Mordwinische Volksdichtung. Helsinki
- OMdD. = Očerki mordovskih dialektov. Szaransk
- mdE = erza-mordvin
- mdM = moksa-mordvin
- m. = magyar
- PU = uráli alapnyelv
- Cx, Px = esetrag, birtokos személyrag
- det., indet. = determinált, határozott; indeterminált, határozatlan
- Sg, Pl = egyes szám, többes szám
- O, S, V = objektum (tárgy), alany, igei állítmány
- Ø = zero morféma

Основой сравнения родственных языков служит многосторонний анализ объектных отношений эрзянского языка-диалекта. Так как мордовскому языку свойственен свободный порядок слов, кроме основных типов SVO и SOV, характерных для нейтральных высказываний, в зависимости от контекста обнаруживаются все возможные варианты.

В эрзянском — в отличие от венгерского — нет единого выражения винительного падежа. Неопределённое прямое дополнение необозначенное, а оформление определённого зависит от семантики объекта. Проявляется и оппозиция полности-частичности (партитив), но не достигает совершенствования, подобного прибалтийско-финским языкам, поскольку подчинена различению определённости-неопределённости. Подробно анализируются падежные окончания, постпозитивные артикли, притяжательные суффиксы, которые выражают определённое прямое дополнение не только в литературном языке, но и в говорах. В рамках анализа по частям речи, уделяется особое внимание инфинитивным конструкциям.

Объектная парадигма глагола среди уральского семейства — специального типа, хотя её роль в основном совпадает с системами родственных языков, что разрешает предполагать существование возможности формирования дводной системы спряжения уже в уральском языке. Изложение важнейших конструкций глагола объектного спряжения и исследование поля актуальности представляет актуализирующие свойства "объектного-определённого спряжения". Как по происхождению, так и по своей функции мордовская актуальность относится скорее к типу прибалтийско-финских языков, а не к русскому виду, как до сих пор многие утверждали.

Агнеш Шаламон

Névutórendszerünk fejlődéstörténetéhez

Sebestyén Árpád

A nyelvi jelenségek társadalmi realitása az egymás mellett élő változatokban, párhuzamoságokban van. Ezek egymáshoz mérésakor jó szolgálatokat tehetnek a matematikai módszerek, mint erről Vértess Edit sok kitűnő tanulmánya szól. A nyelv diakron változásiban a mindenkori szinkron változatok használati elmozdulását, egyik megoldási mód kiteljesedését, másik visszaszorulását is megfigyelhetjük. Erre szeretnék példát mutatni az alábbiakban.

1. A különböző uráli nyelvek névutóival az utóbbi évtizedekben számos tanulmány és monográfia foglalkozott.¹ Az önálló fogalmi jelentésű szónak határozói viszonyjelölő eszközzé, névutóvá fejlődése ezekben a nyelvekben évezredes és ma is aktív folyamat, amelynek vizsgálata révén a nyelv fejlődési törvényeit ismerhetjük meg. Mivel pedig a névutózás fontos nyelvtipológiai jelenség, az így nyert tanulságok általános nyelvészeti szempontból is értékesek lehetnek.

Magam korábban a magyar nyelv szinkrón névutórendszerét vizsgáltam, olyan 20. századi szövegekből gyűjtött, zárt korpusz alapján, amelynek össsterjedelme meghaladta a 16 millió n-et, a 400 nyomdai ívet. A csaknem 32000 adat megfelelő alapul szolgált a szinkrón rendszer fő kérdéseinek körvonalazásához. Látnom kellett azonban, hogy már a szinkrón rendszerezés számos kérdése sem oldható meg a történeti háttér beható vizsgálata nélkül. A névutózás történeti alakulását összegező magyar tanulmányok régebbi keletűek,² azóta a nyelvtörténeti látásmód is sokat változott. Másrészt: adattárunk csak a biztos esetekre vonatkozó szemelvényes példamanyagot tartalmazza, nem teljes mélységű szövegfeldolgozás útján készült, így éppen

¹ F.J. Oinas, *The Development of Some Postpositional Cases in Balto-Finnic Languages*. MS-FOU. 123. Helsinki. 1961; Rédei (Radanovics) K., *Die Postpositionen im Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen*. Budapest, 1962; Sebestyén Árpád, *A magyar nyelv névutórendszere*. Bp., 1965; Mikola T., *Die alten Postpositionen des Neuzischen (Jurak-samojedischen)*. Bp., 1975; Keresztes Kálmán, *Hungarian Postpositions vs. English Prepositions: a Contrastive Study*. Bp., 1975; Seilenthal Tóru, *Osztják névutós szerkezetek*. Kand. dissz. Bp., 1979. MTA Kéziratár D/7261. stb.

² Simonyi Zsigmond, *A magyar határozók II*. Bp., 1892. 3-288; Klemm Antal, *Magyar történeti mondatlan*. Bp., 1928-42. 221-253.

a bizonytalan, átmeneti természetű adatok hiányának belőlük. Új, korszerű eredmények eléréséhez új, kidíjazatlan, tervszerűen gyűjtött adattárra van szükség.

Ezért határoztam el, hogy legkorábbi terjedelmes szövegünkötől, a Jókai Kódektől kezdve a 19. század végéig kiválasztok kb. 80 forrást, s a szövegrészet teljes feldolgozásával kifírok kb. 500 adatot. Így mintegy 40000 adatot zárt korpusz alapján tekintem át az egyes névutók kialakulásának, morfológiai, funkcionális fejlődésének útját, másrészt az egyes névutótípusok mennyiségi és minőségi változásait, a névutós kapcsolatok előzmény-szerkezeit, a fogalmi-szemantikai jelentések funkcionális átalakulási folyamatait, grammatikálizációját. Az adattár alapján lehetőség nyílik az egyes források – fogalmazók, másolók, szerzők, fordítók – egyéni névutóhasználatának összehasonlító vizsgálatára is, ilyen módon elkülöníthetőkké válnak az egyes korszakok parole- és langue-jelenségei. Hogy az egyes források esetleg széleskörű eltéréseit statisztikailag kiegyenlítssem, célszerűnek látom azokat emberöltőnyi időegységekbe csoportosítani, tehát évszázadonként három részre tagolni: 1. egység: 1366–1400; 2. 1401–1433; 3. 1434–1466; 4. 1467–1500; 5. 1501–1533; stb. Az így adódó metaszetek példaanyagának statisztikai összesítése jól szembeesíthető nyelvtörténetünk korszakbeosztásával is, és kiderülhet: megerősíti-e a névutózás fejlődési menete a hagyományos korszakelhatárolásokat vagy sem.

2. Itt és most csak arra vállalkozhatom, hogy munkám természetét és lehetőségeit kicsiben érzékeltessem. E célból kiválasztottam a Biblia talán leghíresebb és legköszmertebb részletét: a Passiónak – Jézus szenvedései és feltámadása történetének – Máté evangélista szerinti leírását (Máté 27–28. fej.), és megvizsgáltam ennek névutózását a legrégebb magyar fordítástól kezdve a legújabbakig. Az 1466-os Müncheni Kódektől az 1975-ös új református bibliafordításig 16, számomra hozzáférhető fordítást, illetőleg átdolgozást, revíziót vizsgáltam meg. Az adatokat különböző tartalmi és formai szempontok szerint tipisálva táblázatokba foglaltam (vö. I., II., III., IV., tábla). Állításaim, következtetéseim ezekre az összeállításokra támaszkodnak.

De még először fel kell tenni egy módszertani kérdést: alkalmasak-e ezek a szövegek ilyen természetű vizsgálatra? Látásból több tényező is ellentmondani látszik. Például az, hogy a fordításokban – különösen a legrégebbieken – még igen erős a forrásnyelv hatása. Itt elsősorban a Vulgata latin szövegére kell gondolnunk, bár a fordítók egy része – mint Sylvester János – a görög vagy a héber változatokra is tekintettel volt. Felfogásunk szerint a fordítások forrásnyelve – tipológiai okokból – nem új névutós kapcsolatok létrehozásában, mint inkább a már meglévő névutókészlet viszonyjelentésének szélesítése terén volt hatással: például az addig csak helyviszonyt tükrözőtető névutók elvontabb árnyalatúvá fejlődését siettetette. De a fordítások magyar nyelvű szövegeinél maradvány is megfontolandó, hogy az egyházi szövegek igen erősen konzervatívak; gyakran életben tartanak vagy legalábbis tovább örökítenek olyan frott fordulatokat is, amelyek az élő nyelvhasználatból már kikoptak. Továbbá: a szövegek tematikus azonosága bizonyára hátráltatja a más szövegtípusokban kialakult, élő beszédbeli, szakmai jellegű, publicisztikai, műszaki stb. hangulatú újabb keletkezésű névutók beáramlását (mint a *céljából, révén, alapján* stb.). Az is megfontolandó, hogy a két evangéliumi fejezet összesen 86 versszaka elegendő alapot adhat-e a szövegek névutóhasználatának statisztikai összemérére. Stb.

Mind ezekre tekintettel kell lennünk. Megfontolandónak vélem azonban a másik oldalról a következőket is. A Vulgata szövegének főleg katolikus fordításai mellett – főleg a 16. és 17.

században – születtek más vallási szemléletű, hussita, protestáns, református, evangélikus változatú fordításai is, amelyek éppen a vallási szembenállások hevében igyekeztek nem utánosni, hanem felülmúlni egymást. Nem ritkán megfigyelhető, hogy egy-egy kifejezés fordítása csak az egyik vagy csak a másik felekezethez tartozó bibliaszövegekben öröklődik. Az ilyen eltérések mögött feltehetőleg korabeli nyelvi változatok eltérései jelennek meg. Az is megfigyelhető, hogy a latin szövegek modorosságai lassan – ha évszázadok alatt is – kissorulnak a fordítások nyelvéből (pl. *exempli gratia* – *példának okáért*). Érdeemes megnézni: mivel cserélődnek ki. Továbbá: Az egyházak régtől fogva folyamatosan igyekeznek gondozni a biblia szövegét, így – ha az élő beszédhez és a fejlődő írásbeliséghez képest bizonyos késéssel is – a revidált kiadásokba fokozatosan beáraznak a modernebb nyelvi fordulatok. Tudjuk, hogy Károlyi Gáspár 1590-es, nagyhatású vizsolyi bibliáját Szencsi Molnár Albert már 1608-ban nemcsak újra kiadta, hanem "néhol megis jobbitotta". Hasonló volt a helyzet a Káldi György fordította 1626-os, szintén hagyományteremtő katolikus bibliaszöveggel is.

Mind ezek alapján – munkahipotézisként – azt mondhatjuk: ha a szükségképpen hagyományörző bibliafordítások tekintélytisztelő nyelvében újabb névutók vagy egyéb fordítási megoldások jelennek meg, ezt a nyelvi modernizálódás bizonyítékaként kell értelmeszünk, s az új elemeket az adott kor többé-kevésbé standardizált nyelvéhez tartozónak kell minősítenünk. A fordítások kronologikus változásaiból tehát a névutózással kapcsolatban is joggal vonhatunk le következtetéseket, mégpedig nemcsak az egyes névutók használatára, hanem az egész rendszer alakulására nézve is.

Ezek után vegyük szemügyre az adatokat: néhány latin szerkesztetnek a különböző fordításokban megjelenő magyartításait és a belőlük levonható tanulságokat!

Forrásaim a következők: 1.(1466): A Münchener kódex 1466-ból. Szerk. Nyíri Antal. Bp., 1971. — 2. (1508): Döbrenti kódex. Szerk. Volf György. Nyelvemléktár XII. Bp., 1884. A kódexből a 28. fejezet hiányzik. — 3.(1536): Pesti Gábor, Nouum Testamentum... Bécs, 1536. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia Bp., 1895; 4.(1541): Sylvester János, Vy Testamentum... Újsziget, 1541. Hasonmás kiadás: Bibl. Hung. Ant. I. Bp., 1960; 5.(1590): Károli Gáspár, Szent Biblia... Vizsoly, 1590. Hasonmás: Bp., 1982; 6.(1626): Szent Biblia. Ford. Káldi György. RMP. — 7.(1736): Új Testamentom... Ford. Torkos András. H.n. 1736; 8.(1746): Szent Biblia... Ford. Károli Gáspár. Ultrajectumban, 1746; — 9.(1782): Szent Biblia... ford. Nagy-Szombati Káldi György. Leg utolsó nyomtatás. Budán, 1782; — 10.(1865): Szent Biblia... ford. Károli Gáspár. Pest. 1865; — 11.(1865): Az Új Szövetség szent könyvei... Káldi György fordítása nyomán... átdolgozva. Egerben, 1865; 12.(1928): Újszövetségi Szentírás a Vulgata szerint Káldi György ford. nyomán átdolgozta a Szent István Társulat Szentírás-Bizottsága. Bp., 1928; — 13.(1938): Szent Biblia. Ford. Károli Gáspár. 1938-ban újonnan átdolgozott kiadás. Brit és Külföldi Biblia-Társulat. — 14.(1950): Szent Biblia. Ford. Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Bp., 1950; — 15.(1973): Biblia. Összövetségi és Újszövetségi Szentírás. Új jegyzetekkel is ellátott új fordítás. Bp., 1973; — 16.(1975): Az Újszövetség és Zsoltárok könyve. Magyar nyelvre fordította a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Bibliafordító Szakbizottsága. Bp., 1975.

A latin kiindulási formákat és a veresszakok számosását egységesítve, Nyíri Antal Münchener kódex-kiadása szerint idézem. Nyomdatechnikai okokból forrásaim helyesírását a lehetőségig

leegyszerűsítettem. Helykímélés céljából csak a névutóval közvetlenül összefüggő szavakat emelem ki.

3. Az *elő*, *előtt*, *elő* névutócsaládról tudjuk, hogy lativusi tagja, az *elő* csak a 19. századtól adatolható (TESz.). Helyette korábban az *előbe* – morfológiailag eltérő szerkesztű – alakváltozatait használták. Ezt igazolják a mi alábbi adataink is, amelyek azonban itt személyragos határozószóként tehát a személyes névmás névutós alakjaiként fordulnak elő. A névutócsalád *előtt* és *elő* tagját a következő kronológiai összeállítás szemléltetheti:

előtt (Máté 27:11)

"Iesus...stetit ante praesidem"

- 1.(1466) Ihē ke- allapec a- feiedelm elot
- 2.(1508) Ie (us...alla i (pannak előtte
- 3.(1536) meg alla az fejedele elewt
- 4.(1541) megállapek az feidelmaek előtte
- 5.(1590) Ie (us...állá az tisztartó eleibe
- 6.(1626) Jēsus pedig a' ti (sttartó előtt állá
- 7.(1736) I...áll vala a' Fejedelem előtt
- 8.(1746) J. állá az Tisztartó eleibe
- 9.(1782) J. a tisztartó-előtt állá
- 10.(1865) állá a Tisztartó eleibe
- 11.(1865) J. a helytartó előtt állá
- 12.(1928) a helytató előtt áll vala
- 13.(1938) J...a helytartó előtt állt
- 14.(1950) J...állá a helytartó előtt
- 15.(1973) J-t a h. elő állították
- 16.(1975) J. ott állt a helytartó előtt

elő (előjük)(Máté 28:9)

"Iesus occurit illis"

- Es im i^e azocnac éléicbē kele
(A fejezet hányzik a kódexből)
- Ime Ie (us elejkebe iarwla
ime Ie (us eleikbe mene
imé Ie (us eleikbe méne nekiek
Jēsus eleikbe méne
imé eleikbe jöve nekiek Jēsus
Jēsus eleikbe méne nekiek
Jēsus eleikbe méne, mondván...
Jēsus eleikbe méne nekik
Jēsus elejek jöve, mondván...
Es ime Jēsus elejük mene
ime Jēsus szembejött velük (!)
imé szembe jöve övelök Jēsus
Jēsus jött velük szemben
Es ime J. szembejött velük

Lássunk néhány tamulást! A fordítók a latin *stetit ante praesidem* formulát hol locativusnak, hol lativusnak értelmezték. Első esetben a stabil "előtt áll", másodikban az *eleibe*, *elő* áll fordítás kínálkozik. Az áll igének mindkettő szabad bővítője. Az irányjelentés nyomtatékolása a 14. és 16. forrásban az ott locativusi adverbium. Hasonló szerepű a 15. forrásban a műveltető ige: állt vkit rhova. Érdekes, hogy a kétszeresen jelölt birtokos szerkezetet imitáló -nak előtte szerkesztésmód a 16. század első felével elmarad, de addig sem kizárólagos. Az 5. forrás *eleibe* alakja a jóval későbbi *elő* korábban általános lativusi előképe (I. a II. tábla 3., illetőleg az I. tábla 4. sorát).

A Máté 28:9 szakában található *occurit illis* szerkezet eleve szorosabb határozói bővítést kívánt: az ige határozó összetétel értékű. Modern latin szótárunk is "elő(be)fut, elő(be)ier" fordítást és dativusi vonzatot jeleznek. Az *előjébe*, *eleibe* hárommorfémás névutó T/3. *eleikbe* alakja teljesen természetesen jelenik meg a régi forrásokban, egészen a 19. század második feléig, amikor átadja helyét az *elő* új névutó megfelelő személyragos alakjának: *elő-jek*, *elő-jük*. Rövidesen ezt is kiszorítja azonban a szemben határozószóból szinte egyszerre kialakuló

szembe- igekötő, illetőleg a *-vel szemben* ragvonzó névutó. A *szembe* és *szemben* határozászó-változatok irányjelölése a régiségben szinte szétválogathatatlan: a *-be* ragos alakok igen gyakran jeleznek locativust – akárcsak a mai nyelvben. Viszont a *-ben* ragos alakok is lehetnek lativusaiak a szótó sugallatára. Pontos elkülönülésük csak a legutóbbi kor nyelvfejlődésében figyelhető meg. Az igekötős *szembejön* (vki vkivel), és a jön vki vkivel *szemben* névutós kapcsolatot a mai nyelvben szerkezeti alternációt képvisel. – Érdekes, hogy a latin *illis* névmási dativus milyen sokáig jelenik meg a fordításokban mint funkciótlán, kénysszerű töltelékszó (azoknak, nekik, nekik). – A két szerkezet magyar fordításaiban megjelenő igeváltozatokról (*stetit* = állapék, megállapék, állá, áll vala, állt; *occurrit* = kele, járula, méne, jöve, jött) – amelyek pedig szintén korjellemző erejűek – itt nem kívánok szólni. Még csupán azt jegyzem meg, hogy az *eljébe*, *elibe* névutó és személyragos változatai – amint ez a II. táblázatból jól látható – átváltásos, funkcióátadó viszonyban van az *elé* megfelelő alakjaival, s ez a váltás a 19. században zajlik le.

A fenti két adatsor a névutózás fejlődése szempontjából sajátos, egymással ellentétes folyamatot mutat. Az előtt végig stabil, csak formailag bukkan fel a 16. században két *-nak* ragos alapszó, és később két lativusi változat az igevonzat bizonytalansága miatt. Az *elé* a korai *elibe* szállárd helyzete után megasszakadó sort alkot, s a 19. századtól három új elem jelenik meg a helyén: az *elé* és a *-vel szemben* névutó és a *szembe- igekötő*.

Az *elébe*, *elé* fejlődéséhez nagyon hasonló a *főle*, *főlebe* sorsa, noha a *főle* sokkal korábban megjelenik a régiségben, mint az *elé*. A Máté 27:37. szakaszában ez olvasható: "Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam". Csak a kiemelt szerkezet fordításait tekintve est találjuk: 1.: ő feje *felire*; 2.: ő feje *felé*; 3.: feje *felire*; 4.: az ő feinek *felibe*; 5.: feje *felibe*; 6.: *főlibe*; 7.: *felibe*; 8.: *felibe*; 9.: *főlibe*; 10.: *felibe*; 11.: *főle* (!), 12.: *főle*; 13.: *főle*; 14.: *főle*; 15.: *főle*; 16.: *főle*. – A váltás a *főlibe* és a *főle* közt itt is a múlt század második felében következik be. A normanyelvben a *főle* alakváltozat rögzült, hogy így elkerüljük a *felé* 'irányába' névutóval való keveredést. Figyelemre méltó még az adatok közt a korai *felire* két előfordulása (MünchK., Pesti: ÚT): ezek a kezdeti ekvivalenakeresgélés tanúi. (L. még a külön összeállításban).

4. A kétmorfémás névutók új hullámát adattárunkban még csak a *módon* és a *tájban* képviselik. Ennek a nem birtokos szerkezetben keletkezett, rendszertint átvitt, elvont jelentésű töből és szekunder vagy terciér határozó ragból álló névutótípusnak később lett nagy a divatja (*módon*, *módra*, *alkalommal*, *áron*, *célból*, *címen*, *okból*, *részről*, *révén*, *tájban*, *úton* stb.). Napjainkban a Px-et tartalmazó újabb névutók (*módján*, *módjára*, *céljából*, *okán* stb.) mellett párhuzamosan alakulnak a Px nélküli változatok is.³

Tanulmányos e típusban adattárunk *tájban* elemének vizsgálata. A Máté 27:46. szakasz latin szövegében ez olvasható: "Et circa horam nonam clamavit". A fordítások így alakulnak: 1.: Es kilenced idő koron ivöltő; 2.: Es kilenced horan üvöltö; 3.: És kilencóra *tájám* fel kiálta; 4.: és kilenc óra *felé* kiálta; 5.: Kilenc órákor pedig kiálta; 6.: kilenc óra *felé*; 7.: kilenc óra *tájban*; 8.: Kilenc órákor; 9.: kilenc óra *felé*; 10.: kilenc órákor; 11.: kilenc óra *tájban*; 12.: kilenc óra *tájban*; 13.: Három óra *tájban* (lidőatszámítás); 14.: kilenc óra körül (!); 15.: Kilenc óra *tájban*; 16.: Három óra *tájban*. (Vö. külön is!)

Figyelemre méltó, hogy az első forrás névutónak is tekinthető koron adata a vizsolyi bibliában már ragként jelenik meg. A *felé* névutó itt mikor? kérdésre felelő időhatározóként

³ Vö.: Sebestyén, Névt. 195; Uő: Nyelvtudományi Értekezések 40. sz. 318.

szerpel, mint mai nyelvünkben is sokszor. A *tájban* névutót megelőzi a hárommorfémás *táján*, de itt visszasszorul. A *táján*, *tájban* itt csak időhatározóként fordul elő, de a fő alapjelentéséből nyilvánvaló, hogy eredetileg helyviszonyt fejezett ki (Vö. TESz.). Az is tanulságos, hogy a *tájban* szerepében – ha csak századunkban is – megjelenik a *körül* névutó is, gasdagítva az ide tartozó időhatározó névutók készletét.

5. A hárommorfémás, birtokos szerkezetben keletkezett, Px-et is tartalmazó névutók száma napjainkban már meghaladja az ősi kétfélemorfémásakét. Vizsgált korpuszunkban – mint a II. táblázat tanúsítja – még nem ez a helyzet. Az ide tartozó, fentebb már érintett elejébe és főlébe után érdemes röviden megnéznünk az *ellenében* használatát. A Máté 27:61. szakaszban ez a latin mondat található: "Erat autem ibi Maria Magdalena et altera Maria sedentes contra sepulcrum". A fordításváltozatok a következőképpen alakulnak: 1.: ülven az koporsó ellenébe; 2.: ülven az sír előtt; 3.: ilnek vala a koporsó ellenében; 4.: az koporsónak ellenibe ülnek vala; 5.: ülnek vala az koporsó ellenébe; 6.: az koporsó-ellenében ülven; 7.: ülven az koporsónak ellenében; 8.: ülnek vala az koporsó ellenébe; 9.: a koporsó-ellenében ülven; 10.: ülnek vala a koporsó ellenébe; 11.: a sír ellenében ülven; 12.: a sír állellenében (!) ülven; 13.: a sírral szemben (!) ültek; 14.: a sír állellenében ülnek vala; 15.: leültek a sírral szemben; 16.: a sírral szemben ültek. (L. még külön is!)

Az nem meglepetés, hogy a locativusi helyhatározót a korai adatokban nem -ben, hanem -be alak jelöli: ez a szerepe közismert. A -nak *ellenében* teljes birtokos jelzői képlet elég sokáig tartotta magát: itt 1736-ban bukkan fel egy evangélikus fordításban. A *koporsó* szó is elég sokáig megmaradt, bár a magyar fogalmak szerint félrevezető lehetett, nem idézte fel a 'sziklába véssett kriptá' jelentést. Feltűnő, hogy a múlt század második felében az *ellenében* kiavul, s helyét az expresszívebb, de azonos töből származó *állellenében*, majd egyértelműen a *VEL szemben* névutó foglalja el. Feltűnő, hogy az *előtt* mindössze egyszer bukkan elő a fordítások sorában, az 1508-as Döbrentei Kódexben. Igaz, a latin *contra* prepozíció távolságot és szembenézést kifejező jelentését nem tükrözteti.

Az ugyane típusba tartozó utásról tudjuk, hogy első szövegeink óta a leggyakoribb névutónk. Itteni dominációját jól tükrözi a II. táblázat. Vele kapcsolatban csak egy jelenségre kívánunk rámutatni: összetételes formáinak koraiságára és nagy számára. Tudjuk, hogy a névutók leggyakrabban a mutató névmásokkal alkotnak határozószó összetételt.⁴ A latin *postquam* megfelelőjeként már 1466-ban kétszer is előfordul a *mi után*, igaz, még külön írva. Pesti fordításban 1536-ban már az *azután* is megjelenik *ostan* formában, beazélt nyelvi elemként, anélkül, hogy latin megfelelője lenne: "Azokaert hivattaték *ostan* az mező, Halkal dama..." (Propter hoc vocatus est ager ille Haceldama...). A *miután* gyakran a terjengős, kenetes *minekutána* alakban bukkan elő. Jellemző, hogy két legutóbbi forrásunkban az *astán*, *azután* tísszer, a *miután* négyezer fordul elő.

6. A ragvonzó névutók használata is szolgál néhány tanulsággal. Kösülük a latin *cum* fordításaként a *VEL* együtt fordul elő legtöbbször. Néssük ennek előfordulásait például a Máté 27:38. szakaszban (sárgjelben bemutatjuk a nem névutós megoldásokat is): "Tunc crucifigi sunt cum eo duo latrones..." – 1.: (Tahát megfeszítették ő vele két tolvajok); 2.: (Tahát feseitének ő vele egyéb két tolvajt); 3.: (Akoron fel fessitének ő vele két gonoszövé embertis); 4.: (Akkoronn két latrot fessítínek meg ővele; 5.: Acker fessítínek meg ő vele egygüt két latrot;

⁴ Vö.: Berrár Jolán, Fejezetek határozóragjaink élettörténetéből. NyttudÉrt. 13. sz. 22.kk.

6.: (8 vele); 7.: *8 vele együtt*; 8.: *övéle együtt*; 9.: (*övele*); 10.: *vele együtt*; 11.: (*övele*); 12.: *vele együtt*; 13.: *vele együtt*; 14.: *vele együtt*; 15.: *Vele együtt két gonasztvőt is keresztre feszítettek*. 16.: *Vele együtt feszítettek keresztre két rablót is.* (L. külön is!)

Hasonló képet mutatnak a további locusok (27:41, 27:54, 28:12) is, azaz a különbséggel, hogy ott előfordulnak a *VEL egybe* és a *VEL egyetemben* is. A négy locus közös tanulsága abban összegezhető, hogy a korai szövegekben még nincs névutó, a *VEL* rag önmagában, személyragos adverbiumként felel meg a latin, *cum* eo-nak. A határozószós nyomatékosításból névutóvá alakuló *VEL egybe*, *VEL együtt* először a vizsolyi bibliában jelenik meg 1590-ben, a *VEL egyetemben* még később. Érdekes, hogy a 27:54. szakaszban az "et qui cum eo erant" szerkezetet a korábbi névutós formák nélkül találjuk a három utolsó fordításban: 13.: és akik vele együtt őristék Jézust; 14.: és akik övele őristék vala Jézust; 15.: és a többiek is, akik Jézust őristék; 16.: a százados és akik vele őristék Jézust.

7. A rendszer egészére vonatkozó megjegyzéseinket azazal kezdhetjük, hogy – amint várható volt – az egyszerű névutók ősi csoportját találjuk meg legteljesebben a kézzelben. Igaz, ezek közül is hiánysik néhány (akól, elől, helyett, mögé, mögött, mögül stb.), de ezt részben a szöveg tartalma, rövidsége magyarázza, részben meg az, hogy az ablativusiak mindig is csekélyebb terheltségűek szoktak lenni. Az sem lehet véletlen, hogy a Müncheni kódex óta előforduló hat ősi névutó (ellen, előtt, felől, között, közül, miatt) 227 előfordulása adja az összes előfordulások (305) 74%-át. Feltűnő az *elő*, *köré*, *alá* kései jelentkezése, érthetőbb ez az ide tartozó újabb alakulatok (*módon*, *múlva*, *nélkül*, *tájban*) esetében. Az, hogy az itt szereplő 23 kétmorfémás névutó közül egy-egy forrásban legfeljebb 13 fajta fordul elő (vö. I. tábla 25. sor 16. oszlop), valószínűleg a szövegmetaszet rövidségével magyarázható.

Érdemes egy pillantást vetni a -nak alatta, kétszeresen jelölt birtokos szerkezetet imitáló alak szerkezeti típusra. Ennek használata részben szerzőhöz kötődik: Sylvester 1541-es Új testamentomának kenetes beszédet érzékeltető tudós fordításában a leggyakoribb, utána alig találunk rá példát, kivéve a miatt névutót (I. tábla 19. sor), amelynek még kétszáz év múlva is él a "félelemnek miatta" fordulata.⁵

Feltűnően sok az egyszerű névutók közt a személyragos forma (I. tábla 28. sor): ennek 99 adata az előfordulások 32%-át adja. Ez bizonyára a szöveg természetéből adódik: az állítások nagy része Jézus személyére utal harmadik személyben. — Későn, és igen csekély számban jelentkezik viszont anyagunkban az összetétellel vált névutós kapcsolat (I. tábla 29. sor): csak a *szerelőtt*, *mialatt*, *amialatt* néhány adata fordul elő.

Arra a kérdésre, hogy megfigyelhetünk-e a fordítások között elődkövető szöveghagyományozódást, óvatos igennel felelhetünk. Főleg a két nagyhatású alaplűnek, Károlyi Gáspár 1590-es és Káldi György 1626-os fordításának érezhető a hatása. Az előbbire utaló példák a csak református fordításokban előbukkanó összececsengések: az *előtt* adatainak azonos ritmusa az 5., 8. 10. oszlopban, amelyhez hasonló a *közül*, *melé*, *melől*, *miatt* adatsora is. Hasonló rokonság mutatható a katolikus szövegek közt az *által* (6., 9. oszlop) és az *előtt* *előtt* (6., 9., 11., 12.) vonatkozásában.

8. A II. táblázat 14 Px-et is tartalmazó hárommorfémás névutót mutat be. Ez a nagy szám, s különösen ezen belül az után rendkívül nagy terheltsége azt mutatja, hogy ez a típus már legelső nyelvemlékeink óta számottevő része névutórendszerünknek, noha keletkezésük

⁵ Vö.: Sebestyén, Névut. 218.

korát tekintve nyilvánvalóan későbbiek az ősi névutóknál. Érdekes a készlet időbeli változása. A kódexek korabeli elejébe, ellenében, főlébe, okéért a múlt század második felében kikopnak a használatból, szerepüket az *elő*, *szemben*, *főlk* veszi át (az okéért mint modorosság megszűnik). Ugyanakkor századunkban jön egy új hulláma e névutótípusnak: az *alakmával*, *átellenében*, *elmúltával* és főleg a *részéről*, *számára*, *szerint*. A kedvéért nem vált igazán névutóvá, a nevében pedig itt csak egy kifejezésében szereplő, frázis jellegű formula, amelyet a névutóvá terebélyesedéstől az ütött el, hogy a helyettesítő viszonyt több alternáns szóalak is kifejezhette, így a *fejében*, *képében*, *számában*, *helyében* és főleg: a *helyett*.

E változások ellenére a típus egyedszáma és terhelése nem csekély: a 159 előfordulás a teljes névutókészlet 30,17%-át teszi ki (IV. tábla 13. sor 18 oszlop). A II. táblázatról még az is leolvasható, hogy e típus leggyakoribb egyede az az öt névutó, amelyik már a Münchener kódexben is előfordul: csak ezek száma haladja meg a 10 előfordulást.

Alakszerkezetiileg e típusban még természetesebb a birtokos jelző -nak, -nek ragjának megőrződése: a Px egyébként is sugallja a birtokviszonyt. Mégis azt tapasztaljuk, hogy a teljesen kanonizálódott "Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében" szerkeszeten kívül a 16. század második felétől szórványossá válik az ilyen szerkesztésmódú névutós kapcsolat. Jelentősen lecsökken a személyes névmás ragozási rendszerébe illeszkedő (én)utánam típusú formák száma is: az összes előfordulásoknak csak 6,28 %-át teszi ki az I. tábla 32 %-ához képest. Annál jobban megnő az összetétellel vált névutós kapcsolatok aránya: ez az I. táblázaton 1,31 %, itt viszont 31,44 %, a növekmény 30 %!

Itt is jól megfigyelhetők a Károlyi és Káldi féle fordítások szövegahagyományozódási tendenciái. Az előbbire utalnak az *elejébe* (5., 8., 10. forrás), *kedvéért* (5., 8., 10., 14.), *okéért* (5., 8., 10.), *után* (5., 8., 10.), az utóbbira az *után* (2., 6., 9., 11.) azonos ritmusban előforduló adatai.

9. A ragvonzó névutók arányait szemléltető III. táblázat e típus kisebb jelentőségét mutatja - ma sem mindenki tekinti valódi névutóknak e határozószókból (igenévből) fejlődött nyomatékoító értelmező szerepű képződményeket. Egyedszámuk az előző típushoz hasonló változást mutat: a korábban gyakori *TÓL fogva* visszaszorul, a *VEL* egyben beolvad a *VEL együtt* főváltozatba, felerősödik századunkban a *TÓL kezdve* és a *VEL szemben*. E névutótípus későbbi kialakulásával magyarázható, hogy a személyes névmás alakrendszerébe beilleszkedő formák: (5)vele együtt adataink között is későn, csak a 18. században bukkannak elő.

A IV. táblázat a fő névutótípusok és alakszerkezeti változataik összesítő számadatait mutatja, kiegészítve néhány százalékos összehasonlítással.

10. Befejezésésképpen az elmondottak alapján talán joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a vizsgált kis szövegrészletből kiemelt alig több, mint félezer névutó használatában - mint cseppben a tenger - jól tükröződik ennek a nyelvi kategóriának több mint fél évezredes fejlődéstörténete: névutó-egyedek létezése, egymással való rendszerbeli kapcsolata, elszaporodása, visszaszorulása éppúgy, mint a fő típusok és szerkesztésmódok nyelvtörténeti fejlődésfolyamata. Quod erat demonstrandum!

Máté 27:37 "Et imposuerunt
super caput eius causam..."

1. Q vget q feit *seiré* vteuc
2. Es fel tevek *é* feie *sele* *é* vget
3. Es feje *sejre*, fel teuek
4. Es az *é* feinek *seibe* feltivék
5. Es az *ó* feie *seibe* fel tóuéc
6. És tévék a' feje-*seibe*
7. Es *ó* feje *seibe* helyhesteték
8. És az *ó* feje *seibe* feltévék
9. És tévék a' feje-*seibe* az *ő* ügyét
10. És az *ó* feje *seibe* feltevék
11. És feje *sele* tevék az *ó* ügyét
12. És feje *sele* tették
13. És feje *sele* függesztették
14. És feje *sele* illeszték
15. Feje *sele* táblát tettek
16. Feje *sele* függesztették

Máté 27:61 "Erat ibi Maria...
sedentes contra sepulcrum"

1. *ülve* a' kopóso *ellenébe*
2. *ülven* az *sír* *elő*
3. *ülnek* wala a koporso *ellenébe*
4. az koporsónak *ellenébe* *ülnek* wala
5. *ülnek* wala az koporso *ellenébe*
6. a' koporso-*ellenébe* *ülven*
7. *ülven* a' koporsónak *ellenébe*
8. *ülnek* wala a' koporso *ellenébe*
9. a' koporso-*ellenébe* *ülven*
10. *ülnek* wala a' koporso *ellenébe*
11. a *sír* *ellenébe* *ülven*
12. a *sír* *ellenébe* *ülven*
13. a *sírral* *szemben* *ültek*
14. a *sír* *ellenébe* *ülnek* wala
15. *leültek* a *sírral* *szemben*
16. a *sírral* *szemben* *ültek*

Máté 27:46 "Et circa horam
nonam clamavit..."

Es kilenced *idő* *koron* *imlolt* i
Es kilenced *horam* *évólte* *iesus*
Es *kylencz* *ora* *tesjam* *fel* *kýalta*
és *kilencz* *ora* *sele* *kiálta* az *iesus*
Kilentz *órakor* *pedig* *fel* *kiálta* I.
És *kilencz* *óra-sele* *kiálta* *Jésus*
Kilentz *óra* *tájban* *pedig*, *kiált* *wala*
Kilentz *órakor* *pedig* *fel* *kiálta*
És *kilentz* *óra-sele* *kiálta* *Jésus*
Kilentz *órakor* *pedig* *felkiálta*
És *kilencz* *óra* *tájban* *kiálta* *Jésus*
És *kilenc* *óra* *tájban* *felkiálta* J.
Három *óra* *tájban* J. *így* *kiáltott*
Kilenc *óra* *hórá* *pedig* *kiálta* *Jésus*
Kilenc *óra* *tájban* J. *felkiáltott*
Három *óra* *tájban* J. *felkiáltott*

Máté 27:38 "Tunc crucifixi sunt
cum eo duo latrones..."

megfeszítették *q* *sele* *két* *tolvaio*
feszítenek *é* *sele* *egéb* *ket* *tolva*
fel *feszítenek*, *ew* *sele*, *keet...*
ket *latrot* *feszítinek* *meg* *é* *sele*
feszítének *meg* *é* *sele* *együtt* *két...*
fel *feszítenek* *ösele* *két* *tolva*
megfeszítettének *ő* *sele* *együtt* *két*
Akkor *feszítének* *meg* *ösele* *együtt*
felfeszítének *ösele* *két* *tolva*
megfeszítének *sele* *együtt* *két* *latrot*
felfeszítének *ösele* *két* *tolva*
megfeszítének *sele* *együtt* *két* *latrot*
sele *együtt* *két* *rablót* *is* *megf-*
megfeszítének *sele* *együtt* *két* *latrot*
Sele *együtt...* *keresztre* *feszítettek*
Sele *együtt* *feszítettek* *keresztre*

History of the Development of the Postposition – System in Hungarian

Several papers and monographs have treated of the postpositions of various Uralian languages in the past few decades (Oinas, Rédei, Mikola, Stoebeke, Seilenthal ect.). To this range belongs the author's book issued 25 years ago (Sebestyén, Á., *A magyar nyelv névutórendszere — The system of Hungarian Postpositions — Budapest, 1965*). After this monograph of synchronic character the author set out to shed light on the historical development of the system of Hungarian postpositions.

Hungarian linguistic records sufficiently long go provide a basis for the investigation of this phenomenon are available from the second half of the 14th century. The 40 000 items of about 80 corpora examined by the author make the study of postpositions possible up to the end of the 19th century. A considerable part of sources was originally composed in Hungarian whereas the rest is translation from Latin, German, French ect. thus incidental interactions can also be established.

The monograph examines the stages of the system of postpositions in the individual sources and also in different eras of the history of the Hungarian language. It considers the types of syntagmas in which postposition took shape (possessive, attributive, adverbial, objective ect. constructions). It traces the historical process of the semantic, morphological and syntactic development of individual postpositions as well as types of postpositions. A finite corpus being applied, a statistical comparison of the data is also possible.

The lecture will present some major inferences of the monograph in hand. Since the formation of postpositions is still living process, the results may be informative with respect to other Finno-Ugric language, too.

Árpád Sebestyén

1. Egyeszei névutak (2 morféma: Tő + R¹ : alá, Tő + R² : mód; Tő + R³ : tájban)

h.=használt k.=katol. r.=reform.	1. h. 1405.	2. k. 1508.	3. k. 1536.	4. pr. 1541.	5. r. 1590.	6. k. 1626.	7. ev. 1730.	8. r. 1746.	9. k. 1782.	10. r. 1865.	11. k. 1865.	12. k. 1928.	13. r. 1938.	14. r. 1950.	15. k. 1973.	16. r. 1975.	17. SS. db	18. S. /	19. S. /	20. S. /	21. S. /	22. Furr. szám
1.alá			///	/		///	/		///				+/	/		/	1	1	-	-	-	1
2.alatt			///	/		///	/		///							/	6	3	-	-	3	4
3.alta																	12	10	2	-	-	6
4.elé															/		3	1	-	2	-	3
5.ellen	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///		///	32	14	1	17	-	15
6.elött	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	62	24	2	36	-	16
7.felé				/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	9	9	-	-	-	9
8.felől	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	24	24	-	-	-	14
9.fölé		/													/	/	7	7	-	-	-	7
10.fölött																	5	-	4	1	5	5
11.köré																	2	-	2	-	2	2
12.körül																	1	1	-	-	-	1
13.közé																	8	8	-	-	-	8
14.között	/	/	/	///	/	/	///	///	///	/	///	///	///	///	///	///	30	25	1	4	-	16
15.közül	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	53	42	-	11	-	16
16.mellé																	4	-	4	-	-	4
17.mellett																	1	-	-	1	-	1
18.mellől																	3	-	3	-	3	3
19.miatt	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	///	26	8	3	15	-	15
20.módra																	5	5	-	-	-	4
21.múlva																	4	4	-	-	-	4
22.melkül																	1	1	-	-	-	1
23.táiban																	6	6	-	-	-	6
24.Osz.db:	14	16	20	10	10	19	21	20	10	10	19	19	21	21	17	22	305	193	9	99	4	16
25. tájta:	6	6	10	9	9	11	10	11	10	10	11	11	12	11	10	13	23	18	5	11	2	
26. /:	12	9	14	10	10	13	15	12	13	12	12	12	14	13	10	12	193	/ = fa alatt szerkesztett típus				
27. /:	-	-	1	5	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	9	/ = fának alatta szerk.				
28. /:	2	7	5	4	8	6	5	7	6	7	7	6	5	7	7	10	99	/ = évellett, alattam szerk				
29. /:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	1	-	-	4	/ = az alatt, mint alatt szerk				

II. Ragos névszól névutók (3 morféma: Tő + Fx + R³⁻⁵ : után, elejébe, kedvéért stb.)

	1. h. 1464.	2. k. 1508.	3. k. 1530.	4. pr. 1541.	5. r. 1590.	6. k. 1626.	7. ev. 1736.	8. r. 1746.	9. k. 1782.	10. r. 1865.	11. k. 1865.	12. k. 1928.	13. r. 1938.	14. r. 1950.	15. k. 1973.	16. r. 1975.	17. SS. db	18. S. /	19. S. /	20. S. /	21. S. /	22. Fort. szám
h.=buzsán																						
k.=batol.																						
r.=reform.																						
1.alkalával	/		/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	1	-	-	-	1
2.kéteknében	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	2	-	-	-	2
3.elejébe	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	12	3	-	9	-	9
4.számban	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	10	9	1	-	-	10
5.ehhez	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	5	4	1	-	-	4
6.főbe	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	10	9	1	-	-	9
7.kedvéért	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	5	4	-	1	-	5
8.nevében	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	15	3	12	-	-	15
9.okáért	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	8	-	-	-	-	8
10.résztől	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	2	-	-	-	2
11.számra	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4	4	-	-	-	4
12.szertől	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	1	-	-	-	1
13.től	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	80	31	6	-	-	16
14.után	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/						
15.Ossz.db:	10	5	10	13	10	9	7	10	9	10	8	11	12	10	12	13	159	77	21	10	51	16
16.fajta:	5	1	7	6	7	5	5	7	5	7	4	6	5	7	5	5	14	13	5	2	2	
17./:	5	3	3	3	6	5	4	6	5	6	4	6	5	7	5	4	77	f= Jézus után szerk. típus				
18.0:	2	-	4	4	1	1	2	1	1	1	1	-	-	1	1	1	21	f= Jézusnak utána szerk.				
19.f:	1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	-	-	-	-	10	f= kezdetben, utána szerk.				
20.f:	2	2	2	5	2	2	-	2	2	2	3	4	7	2	6	8	51	f= azután, minnekutána szerk.				

III. Ragvoztó névtők (1 + 2 morféma: R³⁻³ + Tő + R¹⁻³⁻³ : N felül, VEL együtt, TŐL fogva stb.)

h=használt r=korlat r=reform.	1. h. 1466.	2. k. 1508.	3. k. 1530.	4. p. 1541.	5. r. 1590.	6. k. 1626.	7. ev. 1736.	8. r. 1746.	9. k. 1782.	10. r. 1805.	11. k. 1865.	12. k. 1928.	13. r. 1938.	14. r. 1950.	15. k. 1973.	16. r. 1975.	17. SS. db	18. S. f	19. S. f	20. F. szám
1.VEL egyben					/		/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	3	3	-	3
2.VEL egyetemben					/		/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4	4	-	4
3.VEL együtt	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	24	7	17	10
4.N felül					/		/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4	4	-	4
5.TŐL fogva	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	22	22	-	11
6.TŐL kezdve	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	2	-	2
7.VEL szorban	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4	3	1	3
8.Összesen darab:	3	2	2	3	5	2	7	5	2	5	1	4	6	5	6	5	63	45	18	7
9. h ₀ (ta):	2	1	1	1	4	1	3	4	1	4	1	2	3	3	3	3	7	7	2	
10. f:	3	2	2	3	5	2	4	4	2	4	1	1	3	3	3	3	45	f = Galileától fogva		
11. f:	-	-	-	-	-	-	3	1	-	1	-	3	3	2	3	2	18	f = öreke együtt		

IV. Az egyes típusok főbb adatainak összesítése

12.I. Egyszerű nu. össz.db	14	16	20	19	19	19	21	20	19	19	19	19	19	21	21	17	22	305	= 57,87%
13.II. Ragos nst. nu.	10	5	10	13	10	9	7	10	9	10	8	11	12	10	12	13	159	= 30,17%	
14.III. Ragvoztó nu.	3	2	2	3	5	2	7	5	2	5	1	4	6	5	6	5	63	= 11,96%	
15.Összesen darab:	27	23	32	35	34	30	35	35	30	34	28	34	39	36	35	40	527	= 99,00%	
16. fajta:	13	8	18	16	22	16	18	22	16	21	15	19	20	21	18	21	44	= 59,77%	
17.Szerkeztetősok:	/	20	14	10	16	21	20	23	22	20	22	17	19	22	23	18	19	315	= 5,69%
18. f:	2	-	5	9	2	1	3	2	1	1	1	-	-	1	1	1	30	= 24,00%	
19. f:	3	7	6	5	9	7	9	9	7	9	7	10	8	9	10	12	127	= 10,45%	
20. f:	2	2	2	5	2	2	2	2	2	2	3	5	9	3	6	8	55		

Templomos falu — kirkonkylä

K. Szoboszlai Ágnes

A sziktiivkari finnugor kongresszuson korunk finn-magyar nyelvi érintkezéséről szólva — finn témájú írásművek, fordítások és szótárak vizsgálata alapján — arra a következtetésre jutottam, hogy ha nem is nagy számban, de kölcsönöztünk szótári elemeket a finn rokonnyelvből. Úgy láttam, hogy a finn *sauna* jövevénysszó lett a magyarban (*sauna*), mint azt többek között a szó magyaros helyesírása is tanúsítja. Több és többnyire alkalmi átvétel az idegen szó kategóriájába tartozik. Egyetlen finn szó, a *kirkonkylä* magyar *templomos falu* megfelelőjét utaltam a tükörfordítás csoportjába.

Az általam megvizsgált finn elemek a *sauna* közszó kivételével az ún. *lokalizmus* fogalma alá rendelhetők. Analóg eset gyanánt szeretnék hivatkozni az angol átvételekre: "nem kevés olyan angol szó fordul elő magyar írásművekben, melyek idegen szavak maradtak (...) Ezek az ún. *lokalizmusok* (...), melyek az angol nyelvterületre jellemző, de nálunk nem létező vagy nem létezett fogalmat jelölnek (...) az idegen világ életének, intézményeinek, szokásainak, használati tárgyainak megnevezésére szolgálnak, és szépirodalmi művekben csupán környezetfestő, hangulatfelidéző szereppel bírnak" (Országh László: *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben*. NyÉrt. 93. sz. 16–7. lap).

A finn *kirkonkylä* ~ m. *templomos falu* az átadó nyelv szavának jelentésszerkezetét megőrizve olyan tükörfordítást ad, amely a finn civilizációra jellemző.

Megállapításom ellenében fel lehet hozni cáfolatul, hogy "templomos falvak" Magyarországon is voltak. Szent István II. törvénykönyve kimondta, hogy tíz falu építsen egy templomot, azaz templomos falu már az államalapítás és az egyházszerzés korában is létezett: ahol a templom áll, ahova a templomot építették.

Ennek a feltevésnek a következő tények látszanak ellentmondani:

a) a TESz. szerint a *templom* szó magyar nyelvbeli első előfordulása 1410. Ezt természetesen már megelőzhette a szóbeli használat.

b) a 'templom, Kirche, Gotteshaus' jelentésű *egyház* szó TESz. szerinti első előfordulása 1193, azaz jó két évszázaddal megelőzi a *templom* használatát.

c) A *templom* szó használatát nem erősítette a hazai okleveles gyakorlat sem, mert a falu, a lakott hely (*villa*) templomát *ecclesia*-nak, azaz *egyháznak* emlegetik. Bőven adatolt példatárat találunk Szabó István monográfiájában (*A falurendszer kialakulása Magyarországon X-XV. század*. Akadémiai kiadó. Budapest 1966).

A nomadizálásról a megtelepült, földműves életmódra való áttérés folyamatát, állomásait és az oklevelezésben, a korabeli forrásokban használatos *villa*, *locus*, *terra*, *predium*, *possessio* terminusok jelentését vizsgálva megállapítja, hogy "A falutelepülés léte nem kétséges az olyan terrán sem, melyen egyidejűleg templomot is lehetett találni" (im. 42.). Az idézett megállapításhoz tartozó lapalji jegyzetből néhány példa: 1234. *terra Cal*, in qua sita est ecclesia in honorem S. Petri; 1230. *terram nomine Chykam in Chenadiensi comitatu sitam...* super qua ecclesia in honore Sancti Martini constructa est; 1231. *terra Solt*, super qua est ecclesia in honore Sancti Laurencii.

A falu, a lakott hely nagysága, lélekszáma a Szabó István által vizsgált időben igen változatos volt, de a középkor korábbi évszázadaiban a falu helye is könnyen megváltozott a gazdálkodás kívánalmainak megfelelően, vagy kihasználva a szabadköltözés adta lehetőséget, de erőszakos áttelepítés révén is. Ilyenkor a falu lakói házuk szétszedhető és hordozható részét magukkal vitték, s akár több ízben is más-más helyre települhettek.

Szabó István a falu létrejöttében (és pusztulásában) a legnagyobb jelentőséget a gazdasági-társadalmi tényezőknek tulajdonítja (vö. im. 183), de ezek között a tényezők között mint faluvonzó, falualakító tényezőt csak egyszer említi majdnem mellékesen a templom meglétét: "A templomi védőszentről nevezett falvak neve is felcserélődhetett. Ilyenkor arra is lehet gondolni, hogy a templom előbb állott mint a falu (im. 137. lap 411. számú jegyzet. Én emeltem ki. K.Sz.Á.) Ez nagyon fontos mozzanat, mert azt is jelentheti, hogy a tíz falu (villa) közös temploma nem feltétlenül valamelyik, amúgy is könnyen elköltöző falu területén állott. A falvak pusztulása során pedig könnyen sorsára hagyták a templomot.

d) Az FNESz. címszavainak tanúsága szerint településnévben csak az *egyház* szó fordul elő. Pl. *Ágasegyháza* 'Ákos temploma'; *Szabad-*, ill. *Szolgaegyháza*; *Délegyháza* előtagja a cseh R. Déd szn. "A Déd hn.-hez akkor járulhatott az -egyháza utótag, amikor a falu elpusztult, s csak templomának romja maradt meg". *Dombegyház*: "A települést dombon álló templomáról nevezték el" (uo.). Igen tanulságos számunkra a *Hetényegyháza* szócikk: "Az utólag a hn.-hez illesztett -egyház-nak 'elnéptelenedett templomos falu' volt az értelme" Kör alakú templomáról nevezték el *Kerekegyháza* települést, *Kétegyháza* két templomáról kapta a nevét. Még 1940-ben is hasonló szerkezetű nevet kapott két egyesített község (vö. *Királyegyháza*). *Fehéregyház* és *Veresegyház* a templomépület színéről nyerte nevét, s helységnévként valószínűleg metonimikus eredetű. Így kaphatta meg régi nevét -egyház utótaggal az újra betelepülő falu is.

e) Az -egyház gyakoriságával szemben a templom szó késői meghonosodása alapján érthető az utóbbi hiánya a helynevekben. Az FNESz. *Fehértemplom* címszava lenne az egyetlen ellenpélda, de ez a név egy késői *Fehéregyház* → ném. *Weiskirchen* → *Fehértemplom* fordítás eredménye.

f) Szabó István monográfiája egyszer sem tesz említést arról, hogy mi volt a templomot magába foglaló "falu" köznévi megjelölése. Nem találtam erre utalást Kázmér Miklós *A falu a magyar helynevekben* (XIII-XIX. század) c. könyvében sem. Elgondolkodtató viszont a helynevekben előforduló *Egyházas-* előtag. Az FNESz. adataiból idézhetők a következő falunevek, bár a szócikkekből nem derül ki egyértelműen, hogy az *Egyházas-* előtag mikor kapcsolódott az alapnévhez, de itt is feltűnő, hogy templomos előtaggal egyetlen név sem fordul elő: *Egyházasfalu* ~ *Egyházasbaszt* (1418: *Eghazasbarth*); *Egyházasdengeleg* (1379: *Dengeleg*); *Egyházasgerge* (1333: *Ighazas Geregye*); *Egyházasharaszti* (1294: *Heghazas Harashty*); *Egyházashetye* (1338: *Hege*); *Egyházashollós* (1221: *Hollos*); *Egyházaskesző*

(1251/1263: Keszwy); Egyházaskozár (1330: Kazar); Egyházasrádóc (1588: Egyházas Radocz); Egyházasszeceőd (1205/1387/1399: Zechnd; 1937: Egyházasszeceőd); Egyházasváma (ma Pusztavám; 1678: Pusztá Vám; 1440-6: Horyowama et Eghazaswama); Az FNEsz. szerint "az Egyházas- előtagnak 'templommal rendelkező, templomos' az értelme, kivétel az Egyházaskozár, ahol az "Egyházas- előtaggal azt hangsúlyozták, hogy a falunak — szomszédaitól eltérőleg — temploma volt." Egy utaló címszóban Egyház- előtag van: Egyházbér (l. Bodolváber alatt; 1950-ben Egyházasbér, de 1542: Eghazasbel).

Kázmér Miklós idézett művének adattárából is idézhetők Egyházas- előtagú példák, a monográfia természetéből következően ezek -falu ~ -falva ~ -fa utótagúak: + Egyházasfalu (Somogy: Boldogasszonyfalva t.) 1478: Eghazasfalw (Cs. II. 602) (A + jel elpusztult falura utal. K. Sz. Á.) Egyházasfalu (f. Sopron: A/22 1418: Eghazasbarth, 1478 Eghazasfalw (Cs. III. 600), OL. 1595: Eg'hazasfalw. - +Egyházasfalu (Valkó: Erdőd t. 1480: Eghazasfalu (Cs. II. 307).

Egysszer kerül elő -falva utótaggal az eltűnt -falva utótagú nevek listájában: +Egyházfalu (Torda: Torda mellett) 1176:(!) Egyházfalu (ÁÚO. I. 73, 74, : 1197 k./1391, vö. Cs. V, 702), 1391: Ighazfalua, Eghazfalua, 1400: Eghazasfalua, 1446 ... 1519: Eghazasfalua (Cs. V, 702), 1542: Eghazfalua (Egyháztört. Eml. IV, 7) .

Egy címszóban -fa utótaggal: Egyháza. Itt természetesen -falva > -fa fejlődéssel van dolgunk.

Azok a középkori települések tehát, ahol templom állott, azok voltak az egyházas faluk. Inkább erre a köznévi meghatározásra gondolhatunk a földrajzi nevek alapján. Ez a kifejezés sokáig élhetett, mint azt a későn kialakult földrajzi nevek mutatják. Természetesen asszal is számolni kell, hogy ezekben a nevekben a régebbi nevek analógiája is hathatott (vö. Mező András: A magyar hivatalos helységnévtan. Akadémiai kiadó, Budapest 1982. 55. lap).

A templomos falu a középkori magyar falufajta terminus technikusaként a tudományos nyelvben alakult ki, de itt is váltakozik az egyházas falu terminussal. Ezt látjuk Szabó István többször is idézett falumonográfiájában. Zoltay Lajos egy 1925-ben kiadott munkájának csak a címét tudom most idézni: Települések, egyházas és egyházatlan falvak Debrecen város mai határában és külső birtokai területén a XI-XV. századokban.

Következtetésem: A középkorra érve a magyar templomos falu csak utólag alkotott terminus.

Mire arra került a sor, hogy finn témájú művek jelenjenek meg magyarul, ill. szépirodalmi műveket finnról magyarra fordítsanak, akkorra a m. egyházas falu már jelentésbeli archaizmussá vált, az újabb 'Kirche Gotteshaus' jelentésű templom látszhatott természetesebbnek a finn kirkonkylä magyarítására. Egy, a finn civilizációra jellemző jelentéssel gazdagodott tehát a magyar templomos falu szerkezet. Ez a gazdagodás olyan tükörfordítás eredménye, amely a finn kirkonkylä hatását is magán viseli. A finn hatást megelőzően a ném. Kirchdorf 'l. templomos község, 2. (vall) parókia, plébánia, egyházközség' hatásával is számolni lehet. A ném. Kirchdorf 2. jelentésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a finn seurakunta, (kirkko) pitäjä fordítása következetesen egyházközség.

Kirchdorf – kirkonkylä

Der Begriff "Kirchdorf" (ung.: *templomos falu*) gilt im Ungarischen als neuer terminus technicus, der mit dem Vorrücken des Wortes *templom* (Kirche, Gotteshaus) das ursprünglichere *egyházas falu* aus dem allgemeinen Sprachgebrauch verdrängt hat. Das finnische *kirkonkylä* > ung.: *templomos falu* ist das Ergebnis einer Spiegelübersetzung, durch welches die ungarische Struktur um eine neue spezielle Bedeutung bereichert wurde.

Ismertetések, bírálatok

Pápay József osztják hagyatéka (Próbafüzet)

Közzétesszi Vértess Edit. Bibliotheca Pápayensis I. Debrecen 1988. 85 l.

A próbafüzet a Nadym-folyó melléki nép énekét tartalmazza. Az ének az osztják népi epika hősenek-kategóriájába tartozik. A nemzetség lakóhelyének, a tájnak, a folyónak, a településeknek és népének bemutatásával kezdődik. A bemutatást az obi-ugor népköltészet szabályai szerint a fő fejedelemből bálványa végzi felsorolva a kisebb nemzetségcsoportok vezetőit, vér szerinti testvéreit is. A bemutatás után a hős nősülési vágyát és szándékát ecseteli, majd számba veszi a lehetőségeket és esélyeket. Összegyűlik a nemzetség, hogy násznéppé alakulva elinduljon lánykérőbe, amely végülis a fejedelemből kikoszorázásával végződik.

Az egyszerű történetet egy északi osztják adatközlő az osztják népköltészet tartalmi és formai készletének egész arzenálját felvonultatva, 637 soros hősenekké duzzasztva mondta el Pápaynak 1898–99-es gyűjtőútja során. Pápay útja köztudottan Reguly gyűjtésének megfejtése céljából szerveződött, emellett azonban jelentős új anyag feljegyzése is sikerült a kitűnő tudósnak. A próbafüzet előszava (magyar mellett németül, angolul és oroszul is) tájékoztatja az olvasót az osztják szöveganyag sorsáról. Pápay József északi osztják medvénekeit Fazekas Jenő, négy terjedelmes hősenekét pedig Erdélyi István jelentette meg. A hagyatéka többi igen értékes anyagának közzététele a magyar tudomány nagy adóssága. Ennek törlesztésére Vértess Edit vállalkozott. A kivitelezés mikéntjére ad választ a próbafüzet. Pápaynak még sikerült letisztáznia szövegeit: az osztják énekeket és magyar fordításukat szép kézírásával vonalas füzetekbe írta ceruzával. Ez ma még 55 év múltán is olvasható, fennáll azonban a veszély hogy a kézirat állaga gyorsan elromlik. A leggyorsabb és leggazdaságosabb kiadási formát a kis próbafüzet jól reprezentálja. A ma még elég jól olvasható kézírás fotoprint eljárással van közzétéve. Pápay nagy gondot fordított az osztják szöveg írására, ez igen jól olvasható, de a magyarul tudó szakember, főleg ha jó a szeme, el tudja olvasni a mellette található magyar fordítást is. Hála a jelenlegi magas színvonalú technikának, a betűk kontúrja élesebb, mint a ceruzával írt — egyre halványuló — eredetié. Mindössze néhány olyan oldal van a kiadványban (a 341. és a 345. lap magyar szövege, továbbá a 325., a 328. és a 348. oldal osztják anyaga), amely objektív okok miatt gyengébb minőségű.

A Pápay-szöveg-hagyaték így módon négy 400-500 oldalas kötetben viszonylag gyorsan, s főleg pontosan kiadható volna. Később elkészülne a szövegek párhuzamos német (esetleg angol és orosz) fordítása, valamint kb. két olyan kötet is, amely a Pápay által tisztázott változatot és a debreceni Református Kollégium könyvtárában található eredeti helyszíni följegyzések közötti kritikai egybevetést és magyarázatokat tartalmazná. A Vértés Edit által kiadott próbafüzet bizonyítja, hogy a vállalkozás e formájában kivitelezhető.

A próbafüzetet ifj. Eck Imre Gábor grafikai díszítik, amelyeket eredeti osztják népi motívumok felhasználásával készített. Az ízléses kötetecske a debreceni KLTE Reprográfiai Osztályának gondos, jó minőségű munkáját is dicséri.

Jubilánsunknak, Vértés Edit professzornak nagyszabású tervéhez jó egészséget, töretlen munkakedvet, s nem utolsó sorban megfelelő anyagi források fellelését is kívánjuk.

Keresztes László

Papp István–Jakab László, Magyar–finn szótár

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 855 l.

A hagyományosan élénk és egyre élénkülő magyar–finn kulturális és gazdasági kapcsolatok ismeretében szinte hihetetlennek tűnik, hogy csak most jelent meg az első nagyobb terjedelmű magyar–finn szótár, amelyhez mérhető modern idegen nyelv–finn szótár még sehol sem készült. Egy magyar–finn zsebszótárt már a két világháború közötti kapcsolatok életre hívtak (Weöres Gyula, Unkarilais-suomalainen taskusanakirja. Helsinki, 1934), ez azonban szűk terjedelme miatt nem elégíthette ki hosszú távon a mutatkozó igényeket. A magyar–finn kulturális együttműködés megújításakor (1957) felmerült egy nagyobb finn–magyar és magyar–finn szótár megírásának szükségessége. A munkát Papp Istvánra bízták, aki körültekintő anyaggyűjtést végezve alig néhány munkatárssal viszonylag rövid idő alatt elkészítette a Finn–magyar szótárt (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962), majd hozzáfogott a magyar–finn szótár munkálataihoz. Minthogy a tervezési és szerkesztési munkának úgyszólván semmi előzménye nem volt, és a szerkesztő mindössze néhány munkatárssal egyetemi teendői mellett tudott dolgozni, a szótárkészítés nagyon lassan haladt. A Finn Irodalmi Társaság az égető szótárhiány pótlására egy kis magyar–finn szótárt jelentetett meg (Nyirkos István, Unkarilais-suomalainen sanakirja. SKS, Helsinki, 1969), amely később kibővítve és finn–magyar résszel is megtoldva zsebszótárként is megjelent (Suomi-Unkari-Suomi taskusanakirja. WSOY, Porvoo, 1977). Noha a fenti szótárak hiánypótlónak bizonyultak, és nagy szolgálatot tettek a magyar–finn kulturális kapcsolatok fejlődése terén, a finn nyelvvel foglalkozó szakemberek, tanulók, fordítók nagyon várták a nagyobb terjedelmű magyar–finn szótár megjelenését.

A magyar–finn szótár szerkesztője, Papp István 1972-ben elhunyt. A szótárírói és szerkesztői munkákat tanítványa, Jakab László folytatta. Papp István az anyag kiegészítését és a címszavak szerkesztését csupán az e-betű közepéig végezte el. Az új szerkesztőnek kellett tehát kiegészítenie az anyag hátralevő részét, és megszerkesztenie a címszóanyagot beleértve az addig készült címszavak átszerkesztését is. Így a szótár jelenlegi formájában teljes egészében Jakab László megfogalmazása. A munkálatok egyetemi oktatói teendői mellett hosszú időt vettek igénybe: a szótár kézírata hét évi munka után 1980-ban készült el. A várva várt munka — az Akadémiai Kiadó gondozásában — végül 1985-ben került a könyvesboltok polcaira. Formátuma nagyszótár, terjedelme alapján nagy középszótár, amely mintegy 55–60 ezer adatot tartalmaz.

A szótár előszava (5–8) magyarul és finnül olvasható, hasonlóképpen a szótár használatára vonatkozó fejezet (9–14), valamint a rövidítések jegyzéke is (15–17), így magyart és finnt egyaránt eligazít tömör, lényegre törő összefoglalásával. Ezután jön a szótári rész (19–855).

A szócikkek felvétele gyakorlatias. Nem a bokrosítás elvét követi, hanem a származékokat (képzett és összetett szavak) külön címszóként említi. Újítás, hogy a magyar határozóragok és egy-két képző (-hat/-het, -né) is címszóként szerepel, így szótári szinten fény derül nyelvtani szerepükre. Fel lehetett volna venni az é birtokjelet is ebbe a sorba. Ennek megfelelő toldalék nincs a finnben, így funkciójának megvilágítására jó lett volna néhány példa. Hasonlóképpen ide kíváncskozna néhány fontosabb igei toldalék is. A legnehezebben az imperatívus jelenék "címszavasítása"-t lehetett volna megoldani, de ezt a címszavak után található

nyelvtani alakok pótolják. Néhány más képző használatára, mint pl. a -nyi funkcióira lett volna jó néhány példa. A szép számú tulajdonnévanyag felvétele is a szótár gyakorlatias voltát hangsúlyozza. A leggyakoribb keresztnevek és ezek becézett változatai mellett szerepel, hogy férfi- vagy női névről van-e szó. (Néhány történelmi személy, mint pl. Szent István, Nagy Lajos stb. a *szent*, ill. a *nagy* címszó alatt szerepel. Címszóként van megadva több fontos, közismert rövidítés is.

A címszavak felépítése világos, logikus. Szükség esetén a szótár szerkesztője néhány helyen közli a szó kiejtésére vonatkozó javaslatát, az egyszerű szavak (főnév, melléknév, számnév, névmás és ige) esetében pedig azokat a szótári alakokat, amelyek eligazítást nyújtanak a címszavak toldalékolását illetően. Ezek az információk a finn anyanyelvűek számára jelentenek könnyebbséget. A szócikkek anyagának elrendezésére a használati utasításban (9-11) van részletes leírás. A sorrend általában követi a Magyar Értelmező Kéziszótár gyakorlatát, de sokszor el is tér tőle. A szavak jelentésmezőinek kibontása mintaszerű, mint pl. a *bi-szottság*, *kiltartó* címszavaké. Nagyon hasznos a több szófajú szavak funkcióinak bemutatása (teoretikus mn. és fn.). A címszavak stilisztikai minősítése is helyénvaló, pl. *tót* (nép rég), de az *oláh* minősítés nélkül áll. Jó, hogy benne vannak a szótárban az ilyen szavak is, hiszen személynévként ma is élnek. Külön érdeme a műnek a jelentős számú szólásnak és közmondásnak a feltérképezése és szótárazása.

Mint a magyar- finn szótár használója és bírálója két oldalról vizsgáltam meg, mennyire tudja betölteni a szótár a vele szemben támasztott kívánalmakat. Minthogy Magyarországon jelent meg, először is azt kellett megnézni, mennyire használhatja egy magyar anyanyelvű magyar szövegeknek a finnre fordításában. A szótárt külföldön is árusítják, ezért abból a szempontból is tesztelni kellett, mennyire tudja a finn ember használni a finnre fordításban. A fenti kérdések tisztázása céljából vettem egy napilapot, kiválasztottam belőle egy-egy gépelt oldalnyi szöveget: egy-egy részletet egy országgyűlési tudósításból, egy sportriportból, egy Kassák Lajosról szóló megemlékezésből és egy nyelvészeti témájú tudományos ismeretterjesztő cikkből.

A tesztelésre kiválasztott szövegrészeket a szótár segítségével általában maradéktalanul le lehet fordítani. Különösen a finn anyanyelvűnek van könnyű dolga, hiszen alapszó nem hiányzott a szótárból, a képzett szavakat pedig az alapszó jelentéséből általában meg lehet fejteni. Hasonló a helyzet az összetett szavaknál. A magyar anyanyelvűnek már nehezebb a dolga, ha nem tudja, hogy pl. az *i* képzős jelzős szerkezetnek a finnbén sokszor összetett szó felel meg. Megvan a szótárban a *kösigasgatás*, de az újabb, rövidebb, divatosabb *igaszgatási* (*osztály/bizottság/szerv*) hiányzik.

A jelző értékű határozót alkotó való igenév megfelelői jók. A hasonló funkciójú *szóló* szócikkeknek az elrendezése hibás, hiszen a *szóló*éne és a *földről szóló* törvényjavaslat egészen más dolog, a homonímákat külön címszó alá kellett volna venni. Az utóbbi példát a szótár alapján nem lehet finnre fordítani, mert a *koskeva* jelentés nincs megadva, legfeljebb ha a *szóló* szinonímáját (*vonatkozó*) megkeressük, lehet lefordítani a kifejezést.

A *módosítás* jelentése a megadottakon kívül még *muutos*; vö. *törvénymódosítás* *lainmuutos*, amely hiányzik. Hasonlóképpen a *felvetés* *ehdotus*, *esitys* és *kidolgozás* *viimeistely*. A *kidolgozás* címszóhoz fölvettem volna a *viimeistellä* igét is. Az *előkészítő* címszó alá kíváncszott volna még a megadottakon kívül az *alustava* (työ). Ez a szó főnévként is megvan a magyarban *valmennuskurssi* jelentésében; így a *felvételi* címszónál sincs meg! A *tájékoztatást ad* nem található

meg sem az ad, sem a *tájékoztató* címszónál (megvan viszont a *tájékoztató*), az *ítél* jelentései között nem szerepel a *tart* valamilyenek, pl. *jónak ítéli*. Hiányzik a *munkáltoimás, abertás* (megvan a *munkálkodás*), *konssolidálódás* *vakintua* (megvan a *konssolidál*), *formateremtő* (elv). A *vonsat* csak nyelvtani terminusként van felvéve, pedig szokták használni vonatkozás értelemben is (*vminek politikai vonzata van*). Az *indít* jelentései közül hiányzik a *perustaa* (pl. *folyóiratot indít*). Az *él* ige alá kíváncsokra a *vminek az idejét éli* kifejezés is, a *Jár-hoz* pedig együtt jár *vmivel olla jnk seurauksena/tuloksena*. A *gépkoel*-hoz elég lett volna csak az *auto* szót felvenni, az *érettségisik* mellől viszont a *päästä yhioppilaaksi* kifejezés hiányzik. A *pályafutás* megfelelőjének elég az *ura*; az *elämänsä*, *viikkensa* már sok: a *labdarugó-pályafutás* fordítására a *jalkapalloilijan ura* elég. A rövidítések közül hiányzik az NB I mestaruussarja, ez ui. sem a *nemsetti*, sem a *bajnokság* alatt nincs meg. Tipikus sportsérülés a *térdssalagsakadás* *polviniveliteen repeämä*, a *térdssalag* viszont nincs a szótárban, csak a *térdssalagrend*. A *kirendelt* alá be kellene venni az *edustusto* szót is, pl. a *kaupallinen edustusto* *kereskedelmi kirendelt* diplomáciai terminus.

Egy terjedelmesebb középszótárban sem lehet meg természetesen minden szó és kifejezés. A fent ismertetett szűrőpróba alapján kiszűrte hiányok természetesen nem módosítják a műről alkotott igen pozitív véleményemet. Másfelől sok olyan szót, szólást és kifejezést is találtam a szótárban, mint pl. a *megmondhatója* kifejezés, hogy csak egyet említsek, amelynek hiányára mérget vettem volna. (Ez a *szólás* viszont nincs meg.)

A szótár nyelvezete friss, idiomatikus finn nyelv, s ebben Outi Karanko-Papnak, a szótár anyanyelvi lektorának elvülhetetlen érdemei vannak.

Igen hasznos lenne, ha a szótár szerzője és szerkesztője nem hagyná abba a gyűjtő munkát, és tervbe venné a Magyar-finn szótárnak nagyszótárrá való kibővítését. Tudom, hogy a meglevő anyag egy része terjedelmi okokból eleve kimaradt. A további anyaggyűjtést abban az irányban kellene folytatni, hogy a magyar irodalmi művek finn műfordításait kellene kicédulálni, ill. különböző stílusértékű magyar nyelvi szövegeket kellene finnre fordítani. Az ilyen jellegű munka közben derülne fény a már meglevő címszavak jelentésárnyalataira is.

Jakab László Magyar-finn szótár a maga nemében kiváló alkotás. Nem csoda, hogy fogadtatása egyértelműen pozitív Magyarországon és Finnországon egyaránt. A szótár megjelenése évszázados hiányt pótol a magyar-finn kulturális kapcsolatokban, és egyúttal méltó kiteljesítése a Papp István-i életműnek, és méltó tiszteletadás a nagy finnbarát emléke előtt.

"Bizonyára sok időbe telik még, fájdalom, míg egy teljes vogul szótár birtokába juthatunk" – írta Szilasi 1895-ben (NyK. 25: 19), de arra aligha gondolt, hogy ez a szótár, amelyet "csakis egyedül Munkácsi írhatna meg", a gyűjtő életében nem fog megjelenni, s csaknem egy évszázad telik el, míg végre a Munkácsi által gyűjtött szóanyagot és a szövegek szókincsét feldolgozó szótárt a kutatók kezükbe vehetik.

A Munkácsi által éppen hogy megkezdett munkát Kálmán Béla folytatta és fejezte be, megalkotva ezzel a vogul nyelvnek ezt az első tudományos szótárát, amely nemcsak egyszerű két-, ill. háromnyelvű (vogul, magyar, német), amely pontosan közli a szavak jelentését, hanem egyúttal vogul nyelvjárási, nyelvtörténeti, sőt részben etimológiai szótár is. Ez a szótár szerkesztőjének nagy érdeme.

A vogul nyelv kétnyelvű szótárai vagy nem közölnek nyelvjárási alakokat (Rombandjejeva - Kuzakova, 1982. 360 l.), vagy – gyakorlati célokat szolgálva – csak a kondai nyelvjárási alakot említik (Balandin - Vahruseva, 1958; a szótári rész körülbelül 150 lapnyi). Szilasi és Trócsányi (NyK. 25., 39.) természetesen igyekeznek a nyelvjárási formákat is figyelembe venni, a szótár azonban nagyobb anyaggal dolgozhat, így érthető az a különbség, ami például a szótár *nor*₁ (~ *nár* [*nor*] N, LM T *nar* (~ *nár* ~ *när*, LU P *när*, K *när*) /Pl *närät*/ 'gerenda, falgerenda, fakolonc' és Szilasi *nor* 'gerenda'... *när* K. A.L.; *nqr* 'nyárs' T - adatai között látható. (A *nqr* 'nyárs' Munkácsi - Kálmán szótárában önálló címszó: *nur*!) Néha talán egyszerűbben is lehetett volna a nyelvjárási adatokat közölni (az azonos alakokat csak egyszer kiírni pl. *morax*, *pos*₂ stb.).

Munkácsi csaknem száz évvel ezelőtt járt a vogulok között, s ez a száz év a vogul nyelv fejlődése szempontjából is jelentős. Kialakult az irodalmi nyelv. Mivel Kálmán Béla igen sokszor ezt a szoszvai változatot is közli "rendszerint saját, ritkábban Rombangyejeva ... följegyzése alapján", a szótár nyelvtörténeti szempontból is használható. Nem tükrözheti természetesen a legújabb szókincset, hiszen érthető módon hiányoznak belőle az új orosz jövevényszavak, amelyek azonban könnyen megtalálhatók a vogul-orosz és az orosz-vogul szótárakban vagy beillesztve a betűrendbe, vagy külön listaként közölve.

A szótár etimológiai szótárként is kitűnően használható, mert egyrészt megadja a jövevényszavak eredetét (pl. a tavidai *khör* tatár, az északi *xáram* osztják, a *purej* [*lu*] orosz jövevényszó stb.), másrészt az etimológiailag összetartozó származékszavakat egy – ponttal kiemelt – főcímszó alá rendezi. Kisebb nehézséget jelent, hogy az "alcímszó" és az utaló címszó nem válik el élesebben egymástól, s ez az első pillantásra bizonytalanságot okoz (nem lehet a két, ponttal jelzett címszó közötti részt automatikusan egységnek tekinteni). Például a 79. lapon a • *xäqxi* ... *khaqkhä* ... • *xäqxej* ... *khäqkëj* címszó-sorban az utolsó szó az előtte ponttal jelzett címszó szócsaládjába tartozik, a *khaqkhä* viszont a (106. lapon levő) *xäqxi* címszóra utal (itt egyébként elhagyandó a címszó sorszámozása).

A szótár német (7-14) és magyar nyelvű (15-20) előszava után a szavak betűrendben találhatók (21-746), majd egy német (747-839) és egy magyar (841-950) szómutató zárja a kötetet.

Az előszó bemutatja a szótár történetét, a hangjelölés nehézségeit, a szócikkekkel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat.

A szóanyag gazdagságát – mintegy 16–20000 szó (vö. Hajdú-Bihari Napló 1986. november 29.) – akkor érzékeljük igazán, ha egy-egy részletet összehasonlítunk Szilasi és Trócsányi már említett, vagy Eirasnak a Wogulische Volksdichtung köteteihez készített szójegyzékével (MSFOu. 180. 385 l.). Az említett vogul-oroszl szótárak terjedelme is jóval kisebb a Munkácsi Kálmánénál.

A szócikkek szerkezete világos, egy-egy szó megkeresése azonban egy kis gyakorlást kíván. A 18. oldalon közölt betűrend ugyanis elég bonyolult, különösen a magánhangzóknál több betű is van egy egységen belül, az o hangnál például tíz. Ezek közül első az á, ennek hosszú párja után következik az o stb. (A 377. oldalon viszont fordított a sorrend: o, á stb.; a harmadik betű itt alighanem ø-re javítandó.) A betűrend nem érvényesül mechanikusan, mivel "a nemelső szótag magánhangzóinak hangszíne változékonyabb, a képzős alakokban a mássalhangzó-elemek döntik el a sorrendet" /18/. Például a kiemelt xaxsi 'tud' címszó után a xaxxti 'ismer', majd kilencedikként a xaxsti 'tanít', utána pedig a xaxstaxti 'tanul' következik. A származékok származékai nem önálló címszavak, ezért a xaxstop 'tanítás' (Szilasinál: xaxstap; az 1982-ben kiadott vogul-oroszl szótárban: ханисътан 'учёба'!) nem a xaxstaxti után következik, hanem a xaxsti /al/címszó szócikkében bújik meg. Hasonló "kevert" betűrend figyelhető meg a xansz szóhoz tartozó származékokban is.

A szótár fontosságát mutatja az, hogy kéziratoss anyagát már a hatvanas évek végétől felhasználták a vogul nyelv kutatói, "több száz adata pedig bekerült MK jelzéssel a Magyar Szókészlet Finnugor Elemei c. háromkötetes szótárba" (16). Az NyK. mutatványt is közölt a szótárból (82: 297–302).

A Kálmán Béla által szerkesztett szótár a magyar lexikográfiának kiemelkedő teljesítménye, amely nemcsak a vogul nyelv és az uráli összehasonlító nyelvészet tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges segédeszköz, de – mivel két legközelebbi rokonnyelvünk egyikéről van szó – a magyar nyelvtörténeti, etimológiai kutatásnak is fontos kézikönyve.

Kiss Antal

A merja (meri) a finnugorság finn-permi ágához tartozó holt nyelv, mely szubsztrátumként teljesen beleolvadt az oroszba, s ha a feltevések szerint létezett írásos emlékeiből akár egy is fennmaradt, még az is várja felfedezőjét.

Ebben a nyelvelírás számára mostoha helyzetben vállalkozott a szovjet szerző a merja nyelv rendszerszerű bemutatására, a lehetőségek szerinti teljes rekonstrukciójára. Munkájában főként a T.Sz.Szemjonova, M.Vasmer és O.V.Vosztrikov által közzétett adatokat s a poszt-merja területek nyelvjárási és argó-szótárainak anyagát használta fel, természetesen szigorú kritikával.

A Bevezetés (5–12. old.) a merja nyelv elterjedésére, a merják történetére, az etnonim eredetére vonatkozó nézeteket s az eddigi kutatásokat foglalja össze.

A régészet azt bizonyítja, hogy a merja törzs már az i.e.I. évezredben önállósodott. Lakóterületén elődje a fatyanovói kultúra indoeurópai lakossága lehetett. A IX–X–XI. századi orosz krónikák többször említik a saját nyelvükön beszélő merjákat, de mivel a későbbiekben nem írnak róluk, sokáig úgy vélték, hogy erre az időszakra esett a keleti szlávokkal való teljes asszimilációjuk. A történelmi források tanúbizonysága szerint azonban a merják még a XV–XVI. században is őrizték etnolingvális sajátosságait, sőt a keleti peremvidéken néhány csoportjuk egészen a XVIII. századig használta a nyelvet. A „Merszkij sztan” adminisztratív elnevezést mindenesetre a XVIII. század közepén is jegyezték. A Vlagyimir-Szuzdali fejedelemségben a merja nyelv egyenrangú volt az oroszsal és a göröggel. A Moszkvai Ruszban, mely az orosz állam központja lett, a merja egyike volt azoknak a törzseknek, amelyekből létrejött a nagyorosz nemzet.

Tkacsenko elveti azt a Castréntól eredő nézetet, hogy a meri népnév a mari szláv kiejtésű változata lenne, s az ebből adódó következtetést, hogy a cseremisiz és a merja törzsek között közeli rokonsági kapcsolat volt. Egyelőre azt sem tudjuk, „belső” elnevezés volt-e egyáltalán — s ekkor a merják egészére, vagy pedig csak egy csoportjukra vonatkozott — és nem valamelyik szomszédos nép nevezte el így őket. Mindenesetre felhívja figyelmünket a merja, *erza*, *moksa*, *vadda* finnugor népnevek alaktani hasonlóságára.

A könyvben a hangtani rész a legterjedelmesebb (13–93. old.).

Milyenek azok a tények, amelyek alapján bizonyos mértékig képet alkothatunk a merja hangrendszeréről? Egyrészt figyelembe kell venni az orosz nyelv merja eredetűnek tartható lexikai elemeit, másrészt az oroszban az olyan szláv eredetű szavakat, amelyeket a régen merják lakta területen használnak, s feltehető, hogy finnugor, azaz merja hatás érte őket. A fonetikai rendszer rekonstrukcióját Tkacsenko két lépésben hajtja végre. Először a nem merja eredetű orosz tájszavak (16–42. old.), majd a merja vonatkozású orosz szókincs és földrajzinévanyag alapján végzi a vizsgálatokat (42–90). Részletesebb elemzésre csak a konszonantizmus körében vállalkozott, tudvalevően itt általában észrevehetőbbek az elmozdulások. A fejezet végén táblázatban foglalja össze a kikövetkeztethető fonémákat és változataikat (aláhúzással jelölve), illetve a hangrendszer egyéb elemeit (89. old.).

Magánhangzók:

i	ü?	u
e	ō? [ø]	o [δ]
ä		

Mássalhangzók:

p/B	t/D	t'/D'	k/G
β/[u]	s/Z,š/Ž	i,š'/Z'	γ? h
	δ?		
	c ž		
m	n	n'	ŋ
	l/L	l'	
	r/R	r'?	

A fonetikai vizsgálatokkal jól megvilágíthatók a finnugor kapcsolatok. A merjának az uráli alapnyelvtől öröklött sajátosságai: az első szótagi hangsúly, melyet az utolsó szótagok redukciója és a középső szótagok kiesése igazol; nincs zöngés–zöngétlen fonológiai oppozíció; szóeleji helyzetben csak magánhangzó vagy egy zöngétlen ill. szonáns mássalhangzó állhat; a palatális mássalhangzók megléte; a PU w β-ként őrződött meg; megvan az alapnyelvi kétféle e hang. Viszont nem őrződtek meg a gemináták, nem jött létre a konsonantizmusban a hosszú–rövid oppozíció. Valószínűleg hiányoztak a hosszú magánhangzók is; a diftongusokat egyértelműen nem lehet kimutatni. A fokváltakozás nem alakult ki. A mássalhangzó-rendszer gazdagsága a cseremisszel és mordvinnal rokonítja. Megvan az s és š, c és ž. A mordvinnal ellentétben azonban itt nem fejlődtek ki a zöngések, s a cseremisszel szemben nem váltak általánossá a β, δ, γ hangok, melyek a p, t, k gyengülésével jöttek létre. A zöngétlen szonánsok (melyek a merja, moksa-mordvin és részben az osztják nyelvre jellemzőek) csak helyzeti fonetikai változatai voltak az l és r fonémának. A B, D, G félzöngés hangok a balti-finnre emlékeztetnek, fonémává nem váltak a merjában.

A merja nem fejlesztette ki vagy nem őrizte meg a magánhangzóilleszkedést. Csak halvány nyomai vannak, s inkább a germán umlautra hasonlít. Pl. orosz бѣзлѣ < *βōZlE 'возле'.

Merja fonetikai sajátosságnak tartható, mivel a finnugor nyelvekben sehol sincs meg, a magánhangzók egy fokkal való zártabbá válása az új zárt szótagokban: *palo > pol 'falú', *orēmō << *oraβa > *urma 'mókus'.

Az ő és ü megvolt, de ahhoz, hogy dönteni lehessen fonéma voltukról, kevés a rendelkezésre álló anyag.

Viszonylagos biztonsággal 18 mássalhangzó- és 5 magánhangzófonémát lehet megállapítani, de mivel a finnugor nyelvekben mindenütt magasabb számokkal találkozunk, valószínűnek tarthatjuk, hogy a merjában is több fonéma lehetett.

Egészében a merja hangrendszer a legközelebb a volgai areál rokon nyelveihez áll, bár néhány jellegzetessége a balti-finn nyelvekhez közelíti. A mássalhangzók palatalizáltsága pedig az ugor ággal mutat hasonlóságot. (Lehetséges, hogy ősi kapcsolatra utal a protomerja és az ugorok között.) Feltehetően a merja tükrözi azt az állapotot, mely a proto-balti-finnt jellemezte a Baltikumba való áttelepülés előtt.

A grammatikai rész (94–129. old.): a morfológia és a szintaxis rendszere nagyon töredékes. Aránylag nagyobb eredményeket csak a főnév körében ért el. Tkacsenko az orosz szubsztátum-jelenségek és az irányhármasság feltevése alapján rekonstruálja a merja főnévi paradigmát, melyet a proto-balti-finn és az ősmordvin ragokkal egy táblázatban közöl (99. old.). A következő oldalon pedig a +*palo* főnév deklinációját találjuk a finn, moksza és magyar példákkal párhuzamosan. Az esetvégződések a balti finnre és a mordvinra hasonlítanak, egyetlen kivétel a PlNom, mely a magyarhoz közelíti. Sajnos a szerző itt összekeveri az esetragok és számjelek kategóriáit. Sehol sem említi, hogy a Nom végződése minden bizonnyal *s* volt, s ebből adódóan a +*palok* 'faluk' szó tő+Pljel+*s* szerkezetű.

A ragozási minta Tkacsenkónál:

Sg Nom +*palo*
 Gen ++*palon*
 Part ++*paloDa*
 Iness ++*palosna* / [>] ++*palosa*
 Illat +*palos*
 Elat ++*palosta*
 Adess +*palolna* / [>] ++*palola*
 Allat ++*palol*
 Ablat +++*palolDa*
 Voc +*a*faj 'apa!'
 Pl Nom +*palok*

A melléknévről (101-), számnévről (104-) és névmásról (107-) szóló fejezetekből igen kevés valóban morfológiai adattal leszünk gazdagabbak. Az igerendszer rekonstrukciója is egyelőre sikertelenségre ítélt vállalkozás, hiszen a merja eredetű orosz igék ritkán tudósítanak valódi merja igealakokról, mivel az igeképző és -rag orosz. Viszonylag jól a +*wolę* PFU létige fejleményei őrződtek meg: +*e jola* < +*ej olō* 'nincs'; +*jon* < +*on* 'van'; +*u!* 'volt'; +*jolus* < +*jolože* 'legyen'.

Az igenevekről szólva (116–122.) érinti a merja participium és infinitivus kérdését. Feltehető egy -*ša* jelen idejű és egy -*sa* múlt idejű aktív participiumképző. Ismert a -*ma* deverbális szubsztantivumképző (pl. Котрома, Кинешма), mely nem azonos az infinitivus képzőjével, de a finnugor analógiák alapján valószínű, hogy a -*ma* végű főnév illativusi alakja betölthette ezt a szerepet.

Az egyéb szófajok — határozószók és predikativumok, kötőszók, partikulák, indulatszavak — vizsgálatakor (122–125.) újabb érdekes ugor párhuzamokra bukkanunk. A merja +*nemeš* orosz nyj. немень, немань 'nincs' szó második része a magyar *nincsen* -*en* elemére hasonlít. Az egyetlen ismert +*pa* 'és' merja kötőszónak osztják megfelelése van. A +*pa!* indulatszó megfelelője lehet talán a magyar vaj!, vajh!, vallyha! is.

A mondatnani rész (126–7.) nem egészen másfél oldalon néhány észrevételre szorítkozik. 1. Feltehető, hogy a merjában a jelző megelőzte jelzett szavát, amint azt néhány szókapcsolatból fejlődött összetett szó mutatja. 2. A névszói állítmányú mondatokban copula fordulhatott elő. Pl. +*ši jon* orosz argó: смень 'ez van'. A copulás szerkezetek a balti-finnre hasonlítanak. Az indoeurópai hatással a merjában is számolhatunk.

Noha sok kérdésre nem kaptunk választ — pl. lehetett-e ragozni, egyeztetni a melléknévet, volt-e melléknévfokozás, milyen volt a Px-ragozás, a kijelentő és a felszólító módon kívül milyen igemódok lehettek még, megvolt-e az alanyi és tárgyas ragozás kettőssége, volt-e névutó, esetleg előjárósztó, szenvedő participium és határozói igenév stb. — a rekonstrukció alapján mégis levonható néhány tanulság. A merja nyelv földrajzi helyzete és a kapott grammatikai kép nincs egymással ellentmondásban: a balti-finn, a mordvin és a cseremisiz között helyezkedik el. A rekonstruált adatok nem bizonyítják, hogy a merja és a cseremisiz között szorosabb kapcsolat lenne. Lehetséges, hogy voltak merja — ősmagyar kontaktusok, mikor a merják a finn-permi törzsek legkeletibb szálláshelyein éltek.

A szóképzlet tanulmányozása lényegében áthatja az egész könyvet. A szorosabb értelemben vett lexikológiai vizsgálatok (130–188. old.) két alfejezetbe rendeződnek: 1. a szavak merja eredetének bizonyítása — etimológiai rész, kb. 100 szót tartalmazó szótár és 2. a merja szókincs rendszerszerű, tematikus és eredet szerinti bemutatása.

A merja lexikológia egyetlen forrása az orosz nyelv, annak dialektusai és szociolektusai, a toponimák és etnonimák rendszere. Figyelembe kell venni a lehetséges materiális átvételeket, illetve a merjanizmusokra figyelmeztető tükörfordításokat.

A következtetéseket levonva (185–188.) értékes számszerűségekre derül fény: a 68 finn-ugor merja főszóából 52-nek van balti-finn megfelelője, 48-nak mordvin, 38-nak cseremisiz, 36-nak permi, 31-nek lapp és obi-ugor, 28-nak magyar, 21-nek van szamojéd párhuzama. A lexikológiai arányok szerint tehát a merja a finn-permi csoport finn ágához tartozik. Ezt nemcsak az eredeti, hanem a korai kölcsönzött elemek is bizonyítják. (Pl. balti + *kāha* 'kakukk', germán + *βāhō* 'kevés', **sežum* '7' stb.) Az ugor ággal valószínűleg a hitélet területén kerültek szorosabb kapcsolatba: pl. + *hali* 'meghal', + *liif* 'lélek'.

A szóképzlet bulgár, balti, görög, szláv-orosz, indoeurópai (összláv) kapcsolatokról is árulkodik.

A Záróban (189–193.) Tkacsenko a merja nyelv kutatásának fontosságát és sürgető feladatait foglalja össze.

A 194. oldalon a nem kevéssé túlzó Szövegek cím alatt találunk az előzőekben már előfordult három rekonstruált mondattörödéket, melyek bevezetéssel és fordítással értelmezéssel együtt sem tesznek ki fél oldalt.

A rövidítésjegyzék, forrásmunkák felsorolása és a téma irodalma zárja a kiadványt.

A könyvet melegen ajánlom mind a finnugristáknak, mind a szlavistáknak és a russzistáknak, s azoknak, akiket érdekel az általános nyelvészet fontos témája: a szubsztrátum-elmélet. S mindezek közül is főleg azoknak, akik a gyenge nyomda- és kötéstechnika okozta szemrontó nehézségek ellenére is képesek végigolvasni egy orosz nyelvű szakkönyvet.

A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének újonnan induló sorozata. Előreláthatólag kb. három évenként fog megjelenni. A kiadványsorozat célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítsa publikációs lehetőséget, de nem kíván elzárkózni külső szerzők rövidebb-hosszabb tudományos közleményeinek, ismertetéseinek stb. közlése elől sem.

Debrecen, 1989. május 31.

a szerkesztők

Saatesanat

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin Lajos Kossuthin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen uusi sarja. Se ilmestyy suunnitelmien mukaisesti noin kolmen vuoden välein. Julkaisusarjan tehtävänä on turvata julkaisumahdollisuus ensisijaisesti Debrecenin yliopiston fennougristiikan tutkijoille, mutta se ei kieltäydy julkaisemasta muidenkin tutkijoiden lyhyehköjä kirjoitelmia, katsauksia ym.

Debrecenissä 31. toukokuuta 1989

toimittajat

Järeloõna

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debreceni Lajos Kossuthi nimelise ülikooli soome-ugri kateedri uus seeria, mida kavatsetakse anda välja kord kolmes aastas. Väljaande eesmärgiks on kindlustada Debreceni ülikooli soome-ugri keelteuurijatele oma uurimuste avaldamine, aga võtab vastu ka teiste uurijate lühemaid kirjutusi, ülevaateid jne.

Debrecenis 31. mail 1989

toimetajad

Afterword

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is a new series published by the Department of Fenno-Ugristics at Louis Kossuth University of Debrecen. It will probably appear every three years. The aim of the series is to provide the opportunity mainly for the members of the fenno-ugric workshop of Debrecen to publish, but it also welcomes the studies, book reviews, etc. by outside authors.

Debrecen the 31st of May, 1989.

the editors

Nachwort

„*Folia Uralica Debreceniensia*“ (FUD) heisst die neuerscheinende Periodika des Lehrstuhls für Finnougristik an der Lajos-Kossuth-Universität zu Debrecen.

Sie wird voraussichtlich in einem Abstand von drei Jahren herausgegeben werden. Sinn und Zweck dieser Periodika bestehen darin, vor allem den Mitgliedern der finnougristischen Werkstatt von Debrecen Möglichkeiten zur Publizierung zu schaffen. Ebenso wird hier aber auch externen Verfassern Platz für längere oder kürzere wissenschaftliche Veröffentlichungen und Bekanntmachungen geboten werden.

Debrecen, den 31. Mai 1989

Die Redaktion

Послесловие

Журнал под названием *Folia Uralica Debreceniensia* (FUD) является новым периодическим изданием Кафедры финноугроведения Дебреценского университета им. Лайоша Кошута. Издавать журнал предварительно запланировано каждый третий год. Цель названной периодики — опубликование в первую очередь трудов представителей дебреценской творческой общественности по финноугроведению, в то же время не исключается возможность издания коротких научных статей, рецензий других авторов.

г. Дебрецен, 31 мая 1989 года.

от редакторов

Kálmán Béla: Vértés Edit 70 éves	5
Jakab Edit: Vértés Edit tudományos munkássága	11
Agyagási Klára: Az 'éjszaka' jelentésű szó a csuvasban	19
Jakab László: Egy hangtani változás rendszertani következményei	25
Kálmán Béla: Munkácsi Bernát anyaggyűjtő munkája	29
Kálnási Árpád: Jelenkori helynévadásunk néhány jellemző vonásáról	33
Kis Tamás: Újabb szempontok az osztják személynév kutatásokhoz	39
Kiss Antal: Az obi-ugor nyelvek kutatása Magyarországon (1945–1988)	45
Mantila, Harri: Unkarin I gerundin syntaksia ja semantiikkaa muodon suomenkielisten vastineiden valossa	63
A. Molnár Ferenc: Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok I.	77
Rusvai Julianna: Az alanyi és tárgyas igeragozás használata egy osztják szépirodalmi műben	83
Salamon Ágnes: Tárgyas szerkezetek az erza-mordvinban	87
Sebestyén Árpád: A magyar nyelv névutórendszerének fejlődéstörténetéhez	109
K. Szoboszlai Ágnes: Templomos falu – kirkonkylä	123
Ismertetések, bírálatok:	
Pápay József osztják hagyatéka (Próbafüzet). Közzéteszi Vértés Edit (Ism.: Keresztes László)	127
Papp István–Jakab László, Magyar–finn szótár (Ism.: Keresztes László)	129
Munkácsi–Kálmán, Wogulisches Wörterbuch (Ism.: Kiss Antal)	133
Tkacsenko, O. B., Merjanszkij jazik (Ism.: Salamon Ágnes)	135
Utószó	139

Zusammenfassungen

Kálmán, Béla: Zum 70. Geburtstag von Edith Vértés	8
Jakab, Edit: Veröffentlichungen von Edith Vértés (1943–1988)	11
Agyagási, Klára: О чувашском слове <i>сёр</i> 'ночь'	24
Jakab, László: Systematische Folgen einer phonetischen Veränderung	28
Kálmán, Béla: Zur Stoffsammlung von Bernát Munkácsi	32
Kálnási, Árpád: Zu einigen charakteristischen Zügen der Ortsbenennung in der Gegenwart	37
Kis, Tamás: Neuere Aspekte zur Personennamensforschung im Ostjakischen	44
Kiss, Antal: Die Erforschung ob-ugrischer Sprachen in Ungarn (1945–1988)	62
Mantila, Harri: A magyar -va/-ve képzős határozói igenév szintakszisa és szemantikája ...	76
A. Molnár, Ferenc: Wissenschaftsgeschichtliche Beiträge zum Finnougrischen I.	82
Rusvai, Julianna: Употребление субъектного и объектного спряжений в хантыйском литературном произведении	86
Salamon, Ágnes: Объектные конструкции в эрзя-мордовском языке	108
Sebestyén, Árpád: History of the Development of the Postposition-System in Hungarian	118
K. Szobosszlay, Ágnes: Kirchdorf - kirkonkylä	126
Besprechungen	127
Saatesanat - Järelsõna	139
Afterword - Nachwort - Послесловие	140